

DEMOKRATIA ÉS NEMZETISÉG.

(*Dr. Pulszky Ágost*-nak a »Társadalomtudományi Társaság« első felolvasó ülésén tartott szabad előadása.)

Midőn ezen előadásommal a társadalomtudományi társaság felolvasásainak sorát megnyitom, teljes tudattal tisztán elméleti tárgyat választottam, feltüntetésül annak, hogy a társadalomtudományok terén is megállapíthatunk bizonyos feltétlen érvényű, mondhatnám, természettörvényeket, a társadalmi jelenségeknek általános alapigazságait, a melyek minden tetszőleges gyakorlati behatást, illetőleg mesterséges megváltoztatásra való törekvést teljesen kizárnak. Igaz, hogy ezek csak nagy általánosságban mozognak, hogy a közvetlen gyakorlati feladatok megoldásánál úgy vagyunk velők, mint a természettudósok a nagy asztromiai és physikai törvényekkel az időjárást illetőleg: meg tudják állapítani a naprendszerek anyagát, távolságát, súlyát, az égi testek cyclusait, de már az a kérdés, hogy egy hét múlva minő szél fú, egy bizonyos órában derült lesz-e az ég vagy beborul, azt nem oldhatják meg. Az eső évi átlagát meglehetősen meg tudják állapítani, az évi lecsapódást és elpárolgást a földtekén okaiban és mennyiségében is ki lehet számítani és deríteni, de hogy hogyan oszlik el s egyes helyen, adott időben mi történik, azt senki megmondani nem képes.

Épen így a legközelebbi jövő politikai irányát sejtethetjük; egyes eseményeit hiábavaló volna jövendőlni, mert azoknak annyi bonyolult, aprólékos, váratlanul felmerülő tényezője van, hogy a mit a fejlődés menetére vonatkozólag nagyjában és egészében határozottan okadatolva megmondhatunk, azt ezekre vajmi csekély mértékben és vajmi kétes sikerrel alkalmazhatjuk.

Mai előadásom a demokrátiáról és a nemzetiségről szól egymásra való vonatkozásukban. Mind a demokrácia, mind a nemzetiség kérdése rendkívül fontos és rendkívül bonyolult. A demokráciának szervezete, közigazdasági kihatásai, a demokratikus államoknak viszonyai az őket környező államokkal mind igen érdekes tárgyai a vizsgálódásnak és fejtegetésnek; de ezúttal nem veszek magamnak alkalmat arra, hogy ezekre kiter-

jeszkedjem; elég, hogyha a nemzetiségi eszmével való összeköttetésre szorítkozom; hiszen maga ez is oly sokoldalú, eredetében, fejlődésében, kihatásaiban, egyéb társadalmi elvektől áthatott alakulatokra vonatkozólag, hogy az adott keretben ezt sem lehetne kimenteni. S a két eszmétől áthatott társadalmi alakulatoknak egymásra való hatása annál tágasabb körű, mivel meg kell különböztetni a demokratikus iránylatok és áramlatok befolyását a demokráciától magától.

A demokrácia maga szorosan véve az a kormányforma, a melyben a nép vagy legalább annak túlnyomó tömege közvetlenül befolyást gyakorol a törvényhozásra, kormányzatra és bíraskodásra egyaránt. Ez külön típusa, határozott kategóriája a kormányalkatoknak, a mely, a mint látni fogjuk, a történetben viszonylag kevés helyütt és ritkán valósult meg. Demokratikus iránylatok, egyenlősítési törekvések a társadalom kebelén belül ellenben sokkal gyakoribbak, mondhatnók, általában előforduló jelenségek mindenütt, a hol valamely társadalom hosszabb időn át megszilárdult és ennél fogva a javaiban való osztózás vágya széles körökre kiterjedt. Ezen iránylatokkal tehát minden társadalmi elv teljes érvényesülése után és — a mi ezzel egyértelmű — minden új társadalmi elv fejlődésének első stádiumában találkozunk. Az arisztokrátiákat csak a tekintély forrásai táplálhatják. Mihelyt ezek kiapadnak és megszűnnek az okok, a melyeknél fogva a tömegeket a hatalom megosztásából ki lehetett zárni: mihelyt csökken a nép nagy száma előtt az isteni kinyilatkoztatás kétségbevonhatatlansága, vagy megnyílik a hadi erőnek titka, mihelyt kétely támad az öröklött vagyon fensőbbsege iránt, vagy a földbirtok kizárólagos jogosultságába vetett hit megingott, mindenütt demokratikus áramlatok indulnak meg. Így látjuk ezeket némely görög városban, a római történetnek azon korszakában, a mely a köztársaság és császárság közt átmenetet képez s magának a római császárságnak kései korszakában. Mindezen esetekben távol állunk a valódi demokráciától, már csak azért is, mivel az emberek nélkülözhetetlenek tekintik a rabszolgaság intézményét, lealacsonyítóknak minden anyagi javat termelő munkásságot és maguk eme demokratikus áramlatok is csak viszonylag alsórendű önkormányzati körben jutnak érvényre. Görögországban soha sem terjeszkednek túl Athén vagy egyes még kisebb városok falain. Rómában egy pillanatig, Caesar korszakában, mintha egyetemes érvényre törnének, de tényleg csupán a caesarismusra vezettek,

azon államalkatra, a melyben a katonai jellegű autokratia azon ellentétnél fogva, a melyben az előző aristokratiákkal áll, népszerű alapokra törekszik úgy, a mint ezt, korunkban ismételve a napóleoni uralom eszméiben tapasztalhatjuk. Különben sem ez jellemzi a késő római császárságot; nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy minden katonai uralom némi népies eszmék csiráit rejtje magában. Természetesen, hiszen egy hadsereg hadi készülsége, a háborúban való győzelem kilátásai nagyrészt attól függnék, hogy olyan szervezetű legyen a hadsereg, a mely szerint vezérletre az arra képesítettek és alkalmasak jussanak, eredetükre való tekintet nélkül. Hozzájárul, hogy Rómában a császársággal egyidejűleg a művelt osztályokban mindinkább elterjedt a stoikus bölcsészet, a mely az emberi egyenlőséget vallotta s az emberi méltóság gondolatára vezetett, midőn azt a külkörülményektől függetlenné tette. De ennek daczára közvetlen hatása a társadalmi alakulatok szempontjából nem messze terjedt.

Míg az ókori stoikus philosophia, a mely azután a római jogászok hivatalos tanává vált és a melyben első ízben állították fel postulatumul az emberi egyenlőséget, pusztán csak a társadalomnak művelt köreire szorítkozott és másokra vajmi csekély vonzerővel bírt, addig a középkori felfogásban két tényező volt az, a mely igen erőteljesen és tetemesen előmozdította a demokratiát: először a kereszténységnek az a felfogása, a mely az Isten előtti egyenlőséget hangoztatta, másodsor evvel kapcsolatban az a tan a mely az egyéni lélek feltétlen és minden világi javakon, vagy minden világi önkényen felül álló becsét kiemelte és mélyen bevészte a hívők lelkébe. Ez a két mozzanat indította meg a demokratikus áramlatot a szellemekben. Hozzájárult azután természetszerűleg az egyház harca a világi hatalommal, a melyben szükségképen a demokratikus elemekre kellett a fősúlyt fektetni. Innen az, hogy először az egyház védnöksége alatt rövid ideig, azután ettől egészen függetlenül Olaszországban alakultak meg először a világ történetében demokratiák, az igaz, hogy csak kisvárosi közönségekben, akkor, mikor először a ghibellinek, azután pedig az előkelőbb felekezetű guelfek elleni harczban az alsórendű iparosok, az »arti minori«, a nem arisztokratikus, hogy úgy mondjam, munkástömeg ragadta magához Florenzben és több közép-olasz városban a hatalmat. Természetesen nem sokáig tartott a demokratiának ez a faja és ez a viszonya,

nem is széles körre hatott ki. Olaszországban csakhamar elmerült a condottierik által megalapított aristokrátiákban és tirannisekben egyrészt, másrészt azon plutokrátiákban, a melyek Velenczében és Genuában a hatalmat kizárólag és hosszabb időre ragadták magukhoz, mint a minőig bármi más aristokratia uralkodni állandóan képes volt. Nemsokára ezután ismét találkozunk tiszta demokratiákkal, ismét csak alárendelt önkormányzati körökben, nem nagy államokban: a ditmarschi részekben Schleswigben és egyes svájci, tisztán agriculturális cantonokban, mind a kettőben a német birodalom laza szervezetének keretén belül. Itt is tehát a demokratia nem uralkodó kormányforma, hanem csak alárendelt önkormányzati köröknek szervezete, a mely azonban sok minden viszontagságon keresztül képes volt magát viszonylag hosszú ideig fentartani, annál inkább, mert különösen a Svájcban hozzájárult a demokratikus iránylatú mozgalom — már nem demokratikus szervezet, hanem demokratikus iránylatú mozgalom — a mely a nemzeti eszme keletkezésével egyidejűleg és kapcsolatosan a reformatióban általában érvényesült. S mindenütt azt találjuk, hogy a protestáns mozgalomnak vagy a reformatiónak, akárhogyan nevezzük, első korszaka demokratikus jellegű és ott, a hol demokratiai szervezetet talált, ezt lényegileg megerősítette.

Így találjuk ezt a Svájcban, Zürichben és Genfben, a hol azonban ezen demokratia vajmi hamar theokratiává változott át. Ilyen demokratikus jellegét a reformationalis mozgalomnak találjuk Angliában Wiclyffe és Csehországban Húsz korától fogva. Mind a kettő azonban nem volt elég erős, hogy másképp érvényre jusson, mint a társadalomban. Állami szervezkedésre közvetlenül nem vezetett. Állami szervezkedési jellegét a demokratia először Angliában öltött rövid ideig a nagy forradalomban Cromwell vezetése alatt, ámbár ott is állandó alkotmányt soha sem volt képes elérni és csakhamar helyet kellett engednie a régi tradícióknak, a régi angol alkotmány természetes tovafejlődésének, nem azonban nélkül, hogy a demokratiának, úgy mondjam, élesztőjét hátra ne hagyta volna az angol társadalomban, a mely mai napig is különösen ezen körökben és ezen felfogásból kiindulva ott folytonosan átalakító hatással volt. Közvetve azonban éppen ez volt megindítója a tulajdonképeni első nagyszabású és valódi demokratikus szervezetnek, a melylyel Új-anglia gyarmataiban találkozunk és a mely éppen egy százados fejlődés után vezetett azután az első, valóban nagyszabású

demokratikus államalakításra, tudniillik az északamerikai Egyesült-Államok megalapítására.

Európában nem ez volt a fejlődés menete. Európában a demokratikus iránylatok feléledtek újra meg újra; mélyebb gyökeret azonban csakis az encyclopedisták és Rousseau működésével kapcsolatban vertek Franciaországban. Ezek vezettek sok más tényezővel együtt, a melyet most nem vizsgálhatok tüzetesebben, a francia forradalomra, a melynek határozott demokratikus iránylata volt ugyan, a mely egyszersmind demokratikus jellegű, sőt a teljes demokratia igényeivel fellépő alkotmánytervezeteket is teremtett, a melynek egész folyamán azonban egyetlen egyszer sem érvényesült valóban a demokratia, mert egyetlen egyszer sem tapasztalunk a francia forradalom egész folyamán egyebet, mint az autokratikus diktatúrák folyamatát vagy a többé-kevésbé plutokratikus kísérleteket, a melyek amazokat felváltották.

Következett a napóleoni korszak, a mely demokratikus tradíciókra hivatkozott ugyan, de sem szervezetében, sem alkotásaiban egyáltalán demokratikus nem volt. Lerombolta a régibb arisztokratákat s részben ez európaszerte sikerült is. De új arisztokrátiát is kívánt teremteni; kis mérvben ezen törekvése is sikerült, de demokratikus allure-jei és igényei dacára semminő demokratikus alakulatot nem tartalmazott s így egészen a jelen század közepéig mondhatjuk, hogy más demokratia egyáltalán nem létezett, mint az északamerikai Egyesült-Államoké. A század első felében különben az egész kontinensen a demokratikus iránylatok mindinkább terjedtek, egyrészt a francia forradalom hatása alatt, másrészt azon ellenhatás folytán, a melyet a napóleoni hódítások eredményeztek, a melyek éppen a nemzetiségi mozgalmaknak adtak nagy lökést és a nemzetiségi eszmét, a nemzeti államok alakulásának eszméjét széles körökben felköltötték; Németországban is, Olaszországban is, sőt mondhatjuk: bizonyos fokig hazánkban is. Egyszersmind annál fogva, mivel a nép széles rétege vett mindenütt részt a harezokban s a nép széles rétegeitől követeltettek az áldozatok még a régi államok fentartására is, a népben mindenütt azon meggyőződést keltették, hogy képes is, alkalmas is saját ügyei vitelére és hogy minél nagyobb jogot követeljen magának az azokban való részvétellel. Így tehát azt tapasztaljuk, hogy a nemzetiségi iránylat és mozgalom és a demokratikus mozgalom teljesen karöltve haladtak és az 1848-iki forradalmak sorozatában, a melyek egész Európán végighaladtak,

ezt a két eszmét a legbensőbb szövetségében, a legbensőbb kapcsolatban találjuk egymással. Valóban demokratikus szervezetek azonban ezen mozgalmak, illetőleg már az előző mozgalmak folyamán is ismét csak egy helyütt érvényesültek állandóan és ez a Svájc, a hol a 46-iki Sonderbund-féle háború következtében az addigi, nagyrészt arisztokratikus szervezeti kantonokból álló Svájc egy tiszta demokratikus alkotmányt nyert és állammá alakult át, foederalistikus alapon ugyan, a mely azóta még a demokratikus eszme követelményeit is mind szélesebb körökben kezdte kielégíteni, a hol egyszersmind a nemzetiségi eszme semmi mélyebb gyökeret nem verhetett éppen a Svájc sajátlagos körülményeinél fogva. A Svájcban t. i. több különféle nemzetiségűek voltak a különböző elemekből összerakott kantonok, de a geográfiai fekvés exigenciái egyrészt, a hatalmasabb demokratikus eszme exigenciái másrészt, a Svájcban, párosulva azon szerencsés körülmény nyel, hogy egyrészt lehetségessé vált ott egy foederalistikus alakzat, másrészt, hogy három kulturális szempontból egyenjogú nemzetiség létezett ott, területileg egymástól elválasztva, minden területi aristokratia hagyományai nélkül, — mert a régebbi svájci aristokráciák nem területiek, hanem tisztán patriciusok, városiak voltak és így nem lényegileg a földbirtokon alapult azok fölénye, hanem egyéb, különösen a kereskedelem, vagyon és az iparos foglalkozás szülte gazdagságon és előnyökön, — továbbá azon körülménnyel, hogy a svájci állam az európai nemzetközi politika exigenciái következtében már igen korai időtől fogva neutralizálva lett és minden szomszédnak érdekében is állott e neutralitást respektálni és e neutralitást legmelegebben pártfogolni: ezen tényezők eredményezték azt, hogy ezen demokratia a legkedvezőbb körülmények közt fejlődhetett egészen a mai ideig, a nélkül, hogy bármikor megzavarva lett volna, azonban természetesen oly kis körben, a melyet méltán elnevezhetek újabb időben Angliában Európa játékkerének, a melyben komoly politikai konfliktusoktól félni nem kellett és a melyben, a mint említettem, a szomszédok közös, ámbár külön-külön, de mégis végeredményben azonos érdekénél fogva mindegyiküknek úgyszólván életfeltételévé vált ezen rajta kívül eső államnak fentartása, annak daczára, hogy szorosabban vett nemzetiségi szempontból annak egyes elemei ezen szomszéd államokhoz tartozhattak vagy csatlakozhattak volna. Itt a rendkívül kedvező konjunktúráknak látjuk összetalálkozását, a melyeknek párját nem igen leljük különben a világtörténetben.

Azóta a demokratikus tendenciák Európaszerte a nevelés elterjedésével, a nemzetiségi eszmék érvényesülésével szükségképpen karöltve járó nagy mozgalmak következtében igen tetemesen fejlődtek. Demokratiára azonban csak egy államban vezettek: Franciaországban, a mely az egyetlen nagy kontinentális példa egy demokratia megállapodására és meghonosulására és a mely kétségtelenül a történet egyik legtanulságosabb tünetménye, mert hiszen itt esik meg először, hogy nagy államban, komoly körülmények közt, rendkívüli előnyök nélkül, — ha csak a rendkívül kifejlődött francia egység és francia nemzetiség mélyen járó eszméjét nem tekintjük ily rendkívüli körülménynek, — egy nagy demokrácia megalakulhatott és hosszabb ideig fennállhatott és mindenesetre a demokratikus államszervezet nagy problémáját a világtörténetben képezi a mai Franciaország és annak jelenségeit éppen ezért kiváló figyelemmel kell kísérni mindenkinek, a kit a társadalmi tudományok egyáltalán érdekelnek.

Már most, ha analizáljuk úgy a demokratia fogalmát, valamint a nemzeti állam és a nemzetiségi társadalom fogalmát, azt fogjuk találni, hogy a kettőben számos az érintkezési pont, számos a mozzanat, a mely teljesen parallel fejlődésre, a mely szoros kapcsolatra utal; de másrészt, ha mélyebben szántunk, meggyőződhetünk arról is, hogy van számos egymással ellentétes érdek a két szférában, a mely a demokratiát, mint államszervezetet, illetőleg állami alakzatot és a nemzetiségi elv érvényesülését egymással szembe is juttathatja. A demokratiának alapelve az emberi egyenlőség fogalma. Alapelve az, hogy minden törvényhozási intézkedésben a lehető legnagyobb számú, a lehető legnagyobb tömeg javát kell keresni és minden törvényhozási intézkedésben a tömeg érzületére kell támaszkodni. A nemzetiségi elv tulajdonképpen minden, valamely nemzetben rejlő erő teljes érvényesülésének elve, eszménye pedig az, hogy az állam azokból alakuljon meg, a kik közös műveltség, közös tradíciók, az összetartozásukról való meggyőződés következtében képesek arra, hogy a sorsukról maguk saját felfogásuk, saját nemzeti génusuk szerint ítéljenek és intézkedjenek és hogy minden lehető erő, a mely a nemzet testében foglaltatik, a legteljesebben érvényesüljön. Ezen két eszménynek a rokonvonásai világosan feltűnnek. Aristokratikus szervezet mellett szükségképpen csak egy kis része bír érvényesülni a nemzeti erőnek, legalább az állami kormányzatban és nemzeti célokra.

Nagy részük parlagon hever, egy részük egyszersmind más idegen czélok szolgálatába jut; és tényleg tapasztatjuk, a mint már vázolni szerencsém volt, hogy azon korszakokban, a melyekben a nemzeti eszme fejlődött, a melyekben a nemzeti államok alakultak, igen erős volt mindig a demokratia iránti hajlam, igen erősek voltak a demokratikus iránylatok is, vagyis hogy azok karöltve és párhuzamosan fejlődtek teljesen a nemzeti megalakulással; mihelyt azonban ezen folyamat bevégeződött és a nemzeti államok tényleg megalakultak, s azonkívül bekövetkezett az, hogy a nemzeti államok, a nemzeti társadalmak, mint olyanok, összeütközésbe és harcba keveredtek akár más alapon nyugvó társadalmi szervezetekkel, akár más, azonos elvű és alapú államokkal, a melyek azonban alattvalóiknak, illetőleg tagjaiknak egy részét maguknak vindikálták, csökkent tetemesen a demokratikus áramlat, illetőleg ellentétbe jutottak a nemzeti államok a demokráciának követelményeivel és ily korszakokban mindenütt aristokratikus iránylatokat láttunk egy vagy más alakban kifejlődni. Így, hogy a legklasszikusabb példát idézzem, az északamerikai államok maguk, melyek teljesen demokratikus szervezettel bírtak, a hol az aristokráciának úgyszólván nem is volt semmi tradíciója és alapja, a második, 1812-iki angol háború után, határozott aristokratikus áramlatokkal látszanak telítve lenni, oly áramlatokkal, a melyeket a déli rabszolgatartó földesurak képviseltek az északi iparos, a szabad munkán és szabad demokratikus társadalmon alapuló államokkal szemben. Ezen viszályok azután eltartottak majdnem ötven esztendeig s végeredményben sok minden más, de mind rokon és ezen mozzanatokkal kapcsolatos tényezőkkel együtt vezettek a nagy polgárháborúhoz, a mely 1861-től 1865-ig tartott. Ezen egész korszakon keresztül egy bizonyos antagonizmus észlelhető először az északamerikai államok és különösen Anglia közt, a mely az európai rendszert képviselte velük szemben, másodsor azon belül, mondom, a rabszolgatartóknak és szabadkereskedők és az iparos és földművelő védvamosok közt. E küzdelemben tudjuk, hogy az észak győzött és ennek következtében a demokratikus tendenzia új, nagy, mély megerősödést nyert azokban. Azóta is azt tapasztaljuk, hogy az amerikai köztársaságban új és nagyobb problémák tűntek fel. Megszűnt szorosan véve nemzeti állam lenni és lassankint azon állami, illetőleg társadalmi alakulat foglalt ott helyet, a mely mindenütt, úgy látszik a nemzeti állam teljes konszolidálása után következni fog, t. i.

a nagy gazdasági érdekek társadalma, a mely igazolását, alapfeltételét és alaplételét épen a nagy keretű gazdasági érdekek kielégítésében keresi. Mihelyt az amerikai állam ezen új fázisba lépett, két jelenséget tapasztalunk: egy ellentétet, a mely határozottan a demokráciával összhangban nincs, egy ellentétet, igaz, hogy a nemzetiséginél még sokkal nagyobb különbségek folytán, a különféle színű és fajú emberek közt, a fehérek és a feketék közt, a mely Amerikának azon nagy problémája, a melyből, hogy hogyan fog az amerikai állam kiemelkedni, a melyet hogy hogyan fog kiküzdeni, az a jövőnek kétségenkívül egyik nagy rejtélye. És egyszersmind ép ezen gazdasági alapokra való törekvés következtében napjainkban azt tapasztaljuk, hogy az északamerikai államok, a melyek addig, míg pusztán demokratikusok voltak és pusztán, nemzeti alapon nyugodtak, szorgosan kerültek minden külhatalommal való összeütközést, mindenféle beavatkozást idegen külpolitikai körülményekbe, belebocsátkoztak úgy a spanyol háborúba, valamint a Filippinek megszerzése következtében az ázsiai nagy gazdasági kérdések tömkelegébe. Azt tapasztaljuk, hogy itt ismét egy határozott iránylat vert gyökeret, a mely ugyan a régi demokratikus tradíciókkal és szervezetekkel szemben aránylag igen alárendeltnek és csekélynek látszik, a melynek hatása azonban ma ki nem számítható és a mely kétségen kívül egy bizonyos aristokratikus jellegű plutokratia kifejeződését tünteti fel.

Európában ugyanily jelenségek tűnnek fel. A nemzeti eszme ott, a hol a legteljesebben kifejlődött, lassankint szembe kerül a kosmopolitikus áramlatokkal és eszmékkel, a melyek szükségképen demokratikus jellegűek, mert a demokratiai iránylatok határozottan mind szélesebb körű, mind nagyobb társadalmakra és így végkövetkezményeikben szükségképen kosmopolitikus alakulatra vezetnek. Ha az emberi egyenlőség eszméjét elfogadjuk, nincs ok, hogy azt egy állam vagy egy nemzet keretére szorítsuk; szükségképen ki kell azt terjeszteni az egész emberiségre, vagy legalább az emberiségre annyiban, a mennyiben azt műveltségi fokánál fogva egyáltalában nagyjában és egészében egyenlőnek tekinthetjük. Így látjuk, hogy Franciaországban a kosmopolitikus és széleskörű gazdasági törekvés szükségképen ellentétbe kerül a nemzeti eszmével és hogy úgy az egyházi, valamint a régibb aristokratikus felfogás hívei és azon társadalmi osztályok, a melyeknek érdekei ezek érdekeivel szoros összeköttetésben állanak, nem is minden consequentia

és alap nélkül nevezik magukat nationalistáknak akkor, a midőn a tulajdonképeni demokratikus törekvések és követelmények ellen állást foglalnak. Angliában magában, a mióta határozott nemzeti államként megalakult, két ízben is bekövetkezett az, hogy nagy összeütközések keletkeztek, először a napoleonikus háborúkban, másodsor napjainkban, Dél-Afrikában. Mind a két esetben az eredmény az volt, hogy a demokratikus áramlatok tetemesen gyöngültek és hogy múlhatlanul erőteljesen arisztokratikus törekvések, arisztokratikus vezetés szüksége, arisztokratikus szervezet érzete jutottak előtérbe.

A mikor eszményeit megvalósítja, a nemzeti állam ismét visszatér a demokratiához. Viszont az az új társadalmi elv, a mely a legfejlettebb nemzeti államokban a nemzeti eszmét már-már túlhaladja, a nagy gazdasági érdek társadalma, a mint említettem, első fejlődési korában szintén szükségképen demokratikus irányzatú; éppen ezt törekedtem Amerika és Anglia példájával igazolni. S itt általános igazságként állapíthatjuk meg azt, hogy minden társadalom alakulása első fokán egyrészt, teljes consolidálása után másrészt demokratikus hajlamú és irányzatú, közben azonban, azon közbenső fejlődési fokokon, a melyeken összeütközésbe kerül másokkal és consolidatióját és végleges alakját és szervezetét ki kell küzdenie, mindinkább enged a demokratiából. Bizonyára vannak oly államok is, a melyek nemzeti államokká a szó teljes értelmében, oly értelemben, mint a hogy Anglia vagy Franciaország vagy Olaszország nemzeti államokká lettek, soha sem lehetnek, mert többféle nemzetiséget számlálnak tagjaik közt, mert — mint hazánkban magában — az a társadalom, a mely a nemzetet megalapította és fentartotta, nem volt képes az állam összes tagjait absorbeálni és assimilálni. Itt természetesen az állandó küzdelem jeleivel találkozunk a nemzeti eszme első fellobbanásától fogva végig és azt tapasztaljuk, hogy mindazokban a vonatkozásokban, a melyek kosmopolitikus tendenciájuak, a melyek általános eszméktől vannak áthatva, mindazokban az ilyen társadalmak is demokratikus vonatkozásúak; de hogy azokban a harcokban, a melyeket körükön belül kell folytatni, azokban a harcokban, a melyekben arról van szó, hogy melyik nemzetiség nyomja az államra tulajdonképen a bélyegét és minő módon legyen képes az uralkodó elem uralmát fentartani, mindig korlátja fekszik a demokratikus iránylatoknak. E tekintetben ezek az államok szükségképen, az egész fejlődés törvényénél fogva arisztokratikus jellegűek.

Még két helyütt találkozunk napjainkban nagy demokratikus alakulatokkal: Angliának azon nagy kolóniáiban, a melyek Canadában és Ausztráliában szemeink előtt mintegy új államokká váltak, de a melyek azon rendkívül előnyös helyzetben vannak, hogy a küzdelmeket, a nemzetközi complicatiókat, a melyeket más államoknak ki kell állaniok, a melyeknek tűzpróbáján más államoknak keresztül kell hatolni ok, megtakarítja részökre az a kapcsolat, a melyben az anyaországgal állanak és hogy ennek folytán lehető reájuk nézve a demokratikus szervezet azon terhek és veszélyek nélkül, a melyeket a nemzetközi politika, a melyeket a katonai exigentiák viszonya könnyörtelenül minden más államra vonatkozólag rányom.

Mind a két esetben oly társadalmakról van szó, a melyek nagy természeti erők és források felett rendelkeznek, a melyekben egyéb régi hagyományok nincsenek, mint a melyeket lakosaik az anyaországból magukkal hoztak, ezek pedig szükségképen demokratikus jellegűek, mert hiszen nem az arisztokratikus társadalmi osztályokból szokott a kivándorlók tömege kikerülni, hanem épen az elnyomott osztályokból, a mely elnyomott osztályok és a mely elnyomott társadalmak annyiban, a mennyiben elnyomottaknak érzik magukat, mindig szükségképen demokratikus jellegűek, mert az elnyomás mindig kényszerűleg azt a törekvést idézi elő, hogy minél szélesebb rétegekre appelláljanak, hogy minél nagyobb társadalmi erőket vegyenek igénybe.

Valamint tehát — a conclusióra jutok — kétségtelen az, hogy a távol jövőben az emberiség öntudatra jutásának arányában mindig valószínűbb is, lehetőbb is, szükségesebb is, a demokratikus szervezet, mint megfelelő társadalmi és állami alkat és gépezet, úgy egyszersmind kétségtelen az is, hogy a változatos viszontagságokban, a melyeken keresztül ezen czélig eljuthatunk, a demokratia nem az egyedüli és nem az egyedül lehető és alkalmas kormányforma és hogy ritka kivételt képeznek a történelemben azon boldog társadalmak, a melyek a kül-ellenségtől való természetes vagy nem természetes mentesség által és a belső küzdelmek és villongások tekintetében való biztonság folytán arra vannak képesítve, hogy egyenes vonalban visszaesés és erőszakos változás nélkül fejlődhessenek tovább.

Félek, sőt kétségtelen, hogy hazánk nem tartozik az ily kedvező fekvésű, az ily kedvező helyzetű társadalmak és államok közé. Minekünk talán többfelé és több irányban kell küzdenünk, mint bármely más nemzeti és bármely más európai

társadalomnak, és éppen azért az a természetes és kitörülhetetlen és minden törekvés daczára is állandó jellege van történelmünknek, hogy egyenes vonalban, egyszerű, ellenkezés nélküli demokratikus fejlődés hazánkban soha sem következhetik be akadálytalanul, hosszú időre. A többi európai nemzeteknél, a melyek kedvezőbb helyzetben vannak, a kérdés e tekintetben az s a jövő prognózisa valóban azon alapul, hogy át tudnak-e a nemzeti államokból széles körű, valóban gazdasági társadalmakká fejlődni, igen vagy nem. A mennyiben ilyen fejlődésre képesek, a mennyiben ez lehető, annyiban kétségtelenül mind demokratikusabbakká fognak válni, és annyiban kétségtelenül a demokratia előmenetele nagy és mély küzdelmek nélkül lehető; a mennyiben azonban ez be nem következik, a mennyiben a társadalmi osztályok gazdasági solidaritásuk tudatától nincsenek esetleg áthatva, hanem az öröklött osztálykülönbségekhez hozzájárulnak a gazdasági ellentétek, illetőleg a gazdasági érdekről való mélyen járó külön felfogások, annyiban mindig akadály lesz mindegyikben a demokratikus fejlődésnek és annyiban várhatjuk, hogy a társadalmi osztályharcz különféle arisztokratikus intézmények fentartásában vagy kiélesítésében is lelheti kifejezését. Ez azon végeredmény, a melyet a két eszme történeti parallel fejlődéséből és a két eszme analisiséből levonni képes voltam.

Dr. Pulszky Ágost.

A MAGYAR ÁLTALÁNOS POLGÁRI TÖRVÉNY- KÖNYV TERVEZETE ÉS A VAGYONTALANOK. *)

Első rész.

A tervezet általános jellege és személyjogi része.

I.

Néhány évtizedig tartó vajúdas után végre megjelent az általános polgári törvénykönyv tervezete s általános hozsannával fogadtatott. Az igazságügyi kormány várákozásának adott kifejezést, hogy minden érdekelt hozzászól majd a tervezethez, úgy hogy a megjelenendő bírátok, tanulmányok, javaslatok alapján a törvényt végleges alakjában mennél tökéletesebben lehessen megalkotni.

A jogi szakkritika már a megjelenés első hetében hozzászólott egyik-másik részletkérdés megoldásához. Azóta a jogi szaklapok hasábjait túlnyomóan e részlettanulmányok töltik be, sőt külön szaklap alapítása van tervbe véve, melynek kizárólagos célja a tervezettel foglalkozó tanulmányok közlése, még pedig nemcsak jogászi tanulmányoké.

A napilapokban itt-ott találkozunk is már ily nem jogászi felszólalásokkal, melyek mind egy-egy társadalmi osztály érdekében jelennek meg. Eddig — a napi divathoz és az uralkodó politikai áramlathoz alkalmazkodva — az ily észrevételek leginkább a földbirtokos-osztály valóságos, vagy vélt érdekében irattak, szóval agrárius közlemények; de kétségtelen, hogy a kereskedők, iparosok, a szabad értelmi foglalkozást űzők és a többi osztályok is, kiket »állam és társadalom oszlopai«-nak neveznek, hangoztatni fogják majd érdekeiket.

Váljon halljuk-e majd azok szózatát is, kik a nemzet többségét alkotják; lesz-e szószólója a vagyontalanok érdekének?

*) Az alábbi fejtegetésekben Menger Antal »Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen« (Tübingen, 1890) című művének eszmenetét követjük, a mely mű úttörő a magánjog ilyenmű vizsgálatában.

Hazai viszonyainkat tekintve, alig merünk e kérdésre igennel válaszolni s csakis ez az aggodalom bírt bennünket a következő sorok megírására, melyekben — sem eredetiségre, sem tökéletességre számot nem tartva — gyenge erőnkhez képest iparkodunk kimutatni, hogy a tervezet mennyire sérti a vagyontalanok érdekét. Egyedüli óhajunk az, hogy e sorok olyanokat, kik hivatottabbak nálunk, hasonírányú vizsgálódásokra indítsanak s így járuljanak hozzá a tervezet sok igazságtalan intézkedésének helyesbítéséhez.

II.

A modern államok magánjoga négy alapelven alapszik, melyek nemcsak a jogintézményekben nyernek kifejezést, hanem az alkotmányi alaptörvényekben külön említést és oltalmat nyernek, sőt mint elvek a büntetőtörvények által is védelemben részesülnek. Ez alapelvek:

1. Egy férfi csak egy nővel élhet a jog oltalma alatt álló nemi viszonyban, mely — a csekély kivételektől bátran eltekinthetünk — felbonthatlan. (Házasság elve.)

2. Minden dolog, amennyiben törvényadta kivétel nincs, egyes személy kizárólagos rendelkezése alatt állhat. (Tulajdon elve.)

3. Minden személynek jogában áll, mással abban meg egyezni, hogy az neki dolgot, vagy cselekvést szolgáltasson, akként, hogy ez ígéret teljesítése az államhatalom közbenjöttével kikényszeríthető. (A szerződési szabadság elve.)

4. Egyes személy vagyona, vagy annak része halála után azé a személyé lesz, kit ő vagy a törvény örökösül kijelöl. (Az örökjog elve.)

Ezek azok az elvek, melyeket a hivatásos jogász és a nem jogászok legtöbbje is öröklétűeknek tart s melyeknek majdnem isteni eredetet hajlandó tulajdonítani. («Tulajdon szentsége» stb.) Ez elveken épült fel eddig minden polgári törvénykönyv és a tervezet is. De képzelhető oly állapot is, melynél ez elvek ép ellenkezője áll. A socialitikus rendszernél (eddig megvalósítva tudvalevőleg sehol sincsen), a dolgot csekély kivétellel az összesség tulajdonát képeznék, szerződéses viszonyban az egyes rendszerint csak az összeséggel állana és a vagyontalanok (amennyiben socialitikus államban ilyen lehetséges) a jogosult halála után, rendszerint az összeségé lenne. Némelyek a házasság intézményét mai alakjában is megtámadják.

Ha a socialismus, mint a szegényeknek hirdetett új evangélium, szempontjából vennék a tervezetet bírálat alá, így azt egészében el kellene vetni, de a bírálatnak előreláthatólag semmi gyakorlati eredménye nem lehetne. A mai társadalom és állam a fent kifejtett elvek alapján áll; vizsgálódásunknak gyakorlati sikere tehát csak úgy lehet, ha ez elvek által vont határok között mozog és kutatja, hogy e határok között mennyiben nyerhet a vagyontalanok érdeke jobban kielégítést, mint ez a tervezetben történik.

III.

A most előadottakból látható, hogy a mai magánjog alapelve a legridegebb önzés. Minden intézmény arra való, hogy bizonyos, előnyös helyzetben levő egyén, vagy családjának érdekét szolgálja, minden tekintet nélkül arra, hogy az elért előny sokkal csekélyebb, mint az a hátrány, mely egy másik egyén s közvetve a közület érdekét éri. Nem is csodálkozhatunk ezen, ha meggondoljuk, hogyan keletkezik általában a jog, s honnét ered a mai magánjog.

Minden emberben a cselekedetek leghatalmasabb rugója az önzés, az önzés, mely első sorban az egyén és közvetve a faj fentartására szükséges. Az emberi társas együttlét kezdetleges állapotában ez önzés folytán az ellentétes érdekek között az győz, melynek érvényesítése a legnagyobb erővel történik, úgy hogy a kisebb erővel védett érdek kielégítetlenül marad. A testileg, szellemileg kiválók érdeke, ámbár azok kisebbségben vannak, győzelmet arat a gyengék, tehetetlenek nagy tömegének érdeke felett. Ez állapot számtalan nemzedéken keresztül tartva úgy a győzők, mint a legyőzöttek utódaiban, minthogy ezt az állapotot épúgy maguk előtt találják, akár a természet-tüneményeit, oly psychikus folyamat folytán, melynek működését mai nap is láthatjuk, szükségszerűen oly meggyőződést teremt, hogy ez állapot természetes, szükségszerű, annak így kell lenni, azon változtatni nem lehet. A mint e meggyőződés megszülemllett, megszületett a jog is, mely tehát szabályozása oly társadalmi együttlétnek, melyben a hatalmasok érdeke legyőzte a gyengékét. A jog újabb fegyver a hatalmasabbak és utódjaik kezében, hogy előnyös helyzetüket megvédjék még akkor is, ha tényleges erejük folytán azt harczzal — a szó eredeti értelmében — megvédeni nem tudnák.

A leigázottakban élő önzés idővel, midőn helyzetük azáltal,

hogy a hatalmon levők hatalmukkal mindinkább visszaélnék, elviselhetetlenné lesz, azt eredményezi, hogy ezen az állapoton változtatni törekednek. Ez vezethet polgárháborúra, melynek eredménye vagy az eddigi elnyomottak győzelme s ennek megfelelő új jogrend, vagy kompromissum a két párt között, vagy a felkelők legyőzete folytán még súlyosabb elnyomatás; de eredményezheti azt is, hogy a hatalmon levők felismerve a veszélyt, még a forradalom kitörése előtt javaikban osztozkodnak az eddigi előnyomottakkal. Szóval az eredmény vagy reform, vagy forradalom.

A most vázolt folyamat, mely minden mai fejlődésnek is típusa, természetesen sohasem és sehol sem megy végbe oly egyszerű módon, mint azt előadtuk. Typus az, melynek megjelenési formái igen komplikáltak s seholsem egyeznek.

A legelső komplikáció már az, hogy semmiféle emberi közületben nem pusztán két ellentétes érdek áll egymással szemben. Az érdekek nagy tömege harcol egymással, melyek hol párhuzamosan, hol ellentétesen érvényesülnek. A leghatalmasabb érdekek között kötött kompromissum, mely a gyengékre rákényszerítetik, képezi a jogot.

A jog minden emberi közületben különböző lesz a szerint, hogy milyen különbözők azok az érdekek, melyek az egyes közületekben diadalra jutottak. Más lesz a harcziás, hódító nép joga, s más a békés földművésé.

Mai magánjogunk egészében nem más, mint a római magánjog, melynek mintájára készültek intézkedései, helyesebben mely római jog szabványait a középkorban úgyszólván minden gondolkodás nélkül kezdték alkalmazni. Így történt, hogy a magukat kereszténynek nevező államok polgárai közötti érintkezés ugyanazon szabályok alatt áll, mint a hódító, rabszolgatartó, pogány római állam polgárainak érintkezése; s magánjogunk gúny azon vallás parancsolatjaival szemben, melyet az e joggal élők állítólag vallanak.

IV.

A jogszabályok természetesen eleintén csak szokás által vannak meghatározva, Írásba foglalva nincsenek. Az első írásba foglalás nem is egyéb, mint a szokás által képződött jognak lehetőleg hív rögzítése.

A kultúra előrehaladásával, a foglalkozások differenciálódásával, a joggal való foglalkozás külön élethivatássá lesz. Az ezen

életpályán levők a joggal vagy úgy foglalkoznak, hogy szabályait magyarázzák, rendszerbe szedik és a rendszerbe szedés alkalmával felfedezett közös alapelvből folyó szabványokat ez alapelvre redukálják, úgy hogy foglalkozásuk végeredménye a jognak összefoglalása mennél kevesebb, világos, áttekinthető rendszert képező szabályokba; vagy pedig lehet a joggal való foglalkozás annak alkalmazása az élet eseteire: a bíraskodás.

Bennünket itt csak az előbbi, a joggal való theoretikus foglalkozás érdekel.

Bizonyos, hogy az — mint minden foglalkozás — a vele foglalkozókban egyoldalúságot szül. Foglalkozásuk tárgya az életviszonyok külső kerete, még pedig oly keret, mely régi, a mostaniakkal sokszor ellentétes viszonyokról maradván, a mai életviszonyokra nem illik, azokat Prokrustes ágyba szorítja. A joggal való foglalkozás a jogászokkal elfeledteti, hogy tárgyük csak abstractio, melynek tényleges alapja mindig más, s hajlandók lesznek az abstractióval nyert szabályokat örök-életűeknek, tudományos igazsággal bíroknak tekinteni, azokat mind olyanokat odaállítani, melyek mindig követendők s melyekhez minden hozandó törvénynek alkalmazkodni kell.

A jogász így természetesen irtózni fog minden új állami parancstól, mely rendszerében nem talál helyet s akármily szükséges és czélszerű legyen az új rendelkezés, ő azt tudománytalannak s így helytelennek fogja tekinteni s csak oly újításokat lesz hajlandó elfogadni, melyek nyert rendszerébe beilleszthetők, az általa kifejtett alapelvekre visszavezethetők. Minthogy pedig e rendszer és ez alapelvek az életviszonyok oly rendezéséből van abstrahálva, mely rendezés a hatalmasok érdekének megóvására és a gyengék érdekének elnyomására irányul, nem nehéz elképzelni, hogy a jogásznak tetszetős újítás mindig csak olyan lehet, mely a fennálló erőelosztáson nem, vagy csak parányit változtat.

Végzetessé e jogásztévedés akkor válik, midőn a jogászra rábízatik a törvényhozás, a mint az ma majdnem mindig történik. Alakilag ugyan a népképviselő hozza a törvényt, de tényleg minden itt hozott törvény a jogászok műve, kiket erre a munkára a legképesebbeknek és leghivatottabbaknak tartanak.

Az intelligencia emelkedésével, a kultúra előrehaladásával eleintén egyes kiválóakban ébred azon, később közkinccsé váló tudat, hogy az emberi célok (legyenek azok bármilyenek, mert változnak a kultúra foka szerint) csak úgy érhetők el, ha

a társadalom összes tagjai együttértve haladnak a kitűzött cél felé. Ez csak úgy érhető el, ha megszűnnek a társadalmi beharczok, melyek célja mindig — akármi legyen is, mint ezéi kitűzve — a földi javak egyenletesebb, igazságosabb megosztása. Helyes, követendő politikának tehát az fog látszani mely megszünteti azt a visszásságot, hogy némelyek minden előnyt élvezzenek, mások az előnyök élvezetétől, sőt gyakran még ennek elérhetésének lehetőségétől is el legyenek zárva. Az ipar kodás tehát oda fog irányulni, hogy a földi javak egyenletesebben legyenek felosztva, hogy így a társadalmi béke helyreálltával egyesült erővel a kitűzött cél felé lehessen haladni. Közmeggyőződésévé lesz, hogy egyesek érdekeinek érvényesítése akkép, hogy a többség érdeke elnyomassék, végeredményben még az egyes hatalmasok érdekét is veszélyezteti s elérendő valamennyi társadalmi tag érdekének egyenletes kielégítése mint legigazságosabb és legczélszerűbb. A fejlődés ezen fokán a társadalmi életet szabályozó önzés nemes alakban, mint altruizmus jelentkezik.

Így ismertetik fel a reformok szükségessége s vitetnek azok keresztül békés után, vagy heves harc után. A történet tanúsága szerint azonban semmiféle reform célját el nem érte. Oka ennek pedig az, hogy eddig minden reform csaknem kizárólag a politika terén mozgott. A francia forradalomkor hitték, hogy politikai jogok kivívása megszüntet majd minden egyetlőtlenséget, s eljön az örök béke, az igazságosság birodalma. A keserű tapasztalat mutatta, hogy a legnagyobb szabású politikai reformok sem voltak képesek az emberek közti egyetlőtlenséget csökkenteni, megakadályozni azt, hogy egyesek bővelkedjenek javakban, míg a nagy többség nyomorban teng. Oka ennek az, hogy nem ott, vagy helyesebben mondva, nem ott is reformáltak, hol a legszükségesebb lett volna.

A javak eloszlásának szabályozója az állami életen belül a magánjog (polgári jog). A míg ennek szabályai nem változnak, a politikai jogok bárminő kiterjesztésével sem lesz elérhető az, hogy azok, kiknek elődei e jog szabályait a maguk javára, mások elnyomására alkották, tovább ne dúskálódjanak földi javakban, míg a nagy tömeg elnyomatva nyomorog, mert a legsúlyosabb elnyomatás a gazdasági, ennek eszköze pedig a mai magánjog.

Fájdalom ép a magánjog az, mely a jogászoknak legsajátabb uralma alatt áll, s így a fentebb előadottaknál fogva, ép

ott nem vitetnek keresztül reformok, hol azok legszükségesebbek volnának.

A mindenütt fennálló rendszer szerint, midőn arról van szó, hogy a magánjog rendszeres törvénykönyve megalkottassék, a jogászok bíznak meg ennek szerkesztésével. Ezek, a nélkül, hogy jellemök ellen bármi kifogás emelhető volna, vagy azzal volnának vádolhatók, hogy egyes néposztályok érdekét kiválóan szívöken hordják, a jogászi konservativismus békóiba verve, abban a jóhiszemben, hogy művük magán hordja a legkiválóbb igazságosság bélyegét, pontosan §-okba fogják szedni azt, a mit fenlévő állapotként felismernek s óvakodni fognak bármi újítástól, mely szemökben forradalom. *)

Az így létrejött törvény tanulságos lehet az utókor történetírója számára, de káros annak a korszaknak, melynek alkották. A törvényhozó feladata nem meglevőt tekintélyével védve, azt megrögzíteni, hogy segédkönyvet adjon a bíróságok kezébe, hanem figyelemmel a fejlődésre, előrelátva a jövődöket, oly törvényt alkotni, melynek keretében a haladás legnyugalmasabb és legbiztosabb.

A jövő fejlődés intuitív sejtése (mert tudományos előrelátása ma még s tán mindörökké lehetetlen), annak előkészítése s bizonyos mederbe terelése az államférfiú feladata. S eminenter államférfiúi feladat egy polgári törvénykönyv alkotása. Meghatározni az elveket, melyek szerint ily törvényköny szerkesztessék, hogy a vagyon lehetőleg arányosan valamennyi állampolgár között szétoszolják, hogy a ki dolgozik, lássa munkája bérét is, ki gyenge testben, elmében vagy gazdasági helyzetben, ne zsákmányoltassék ki a hatalmasabb által, ezt a jogász — mint ilyen— megtenni nem képes, az csak államférfiú — ki azért esetleg érthet a jogászmesterséghez is — feladata lehet.

A jogász feladata azután az államférfiú által feldolgozás végett neki nyújtott anyagot úgy szövegezni, hogy az államférfim akarat szabatos, világos, félre nem érthető szabályokba foglalva teljesezhessék úgy, miként az kontemplálva volt.

Ezek azon elvek, melyekből a tervezetnek az általunk e sorok elején jelzett irányból való vizsgálásánál kiindulunk. Ezek után lássuk már most magát a tervezetet.

*) Zsögöd: Magánjogi tanulmányok. I. 557. 1.

V.

A törvénykönyv tervezetét egy bizottság készítette, melynek tagjai csak hivatásos jogászok voltak s mely bizottságnak ugyancsak jogászok által kitűzött feladata volt: «a magánjog körébe vágó és hazánkban érvényben levő törvényeknek, törvényes szokásoknak, a már meglevő törvénytervezeteknek, a judikatura és irodalom termékeinek, valamint az idegen művelt államok jogfejlődésének figyelembe vételével és felhasználásával, a polgári törvénykönyvnek egységes és rendszeres tervezetét elkészíteni.

Már a szerkesztő-bizottságnak megszabott határok is megátolták azt, hogy bármi üdvös újítás lásson napvilágot a törvénytervezetnek keresztelt kompendiumban. Valóságos átka lett azonban a tervezetnek az «idegen államok jogfejlődésének felhasználása».

Magyar jogászaink — bátran mondhatjuk, hogy nincs kivétel — a német jogászat tanítványai. Annak mesterei állanak előttük követendő példaképen s annak tanai; bármily igazságtalanok is, a tanítvány tiszteletével hirdettetnek, sőt hirdettetnek gyakran annak oly szavat is, a melyeket esetleg a hirdetők meg sem értettek. Szerencsétlenségünkre a tervezet szerkesztése idejében készült a német polgári törvénykönyv, s mi sem természetesebb, hogy a tanítványok siettek a mesterektől átvenni, a mit csak lehetett, abban a meggyőződésben, hogy helyesebbeket alkotni senkisé képes.

A jogászat ama ferde egyoldalúsága, melyet fennebb vázoltunk, sehol sincs jobban kifejlődve, mint Németországban. Ott a jogi fogalmak differenciálódása (magyarán szörszálhasogatás) a rendszeralkotás s minden egyéb formalistikus, az élettel nem törődő művelet annyira túlzásba van hajtva, hogy a német jogtudományt késhez hasonlították, mely annyira éles, hogy már nem is vág. Ez iránynak műve a német polgári törvénykönyv, melynek számtalan rendelkezése egyszerűen jólrosszul magyarra van fordítva a tervezet szakaszaiban.

Így nagyjában kétféle anyagot különböztethetünk meg a tervezetben, mely élesen válik el egymástól.

A magyar autochthon anyag a közép módú polgár, vagy földbirtokos viszonyainak megfelelő jogot tükröztet vissza, megfelelő elhanyagolásával a proletár érdekeknek, melyeknek a középosztály legnagyobb ellensége.

A német törvényből átvett anyag a kalmárnak csinált jog, melyben a kereskedelmi érdek («forgalom biztonsága» e fogalom szépitő műszava) minden más érdeket háttérbe szorít s számtalan rést üt a proletárral szemben sérthetetleneknek nyilvánított alapelveken s téves irányban elindult abstrahálás útján nyert oly elveket hirdet, melyeknek az élet eseteiben semmi alapja nincs, hacsak nem akarjuk milliomosok viszonyait olyanoknak elfogadni, melyek minden életviszony típusai, úgy hogy a jogszabályokat azokból kell abstrahálni. Ezen állításunk bővebb igazolását majd az egyes részletes intézkedések vizsgálata fogja szolgáltatni, valamint az is ki fog ugyanakkor derülni, hogy a német intézkedések átvétele sok tekintetben a vagyontalanok helyzetét a maihoz képest rosszabítja.

Más szempontból tekintve is élesen kétfelé válik a tervezet anyaga, a szerint a mint a vagyonosok viszonyait egymáshoz, vagy a vagyonosak és vagyontalanok viszonyait egymással szemben szabályozza.

A hol a vagyonos osztályok érdekéről egymással szemben, a fennálló erőelosztás megóvásáról van szó, ott a tervezet a legnagyobb részletességgel szabályoz mindent, sok rést törve e közben a jog állítólagos alapelvein: tulajdon fogalmán, szerződési szabadságon, stb., hol ellenben leginkább vagyonos és vagyontalan szokott egymással szemben állani, ott a tervezet szükszavú s szabad folyást enged az u. n. szerződési szabadságnak, mely a vagyonosok rendszerinti intellectuális és hatalmi fölényénél fogva csakis a vagyontalanok teljes jogfosztására vezethet. Így sok esetben a vagyonosok között tiltott szerződés érvényes lesz, oly esetekben, melyekben rendszerint a vagyonos a vagyontalannal áll szemben. Ezen állításaink is majd a részletes vizsgálatnál fognak beigazolást nyerni.

Általában majdnem valamennyi rendelkezés a vagyonos osztályok szempontjából van meggondolva és megszerkesztve, a legkritkább esetekben illik a vagyontalanok viszonyaira, s ezeket olykor kifejezetten kiveszi oly szabványok jótéteménye alól, melyek a vagyonosak támogatására szolgálnak. Minderről bővebben az egyes részletelnél lesz szó.

VI.

Ha már eddigi állításaink szerint — melyek bizonyítása a következő fejtegetések főfeladata lesz — ily hátrányos a vagyontalanok, s általában gazdaságilag gyengék helyzete a jog-

viszonyoknak a tervezet által kontemplált rendezése esetére, még hátrányosabb a gyengék helyzete, ha figyelembe vesszük, hogy a jogalkalmazás tényleg miként történik.

A jogászat egyik alapelve az, melyet a bírák is mindig szemelőtt tartanak, hogy *senki a jog nem tudásával nem védekezhetik*. Azaz a jogász és így a bíró is a jogszolgáltatás alkalmával abból a feltevésből indul ki, — melyről pedig jól tudja, hogy nem felel meg a valóságnak — hogy mindenki ismeri az érvényes jogot egész teljességében. Mihelyt tehát a tervezet törvényerőre emelkedik, minden oly per esetén, melyben a polgári törvénykönyv szabályai lesznek alkalmazandók, a bíróság ítélete ugyancsak az említett feltevésből fog kiindulni. Ha ezt pedig oly esetben teszi, midőn gazdaságilag gyenge erőssel áll szemben, bár akaratlanul rendszerint igazságtalan lesz a gyengével szemben.

A gazdaságilag gyenge rendszerint fogyatékos műveltséggel és fogyatékos jogi ismerettel bír és saját tudásának hiányait, mielőtt jogilag jelentős cselekedetet visz véghez, nem teheti jóvá azzal, hogy jogértőhöz megy tanácsért, mert ily tanács pénzbe kerül s így cselekvéseiben vezére a benne élő homályos jogérzet lesz, mely bizonyára nem egyezik a gyakran végzetes fontosságú apró részletekben a tételes joggal. Nem is veszi sokban hasznát, ha a polgári törvénykönyv szövege kezében van, mert a szakszerű rövid szövegezés, az utalás a törvénykönyv egyik részéből a másikra, (mely gyakran a hivatásos jogásznak is teljes figyelmét és erejét leköti, ha valamely intézmény szabályait akarja összeállítani), nem tehetik a törvénykönyvet — a tervezet alakjában — közkinccsé, hanem azt eredményezik, hogy a hivatásos jogász kiváltsága lesz a törvénykönyv megértése és alkalmazása.

A vagyonos jobban ismeri a jog szabályait, mint a szegény azért, mert rendszerint műveltebb és mert vagyonánál fogva ösztönözve van annak helyes kezelése érdekében a tételes joggal megismerkedni. Ha egyes esetben tudása cserben hagyja, vagyona lehetővé teszi, hogy a jogtudó pénzért szerezhető tanácsai szerint igazítsa cselekedeteit.

Midőn tehát a vagyonos és a vagyontalan érdeke kerül összeütközésbe, a vagyonos rendszerint minden cselekedetét a tételes joghoz alkalmazta, míg a vagyontalan ezt nem tehetette, úgy hogy a «jogismeret vélelme» folytán a per rendszerint már

eleve a vagyonos javára van eldöntve és a vagyontalanban csak az a fulánk marad, hogy vele igazságtalanul bántak.

Semmiféle törvénykönyv, az emberi tökéletlenségénél fogva, nem szabályozhat kimerítőleg minden előforduló esetet, melynek szabályozását a törvényben fel kellene találni. A jogász ilyenkor az u. n. törvény- és joghasonszerűséggel segít magán. Felállítja a tételt, hogy a törvényhozó minden esetről gondoskodott és ha nem nyilatkozott kifejezetten, akkor nyilatkozott hallgatagon. Mihelyt tehát oly eset adja elő magát, melynek kifejezett szabályozása nincs a törvényben, a jogász a hasonló esetre illő szabályt alkalmazza a konkrét esetre; ha pedig hasonló eset szabályozását sem találja meg a törvényben, legjobb tudása szerint iparkodik a konkrét esetet akkép megfejteni, mint az felfogása szerint a jogrend egészéből következik. Az első esetben «törvényhasonszerűséggel», a másodikban «joghasonszerűséggel» segít magán.

E két művelet is nagyban hozzájárul a proletár helyzetének súlyosbitásához. Mint fent említettem, a tervezet leginkább ott szűkszávú, hol oly életviszonyokat rendez, melyekben rendszerint vagyonos és vagyontalan áll egymással szemben. Tehát oly esetekben lesz legtágabb tere az analógiának, mely a fentebb, a jogról előadottak szerint, rendszerint a vagyontalanok hátrányára üt ki a konkrét esetben. Analógia oly jogból, melyet a vagyonosak saját érdekeik szolgálására készítettek és kiképeztek, mást nem eredményezhet. Épen azért a jog azon területeit, melyeken a vagyonosok és vagyontalanok érdeke ellentétesen találkozik, legkevésbé szabadna az analóg jogalkalmazásra bízni, hanem épen itt a felek kölcsönös beleegyezésével sem módosítható, részletes szabályozás volna szükséges.

Súlyosítja végül a proletár helyzetét a jogérvényesítés főeszköze: a per. Itt kiválóan a per azon alakját tartjuk szemelőtt, mely a proletár viszonyainál fogva az ő egyedüli pere: a sommás pert. Minthogy ügyvéd általi képviselőlet pénzbe kerül, a vagyontalan rendszerint ügyvéd nélkül fog a per tárgyalásán megjelenni. A bírónak ugyan kötelessége az ügyvéd nélkül megjelenő felet érdekei helyes megvédése végett kitanítani, de ez a kitanítás úgyszólván csak a törvény szövegében van meg. A valóságban a túlterhelt bíró fizikailag is képtelen az ügyvéd nélkül megjelent vagyontalant minduntalan kitanítani, annál inkább, mert a kitanítás a műveletlen embernél nem egyszerű, gyorsan végezhető dolog. A vagyontalan tehát minden tanács

és útmutatás nélkül ott lesz a perrend útvesztői előtt, vele szemben az intelligens s (ha magában nem érez elég ismeretet) ügyvéd által képviselt vagyonos, ki a pert érdeke szerint vezetheti, a minek következménye rendszerint a vagyontalan jogosult érdekének elnyomása. Nincs sokkal különb helyzetben a vagyontalan akkor sem, ha hosszú utánjárás után ingyen ügyvédhez jutott. Magától értetődik, hogy oly közületben, hol bizonyos egyén minden szolgálata fizetve lesz s ez is kénytelen minden szükségletét az így szerzett pénzből fedezni, az ingyenes szolgálat nem végeztetik valami túlbuzgósággal és jól.

VII.

Ha a magánjognak a tervezetben foglalt rendszerét tekintjük, a beosztást álláspontunkról csak helyeselhetjük.

Jogászi irodalmunkban eddig, a német jogászat nyomán, a tárgyalásnak az a rendszere dívott, hogy a szükségesnek mutakozó általános tanok előadása után következett a vagyonjog két alosztályával (dologjog és kötelmi jog) azután a családjog és az öröklési jog. Ez a külső tény is igazolja, hogy a jogász és különösen a német jogász szemében a vagyoni érdek mindenható; csak ezután tárgyalja a társadalom alapját, a családot. A német polgári törvénykönyv még ezen is túltett, midőn a vagyonjogot első helyen tárgyalván, annak keretében előbb foglalkozik a kötelmi joggal, mint a dologjoggal, ezzel külsőleg is megmutatva, hogy a kalmárszellem a vezető elv benne.

A tárgyalás természetes rendje, hogy először tárgyalassék a családjog, melynek tárgya lényegében a házasság joga, a szülők és gyermekek közötti jogviszony és a gyámság. Ez a jog oly tere, mely a társadalom minden tagjára, akár vagyonos, akár vagyontalan, kihat, s mely valójában a polgári társadalom alapját képezi. Ezután következik a dolog természetes rendjében ama jogintézmények tárgyalása, a melyeken a vagyonosok és vagyontalanok közötti különbség alapszik, azaz a vagyonjog. Ennek keretében tárgyalandó előbb a dologjog (tulajdon stb.) és azután a kötelmi jog intézményei, melyek — a csekély kivételeket bátran figyelmen kívül hagyhatjuk — tulajdon vagy más dologi jog szerzésére irányulnak. A befejező rész az öröklési jog, mely a vagyontalanokat majdnem semmikép sem érdeklí és a vagyonosok közül is igen ritkán alkalmazandó.

A tervezet a tárgyalás eme sorrendjét követi s így e tekintetben az ellen nem emelhetünk kifogást.

Az első feszt képező személyjog első címében nem tartalmaz mást, mint a mit a más törvénykönyvek általános részükben »személyek» elnevezés alatt előadnak, míg második címe a kártérítés fejezetébe sorozható. A mily címen a dolgokról szóló tan a dologjog első címét képezi, akként a személyjog első címét a családjog első címévé lehetett volna megtenni. Ha a különválasztás már megtörtént, ragaszkodjunk következő fejtegetéseinkben ehhez és vizsgáljuk mindenekelőtt a tervezet «Személyjog» címét viselő részét.

Megjegyezzük, hogyha már részletes indokolás hiánya, melyet a tervezettel egyidejűleg kellett volna a közhasználatnak átadni, nehezíti meg feladatunkat, úgy az életbeléptető törvény tervezetének hiánya sokszor arra fog kényszeríteni, hogy fejtegetéseinknél feltevésekből induljunk ki ott, hol életbeléptető törvény tervezetének közkezenforgása esetén konkrét alapra támaszkodhatnánk.

VIII.

A mit a tervezetről általában mondtunk, hogy az a vagyonosok álláspontjáról van meggondolva és megszerkesztve s majdnem teljesen figyelmen kívül hagyja a vagyontalanok érdekét, mintha azok a törvénycsinálók szerint csak azért élneek, hogy a vagyonosok jólétét és kényelmét gyarapítsák, az még a tervezet személyjogi részére is rányomja bélyegét, mely pedig minden személyre egyformán kell, hogy alkalmaztassék.

Nem is szólok azokról a rendelkezésekről, melyeknek csak akkor van helye, ha a személy vagyonos, mint pld. a gyámság alá helyezés legtöbb esete, a holtányilvánítás esete stb., hanem kiemelem az állítólag minden személyre egyformán alkalmazandó tételeket.

A 6. §. szerint az önjogúság a teljeskorúsággal kezdődik. A 917. §. szerint csak az önjogú köthet szerződést, kivéve bizonyos eseteket. És éppen ezek az esetek azok, melyekben leginkább vagyontalan kiskorú áll szemben vagyonos önjogúval s a tervezet 919. és 920. §§-ai szerint annak teljesen ki van szolgáltatva. Hogy e két szakasz, mint, fosztja meg a gyámolításra leginkább rászoruló vagyontalan kiskorút attól a védelemtől, melyben a vagyonos kiskorúnak bőséges része van, s hogy ez mily visszaságokra vezet, azt bővebben a családi és kötelmi jog tárgyalásánál ki fogjuk mutatni. Itt elég legyen annyit megjegyezni, hogy a tervezet összes rendelkezéseinek figyelembe-

vételével a 6. §-t így kellett volna szövegezni, hogy a szöveg őszinte legyen és az általa teremteni, vagyis inkább megtartatni szándékolt jogállapot kifejtessék: «Az önjogúság a teljeskorúsággal kezdődik, kivéve a vagyontalan, munkálkodó kiskorukat, kik mindig önjogúak.»

A teljeskorúság korhatára az összes civilizált államok jogához képest túl magas. (Most is a tervezet 2. §-a szerint 24 év, más államokban 20—21 év.) Csakis a vagyonkezelés megszorítása, a családi érdek szempontjából, magyarázhatja ezt a kijelentést, mely különben, mint látni fogjuk, a vagyontalan kiskorúra semmiképen sem hat ki.

Épúgy csak a vagyonos osztályok érdekében és a meglévő erőegyensúly föntartásának elvéből érthető a 4. §. ama rendelkezése, hogy a kiskorú nő teljeskorúvá lesz a házasságkötéssel, tehát akkor is, ha csak tizenhatesztendős, míg a férfiú akkor sem lesz a házasságkötés által teljeskorú, ha már 23 éves. Bizonyára nem az a lovagias szándék volt a vezérlő e tétel megalkotásánál, hogy törvény által megállapíttassék, hogy a 16 éves nő szellemileg fejlettebb, mint a 23 éves férfiú, hanem a vagyon megtartásának célzata. Rendszerint — a vagyonos osztályok körében — a nő nem kezeli sohasem a vagyont, tehát nála a teljeskorúság csak üres frázis, hanem a vagyon kezelője a férfiú. Erre jól vigyáz a törvény, nehogy fiatal meggondolatlanságban vagyonának bármi csekély töredékét elkölthesse, mely esetleg munkabér címen kerges tenyerekbe is kerülhetne. Az pedig absurd felfogás, hogy kit érettnak tartunk családalapításra, az ne legyen érett vagyona kezelésére.

IX.

Szempontunkból leginkább az a sovány hét §-ocska érdekel, melyben a törvény a személyiség védelméről rendelkezik.

A névhez, becsülethez, arczképhez, levélhez való jog, melyek közül egyik-másik büntetőjogilag is védve van, helyeztetik itt a magánjogi törvény oltalma alá; de nem áll oltalma alatt a női becsülethez való jog.

A rómaiak büntették azt, ki szüzet, vagy tisztességes özvegyet házasságonkívüli közösülésre csábított. Még szigorúbban bánt az ily férfiúval az egyházjog.

Mai jogunk szerint a házasságonkívüli elhalás 14 éven felüli nőszemélylyel büntetlen (büntetőtörvénykönyv 236. §.), sőt lehetséges, hogy már a 12 éven felüli leányka szabad prédája minden

kéjencznek. Ama kevés esetet, midőn a közösülő azért büntetetik, mert különös kötelezettsége van a leány iránt, pld. tanítója, gyámja, itt ritkaságára való tekintettel figyelmen kívül hagyhatjuk, s figyelmen kívül hagyhatjuk mint abnormis esetet azt is, midőn a közösülés 14 vagy éppen 12 éven aluli leányon hajtatik végre.

Tehát büntetőjogilag nem jár semmiféle felelősséggel a közösülés. S itt felmerül a kérdés, ne járjon-e legalább vagyoni jogi felelősséggel?

Ha nem akarunk szemet hunyni az élet jelenségei előtt, meg kell vallanunk, hogy majdnem minden nőszemély, mely először házasságon kívül közösül, kiskorú és a vagyontalan osztályokhoz tartozik. A szegénység korán elűzte szüleitől, hogy vagy mint cseléd, vagy mint munkás maga keresse kenyerét és fiatalos tapasztalatlanságában, gyakran éppen szolgálatadója által esik áldozatul a csábításnak. A kiskorú semmiféle jogáról nem mondhat le a gyám és gyámhatóság hozzájárulása nélkül és legdrágább és gyakran egyedüli kincsét, női érintetlenségét fiatal meggondolatlanságban, mely gyakran az első lépés a prostitutio mocsara felé, szabadon dobhassa oda a csábítónak? Bíróságaink egyszer már kimondták, hogy a 14 éven aluli leánynak csábítója ellen vagyoni kártérítésre van igénye jövőjének tönkretétele miatt. Ebből kiindulva kérdezhetjük, hogy a 14 éven felüli nőszemély jövőjét nem teszi-e tönkre a csábítás? És ezért a tönkretételért ne kapjon valami kárpótlást?

A tervezet 357. §-a kártérítést ad ama nőnek, kit jegyese teherbe ejtett. A német polgári törvénykönyv, melynek eme szakaszát fordítóink nem siettek a tervezetbe belefordítani, 825. §-a kártérítési jogot ad ama nőnek, kit csalárdsággal, fenyegetéssel, vagy függőségi viszonyával való visszaélés által házasságonkívüli közösülésre rábírtak. E rendelkezések mindenestre kiterjesztendők.

Előrelátjuk a jogászok és álszenteskedő moralisták zaját követeléseink ellen. A jogászok, minthogy követeléseink megvalósítása esetén mindig csak arról lesz szó, hogy a vagyontalan leány elcsábíttatásáért vagyoni értéket követelhessen vagyonos csábítójától, majd előállanak, hogy e kötelem nem fér a rendszerbe, az kártérítés volna s annak nincs kártérítési igénye, ki a kártérítési igényt szülő cselekménybe beleegyezett s így tovább; az ál-moralisták majd a közerkölcsiséget féltik, mintha ezután a vagyontalan nőknek nem lenne más dolguk, mint a vagyonos

férfiakra lesni, hogy azokat elcsábítsák és így vagyont szerezzenek. De hát ez a lárma mind mellékes. A kérdés az, van-e hátránya az elcsábított leánynak s ha igen, akkor ezt valahogyan jóvá kell tenni. Ennek egyedüli eszköze manapság vagyoni elégtétel.

Ehhez képest kimondandónak tartanok, hogy minden kiskorú leánynak azok ellen, kik vele közösülnek, kártérítési igénye van a bíróság által saját belátása szerint megállapítandó oly összeg erejéig, mely legalább — a leány társadalmi helyzetét tekintve — megfelelő hozományt képez. Ha többel közösült, ezek az összegért egyetemleg felelősek, mely tétel nem volna más, mint a tervezet 1092. §-ának kiterjesztése, mely szerint ha többen külön-külön követnek el tiltott cselekményt, az azokból eredő kárért, ha meg nem állapítható, ki okozta, egyetemleg felelősek. E kártérítési igény a nőt a házasság felbontása esetén a vétkes férjjel szemben megillető tartásban állapítandó meg, ha a leány mint szűz csábított el, vagy az elcsábítás házassági ígéret megtétele mellett történt. E két utóbbi esetben teljeskorú leánynak és az utolsó esetben özvegyasszonynak, avagy férjétől bírói ítélet folytán elválasztott asszonynak a csábító ellen ugyanaz a joga van, mint a kiskorú leánynak.

Minden nőnek, kin erőszakos nemi közösülést követnek el, avagy kit csalárdsággal, fenyegetéssel, vagy függőségi viszonyával való visszaélés által házasságonkivüli közösülésre reábirnak, tekintet nélkül netáni vagyoni kárára, igénye van a közösülő ellen bizonyos meghatározandó összegre és ezenfelül kártérítésre, mely erőszakos nemi közösülés esetén a vétlen nőt illető tartás nagyságában meghatározandó életfogytiglan tartó évi járadék.

Meg vagyunk győződve, hogy emez elvek törvénybe iktatása esetén, melyben sajnos magunk sem tudunk nagyon bízni, emelkedni fog a közerkölcsiség, apadni fog a prostituták száma és kevésbé éles lesz a már a gyűlöletig eljutott ellentét gazdag és szegény között. Hogy a jogászok rendszerükben hová helyezhetik e rendelkezéseket, az mellékes; mi a családjogba utalnók azokat, hol más, a házasságonkivüli közösülésből eredő jogviszonyok (törvénytelen gyermekek) is rendeztetnek. Itt azért tárgyaltuk e kérdést, mert nézetünk szerint a személyiség védelmének egyik kérdése.

Ezek után áttérhetünk a családjog vizsgálására.

Dr. Frank Miksa.

A SOCIOLOGIAI REGÉNYRŐL.

— Befejező közlemény. —

III.

A sociologiai regény hatásainak számbavételénél, moralitásának vagy immoralitásának kérdésénél, mely a művészet és erkölcs egymáshoz való viszonya problémájának csak egyik esete, mindenekelőtt a kiindulási pont tisztázandó.

Az erkölcs fogalmi körének szabatos körülhatárolása elengedhetetlen, ha lehetőleg pozitív eredményekre akarunk jutni. Az evolutionista philosophia legnagyobb érdeme épen ezen a metaphysikai okoskodások és theologikus dogmák által oly szerfölött összekuszált és elhomályosított fogalom megvilágításában áll. Legnagyobb érdeme, mert nincs kérdés a minnek olyan messzekiható, a való életet, az egyéni és a társadalmi cselekvést annyira irányító jelentősége volna, mint épen ennek. Ha kétségek lehetnek is arra nézve, hogy maguk azok a konkrét és részletes szabályok, melyeket mint az erkölcsös cselekvés parancsait az evolutionista iskola megállapított, mindenben igazak és elfogadhatók-e: úgy más részről nem lehet kétség az iránt, hogy az erkölcs általános fogalmi köre, jelentősége és feladata végérvényesen tisztába hozatott.

A biológiai, ethnographiai, psychologiai s történelmi adatok egész tömege igazolják, hogy valamely cselekedet erkölcsös vagy erkölcstelen voltának egyedüli fokmérője: az illető cselekedet vagy hasznos vagy káros volta az egyénre vagy a fajra, vagy mind a kettőre. Hasznos pedig az a cselekedet, mely alkalmas arra, hogy az életet mentől boldogabbá, azaz mentől teljesebbé tegye úgy »hosszúságban, mint szélességben«. (Szélesség alatt az összes emberi képességek minél teljesebb és minél harmonikusabb kifejezését értve.)

Ez az evolutionista ethika alapelve, melynek gyakorlati keresztülvitelében főleg az egyéni és faji érdekek gyakran ellentétes volta okoz nehézséget. Kitűzött célunk szempontjából azonban a részletkérdésekre nem lévén ráutalva, a fenti alap-

elvből megtaláltuk azt a mértéket, mely a felvetett kérdés megoldására képesít.

Mely művészet tehát az erkölcsös, melyik az erkölcstelen?

A válasz az előbb kifejtettekben adva van: Erkölcsös az a művészet, mely alkalmas arra, hogy az egyén vagy a faj életére vagy mindkettőjére hasznos legyen. Erkölcstelen az ellenkező, a káros művészet. Ez a válasz azonban nem befejezett, mert benne egy ismeretlen elem van. És pedig: mely művészet hasznos, melyik teszi az életet legteljesebbé »hosszúságban és szélességben«

Míg erre a kérdésre nem tudunk válaszolni, a problémát nem oldottuk meg, csak tovább toltuk. Kitűzött célunk szempontjából nem szükséges bonyolultságok elkerülése és a feladat egyszerűbbé tétele érdekében az alábbiakban a művészet generikus fogalma helyett, csak a regény faji fogalmával fogunk foglalkozni.

Milyen regény tehát az, mely az életet legteljesebbé teszi »hosszúságban és szélességben« egyaránt?

S minthogy a regény — mint egyáltalán a művészet — ebben az eredményben csak egy igen szerény ok lehet, a kérdés helyesebben ez: milyen regény az, mely a maga részéről leginkább hozzájárul azokhoz a ható okokhoz, melyek az élet teljességét kiteszik? (A testi szükségletek minél megfelelőbb kielégítése, jogbiztonság, célszerű közlekedés, tudomány, helyes alapokra helyezett közgazdaság stb., stb.)

Csak ha a regény lehető hatásait számba vesszük jövőnk abba a helyzetbe, hogy a felvetett kérdésre válaszolhassunk.

Nekünk úgy látszik, hogy a regénynek, mint általában minden művészeti terméknek két, egymástól megkülönböztendő hatása van.

Az egyik lényegileg *egyéni* hatás. (Csak ha a hasznost teljesen azonosítjuk az erkölccsel lehet ebből a szempontból erkölcsről szó, míg ha erkölcsösnek csak a hasznos bizonyos körét — a társadalmi hasznosságot — tekintjük, ennek az alább kifejtendő egyéni szempontnak nincs erkölcsi sanctiója. A kérdést eldöntetlenül hagyva nézzük a következményeket ezen extrem-hedonikus erkölcsi rendszerek szempontjából.) Eredménye abban a felgyógyulásban, abban, a gyönyörérzetben foglalható össze, melyet a művészeti alkotás az azt élvezni tudóban ébreszt. Maga az esztétikai gyönyörérzet a különböző eredetű és fajú gyönyörérzetek összeségéből alakul az egyes egyén esztétikai

élvezeti körének megfelelően. Nincs olyan gyönyörérzet a legalsóbbrendű sensualis örömtől, fel egészen a legelvontabb morális örömkig, a mely valamelyik egyén esztetikai élvezetében helyet ne követelhetne magának. Az esztetikai gyönyörérzetnek ezt a relatív voltát, mely korszakonként, műveltségi fokokonként s egyénenként változik, rendkívül világosan és meggyőző erővel mutatta ki egy amerikai psychologus: *Henry Rutgers Marshall*.

Az esztetika mindeddig rendkívül aristokratikus volt, úgy szólván csak a felső tízezer, sőt talán csak a szakbeli kritikusok és művészek esztetikai érzelmeivel és ítéleteivel foglalkozott, a tömegnek felfogását pedig csaknem teljesen ignorálta.

Elfeleadték, hogy az az érzélem, mely a juhászgyereket a maga tilinkójához hajtja, mely a falusi közönséget a vásári bódék kóklerjeinek megbámulásához viszi, mely a kalendárium képei láttára benne ámulatot kelt, mely a varróleány kezébe rémregényeket ad ép úgy (ha nem is oly magas fokú) esztetikai érzélem, mint az a mely a magasabb műveltségű embert egy Wagner-opera hallattára, egy Duse-előadáskor, egy Van Dyk-kép előtt vagy egy Tolsztoj-regény olvasásakor elfogja. Merőben quantitativ különbségekről van itt szó, semmi egyébről, ami legjobban kitűnik még az u. n. »szakbeliek« egymástól gyakran igen eltérő esztetikai ítéleteiből pl. egy Taine és egy Ruskin eltérő felfogásaiból, melynek oka a két írói agy különbségei, bizonyos eszmeassociatiók uralkodó volta az egyikben, melyek a másokban hiányoznak, bizonyos eltérések az érzékszervek alakulatában. Az egyikben a *milieu* törvénye, a másikban a *vallási* világnézet teszi az esztetikai ítéleteknek is a jegezesedési középpontját.

Az anatómus esztetikai érzékét olyan apró festői hibák sértik meg, melyeket a botanikus nem vesz észre, míg viszont ő egy-egy fűszál természetellenes festési módja miatt hiába sopánkodik: anatómus társa nem *érzi* azt. S így folytathatnánk, vége-hossza se volna a példáknak, melyek az esztetikai érzés és ítélet relatív voltát igazolják.

Ezzel szemben szinte hallom az ellenvetést: hogy egyeztethető össze ez az állítás a művészet »örök« alkotásaival, a Homer, a Shakespeare, a Rafael, a Beethoven stb. örökéletű mesterműveivel? Ez az ellenvetés azonban csak felszínes megfigyelésen alapul. Először is csak a »szakbeliek« ítéletéről van szó, mert a remekművek, kivált a classicusak valódi ismerőinek

száma rendkívül csekély; másodszer még ezek között sincs teljes egyetértés; harmadszor tekintetbe kell venni a hagyomány és a tekintély hatalmát, mely itt tán még nagyobb mint más tereken, a génét, a véleményt szabadon kimondani, nehogy a művészeti járatlanság hírébe jusson az ember, az utánzás nagy szerepét stb., stb.

Hát ez talán igaz — mondják majd mások, de mi közük ezeknek az aesthetikai fejtegetéseknek a regény moralitásának vagy immoralitásának kérdéséhez?

Azt hisszük ezekkel szemben, hogy a tárgynál maradtunk s ezek elmondása nélkülözhetetlen volt.

Véleményünk szerint a művészet fent kifejtett *egyéni* hatásának erkölcsi jellege abban áll, hogy az illető egyént a ránézve kellemes és öt gyönyörködtető művészeti termék felfrissíti, életerejét fokozza, szellemét pihenteti, gondoktól elvonja, agysejtjeinek változatos foglalkoztatását eredményezi, szóval a kifáradt, a napi munka által kimerített embert a létért való küzdelemre képesebbé teszi ezek által a physiologiai jótétemények által.

Caeteris paribus tehát azok a társadalmak, melyeknek tagjai művészetkedvelők, előnyben vannak a létért való küzdelemben azokkal a társadalmakkal szemben, melyeknek tagjai nem művészetkedvelők.

Ennek a hypothesisnek, melyet szerintünk nyomós physiologiai és pszichologiai megfigyelések támogatnak, további bizonyításába e helyen nem bocsátkozhatunk. De ha ez a hypothesis igaz, akkor igaz az a további következtetés is, hogy (az *egyéni* hatás szempontjából) erkölcsös az a regény lesz, mely a vázolta az agyat és a szervezetet felfrissítő hatásokat nyújtja, míg erkölcstelen, mely azokat nem nyújtja. S minthogy ez a felfrissítő hatás legteljesebben azoknál a műveknél látszik fenforogni, melyek a legnagyobb gyönyörérzetet képesek nyújtani, mondhatjuk (az *egyéni* szempontnak újból való nyomatékos kiemelése mellett), hogy legerkölcösebb az a regény, mely az illető olvasónak az aesthetikai élvezet legnagyobb fokát képes nyújtani. Ezek után nyilvánvaló lesz az olvasó előtt, hogy az aesthetikai érzelem általános vizsgálata miért volt szükséges. A kettő egybevetéséből következik, hogy a regény erkölcsösségének mértéke (az *egyéni* hatás kiinduló pontját véve alapul) ép oly relatív, mint maga az aesthetikai hatás.

A physiologiai aesthetika tudományának fejlődésével talán

lehetséges lesz itt bizonyos szabályokat felállítani. Már jelenlegi fejlődési foka mellett is hangsúlyozhatjuk az egyoldalú, túlerős hatások, a bonyolultság, a helytelen elrendezés, az összefüggéstelenség stb. káros s így immorális voltát. De meg kell jegyezni, hogy ezek a kritériumok tulajdonképpen már nem az egyéni, hanem bizonyos általános tömeghatásokból vannak levonva, a melyek esetleg bizonyos egyénre nem állanak.

Bármily ingadozó és relatív legyen is a művészet ezen egyéni hatása erkölcsös vagy erkölcstelen voltának mértéke, mégis nem habozunk kijelenteni, hogy a művészet ezen egyénenként változó hatását tartjuk mi első és legfőbb hatásának.

A művészet ebből a szempontból is hasznos az egyénre és a fajra, csakhogy ez a hatás egyénenként változó és mérhetetlen.

Ebből a szempontból nem phrasis, hanem az igazság egy oldala a művészet öncéluságának, a *l'art pour l'art*-nak hangsúlyozása az abszolút szabályokat hirdető kritikával szemben. A mondottakból, azt hisszük világos, hogy a sociologiai regény nem kevésbé lehet erkölcsös, mint minden más regény az egyéni hatás szempontjából. Hisz a sociologiai világfelfogás mindinkább uralkodóvá válik, tehát aesthetikai visszhangja is mind nagyobb körre örömet okozóvá lesz, hiánya — az érületben és a gondolkozásban mind nagyobb körre visszatetszővé.

De ebből az egyéni szempontból is károsnak kell neveznünk a sociologiai regény némely kiemelt tulajdonságát: a végletek szerfölötti hajszolását, a részletek felhalmozását és ismétlését, a részek kapcsolatának gyakran laza voltát stb.

Ezek után a művészetek s ezekkel a regény *másik* főhatását kell megvizsgálunk, mely nézetünk szerint világosan megkülönböztetendő az *egyénié*, mint ilyenre való hatásától s a melyhez csaknem — a köztudat szerint és azt hisszük a tudomány szempontjából is helyesen — kizárólag fűződhetnek olyan megítélések, melyek a moralitás vagy immoralitás kérdésére vonatkoznak.

Minden művészeti termék az azt élvezőben nemcsak gyönyörérzetet kelt és ez által benne bizonyos, az életre kedvező physiologiai processusokat ébreszt, hanem ezen eredmény előzőjeképpen benne különböző értelmi és érzelmi folyamatokat idéz fel.

A társadalomra, melynek az egyén tagja nem lehet közönyös, hogy micsoda ezen értelmi és érzelmi processusok

tartalma, mert minden értelmi vagy érzelmi folyamat, a mi az egyénben végbe megy kisebb- vagy nagyobb mértékben akarat-alakulása folyamata egyik motívumát képezheti.

Minél nagyobb lesz ezen értelmi vagy érzelmi processusok associatív energiája s minél sűrűbben lépnek fel az egyén életében, annál nagyobb lesz azoknak a cselekvést determináló ereje.

Hogy ezek a szempontok a regénynél sokkal nagyobb mértékben fenforognak, mint bármely más művészeti termékénél, az azt hisszük minden mélyebb elemzés nélkül is nyilvánvaló. Hisz az emberi élet változó viszonylatai, a különböző jellemek egymásra való hatásai képezvén főtárgyát, hatása bármely más műfajénál (talán az egy dráma kivételével) közvetlenebb, mivel már jól kiképzett idegfolyamatokat hoz mozgásba.

Ki ne tudna esetekről, melyekben az illetők olvasmányai, különösen regényolvasmányai, nagy hatással voltak jellemük alakulására.

Bár nem vagyunk hajlandók az emberi élet legnyomósabb szükségleteinek tusája közepett az egyén olvasmányait a cselekvés alakulására olyan döntő hatásúaknak tartani, mint ezt némelyek állítják, mégis habozás nélkül elismerjük, hogy azoknak igen jelentékeny szerep jut abban osztályrészüln.

Ebből a szempontból tehát a társadalmi haladás egy igen fontos kérdése az, hogy a regény az olvasóban milyen érzelmeket és gondolatokat hoz létre, milyeneket erősít meg s milyeneket gyengít.

Erkölcös ebből a szempontból az a regény lesz, mely az olvasóban olyan érzelmeket és gondolatokat kelt, melyek a társadalomra kedvezők, annak céljaival egybehangzóak, melyek azt eme célok elérésében elősegítik.

Nyilvánvaló, hogy az erkölcsösség problémájának mértéke e *társadalmi* hatás szempontjából korántsem olyan relatív, mint mikor azt az egyéni hatás oldaláról néztük,

A regény erkölcsisége mértékének megállapítása mégis nehézségekbe ütközik, de ezek nem a felvetett kérdés különleges nehézségei, hanem az általános ethikai alapelvek megállapításának akadályai.

Világos, hogy az, ki az állam és a társadalom fejlődését, boldogulását és helyes alakulását az *individualismus* irányában reméli más érzelmeket és gondolatokat tart a társadalomban kifejlesztendőknak, mint az, ki a *socialismus* ideáljában bíz.

Mégis a jelen társadalmának az adott viszonyok között

szükséges, legalább relatív erkölcsi szabályai elég tisztán láthatók, hogy ezekből a regény erkölcsösségének megítélésére néhány következtetést levonhassunk.

Mindenki előtt első pillanatra világos lesz, hogy egy regény, mely a gyilkolást, a vérengzést, az esküszegést stb. támogató érzelmeket és gondolatokat táplálná, a társadalomra káros s így erkölcstelen volna.

Ép így — bár tán kevesebb abszolút érvénnyel — állíthatjuk, hogy a monogámiát, a vallást, a nemzeti érzést stb. támadó gondolatokat és érzelmeket istápoló regény erkölcstelen. Sőt nem csak jelenlegi társadalmunkat, hanem a jövő fejlődését tartva is szemelőtt, meglehetősen biztossággal állapíthatjuk meg az erkölcsösség mértékét.

Az érzelmek általános evolúcióját és az emberi fejlődés eddigi menetét véve alapul, alig lehetnek kételyeink az iránt — egy kérdés, melyben az individualizmus és socializmus legszélsőbb tanait hirdető próféták is megegyeznek — hogy az emberi érzelmek fejlődésük eddig legmagasabb stádiumát érték el az altruizmus érzelmeiben egyrésztől, másrésztől a társadalom érdekeinek az egyén érdekei fölé való helyezésében, mégis egyidejűleg az egyéniség jogainak olyan kiterjesztésével és tiszteletbentartásával, mely példátlanul áll az emberi nem eddigi történetében. Ezekből következik, hogy ezeket az érzelmeket visszatükröző és erősítő művészeti termékek magas morális jellege kétségtelen.

Ebben a conclusióban egyszersmind a sociologiai regény általános ethikai igazolása is befoglaltatik, mely — mint láttuk — eddig teljesen példátlan erővel és melegséggel tükrözi vissza ezeket az emberi evolutio koronáját képező érzelmeket. Ha így, a sociologiai regényt, jellemző irányzatát tekintve, ethikailag igazolva is látjuk, továbbra is kérdés tárgyát képezi, vajon módszereiben és tényleges hatásaiban erkölcsös műfaj-e? A fentebbiekben kimutattuk, hogy a regény tudományos igazságokat fel nem fedezhet soha, hanem azoknak csak egyes eseteit demonstrálhatja, vagyis csak tudományos eredményeket népszerűsíthet. Kérdés az igazságok meztelen feltüntetésének, micsoda erkölcsi hatás tudható be?

Ebben a sociologiai regény a naturalista irányzattal osztozik, tovább fűzve azt annyiban, hogy ezt csak eszközül tekinti, mint ő mondja a tudományos igazságok kutatása munkájában, vagy mint mi mondjuk a tudományos igazságok népszerűsítésében,

mert a sociologiai regény tulajdonképen csak az irányregény egy faja, mely az emberek cselekedeteit egy sociologiai vélt vagy valóságos törvénynek megfelelően igyekszik alakítani, őket megfelelő eljárásokra rábírn.

Azt hisszük, hogy az élet leplezetlen, való feltüntetése erkölcsi hatásának kérdése abszolút módon nem dönthető el; minthogy azonban itt csak a nagy tömeghatásokat akarjuk vizsgálni, erre nem is törekszünk. Ha az élet való feltüntetése alatt az aljasságokban és az obsceonitásokban való elmerülést érti valaki — a mire az új irány nem egy alkotásánál tagadhatatlanul nagy a hajlandóság — úgy ennek erkölcstelen hatása kétségtelen, mert az ilyeneknek a tömegre való u. n. «elrettető» ereje aránytalanul csekély ahhoz a sajátságos pikáns örömhöz képest, melyet benne a társadalmilag tiltott dolgok nyomtatásban való látása kelt.

A kik az alsóbb néposztályok olvasmányait és olvasási módját ismerik, bizonyosan megfogják erősíteni azt a tapasztalatunkat, hogy azok lapokat és fejezeteket hagynak olvasatlanul épen a finom pszichológiai megfigyeléseket és elemzéseket hogy aztán a pornographikus részletekben annál hosszabban kéjelegjenek. Még inkább áll ez a sociologiai regényről, melynek mély tudományos célzatát és az annak védelmére felhozott adathalmazt élvezni s felfogni nem bírják. Sőt a sociologiai regénynek — jelenlegi alakjában — még egy további veszedelme is van. Míg ugyanis a célzat nélküli naturalista alkotásokban gyakran a műveltebb körök teljes művészeti élvezetre találnak a finoman keresztülvitt jellemzésben és milieu-festésben: addig a sociologiai regény, mely a kevésbé művelt néposztályokra — mint láttuk — hatástalan marad azért, mert túl magas régiókban jár, az irodalmilag művelt elemekre sem lesz az élvezet forrása, mert azoknak, kik tudományos szomjuk kielégítésében az eredeti forrásokra visszamenni képesek — pl. egy Darwinra, egy Spencerre, egy Maltusra stb. — a sociologiai regény tudományossága túlalacsonynak fog feltűnni s nem tudományos adatok népszerűsítését, hanem aestetikai élvezetet keresve, azt könnyen bosszankodva fogják félretenni. így úgy látszik előttünk a sociologiai regény jelen alakjában főleg a félműveltek körében fogja legteljesebb hatását elérni. Félreértések kikerülése végett ki kell emelnünk, hogy ez az utolsó következtetés nem a Zola alkotásainak kritikája, — melyekben igen gyakran egy hatalmas erejű költői egyéniség elragadó

módon nyilatkozik meg — hanem inkább az általa inaugurált műfaj általános átlagos hatásainak számbavétele, a mire biztos sülyedni fog a kisebb tehetségű epigonok kezében.

Az eddig mondottakkal azonban az idealizmus és realizmus vitája még koránt sincs előbbinek javára eldöntve.

Hisz a való élet festése egyáltalán nem esik össze az aljasságok és obsceonitások keresésével. Az író figyelmét a való élet nemesebb tereire és rugóira is irányíthatja, mely a rosszat, nemtelent csak a hűség kedvéért veszi észre s annak szerfölött előtérbe állításától visszariad. Csak gondoljunk egy Daudet, egy Dickens, egy Thackeray, egy Tolstoj számos alkotásaira.

S hogy a sociologiai regény műfaja ezt nem teszi lehetővé azt magának Zolának nem egy fejezete igazolja. Ha a »tudományos aspirációk« és jelszavak hitelüket veszítik és a tudományos irányregények törekvése megszűnik, a haladás természetszerűen ebbe az irányba fog terelődni, mert a visszatartó és borzalmas extrémek keresésének főindító oka: a thesisnek az ellentétekkel való documentálása el fog esni.

A való élet festését így fogva fel, értve alatta az emberi élet hű leírását a célzatosság kerülésével, az emberi természet nemesebb rugóinak előszeretettel való feltárását — a mi végeredményében biológiai szükséglet — a rossznak és aljasságnak ha nem is elkerülését, de az azokkal való szükségtelen foglalkozás mellőzését, a való jellemek hű és gondos alakítását stb.: egy percig sem tévőzünk az így értelmezett új irányt morálisabbnak jelenteni ki a régi romantikussal szemben, mely képzelt alakjaival, angyalilag jó vagy ördögileg rossz jellemeivel, önkényes eseményeivel annyira ellentétben áll az élet tényleges viszonylataival, hogy azokra múló, felszínes hatásnál egyebet aligha gyakorolhat. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy ez az eredmény inkább a műveltebb, a logikailag kifejtettebb és a tudományok által trainirozottabb agyakra látszik állani, míg a szélesebb néprétegekre, az élet kicsinyes és alacsony dolgaival elfoglaltakra — kiknek számára a philosophia, a történelem és a tudomány nem nyújt emelkedettebb szempontokat — az idealizálás minél nagyobb foka volna szükséges, melyhez az érdekesítés emelésére talán egy adag romanticizmus sem nélkülözhető.

Vajon nem egy öntudatlan szükségérzet teszi-e oly kedveltekké a legszélesebb rétegekre kiterjedőleg egy Dickenst, egy Dumas-t, egy Jókait?

Ez a megfontolás egyszersmind arra látszik mutatni, hogy a művészeti termékek egyéni hatásának feltételei, nagy mértékben befolyásolják a társadalmat is.

Csak az egyéni hatás teljes érvényesülése mellett lehetséges az illető művészeti termék társadalmi hatása. A probléma titka abban rejlik: a társadalmilag hasznos érzelmeket és gondolatokat az egyénre nézve a legnagyobb gyönyört adó formában nyújtani. Az a mi bizonyos osztályokra erkölcsös olvasmány, egy alacsonyabbra erkölcstelen. Innen az irodalmi mű moralitásának relatív mértéke.

Jelen esetben az új irány a műveltség magasabb fokán állókra nézve erkölcsösebbnek látszik, mint a romanticismus, míg alacsonyabb erkölcsi és intellectualis fokon állókra nézve az ellenkező áll.

Emlékszünk egy színházi estre, melyen Sudermann egyik darabjának ép azok a részletei, melyek ránk a legmélyebb s legmeghatóbb erkölcsi hatást gyakorolták a karzat közönségét csak pikáns, vihogó kaczagásra készítették.

S ebben nincs semmi meglepő vagy természetellenes, hanem ép az ellenkezőben volna.

Ne feledjük az a szer, mely egy magasabbrendű organiszmus gyógyulását idézheti elő, egy alacsonyabbét megölheti.

A művészeti hatások e relativitásában ép azért a mélyebb gondolkozó nem fogja a művészetek lealacsonyítását látni, hanem impulsust fog találni benne arra, hogy azok titkaiba és törvényeibe mind mélyebben behatolni igyekezzenek.

IV.

Összegezzük az eredményeket, melyekre jutottunk.

Az az irányzat, mely a Mindenség törvényszerűségétől áthatva ezt a regény terén is feltünteti, nem elégedve meg az emberi élet önkényes rajzolásával az irodalom terén sem, szükséges következménye az elmék jelenlegi fejlődésig fokának, a melyben a világ természettudományi felfogása oly erős, hogy az öntudatlanul előtör az esztetikai alkotásokban is, ép úgy, mint ahogy pl. a kor vallásos és lovagias, vagy absolutistikus és courtisan felfogása előtört a középkor illetőleg a forradalmat megelőző idők elbeszélő költészetében. Az evolutio törvényének jellemvonásait vizsgálva az új irányban, láttuk, hogy az az általános fejlődés összes jelenségeit magán hordja, hogy az eddigi

irányzatokkal szemben, mint határozottan magasabb fejlődési fok jelentkezik.

Ezen új irány faji változatát a sociológiai regényben fedeztük fel, mely az egyéni élet törvényszerűségének irodalmi festése helyett a tömegjelenségek rajzolása felé fordul.

Vizsgálódásunk kimutatta, hogy az elbeszélő költészet ezen utolsó változata is megfelel az emberi szellem fejlődése általános irányainak, mely a természettudományok eredményeitől mind fokozottabb mértékben áthatva és a természettudományokra alapított társadalmi tudományoktól megtermékenyülve és az azoknak megfelelő érzelmek által lelkesítve az egyén helyett a faj, a társadalmi organizmus problémái felé összpontosítja érdeklődését.

Ez a legújabb általános irányzata az elméknek oly erős — tudományban, törvényhozásban, vallásban stb., — annyira mély benyomást tett a lelkekre, hogy már *a priori* nézve a dolgokat, lehetetlennek kellene tartanunk, hogy az esztetikai kifejezésre is ne találjon.

Ismét a fejlődés általános törvényére visszamenvén, láttuk, hogy az új irány legújabb műfaja is a fejlődés jeleit magánhordja, de hogy ez a fejlődés nem befejezett, hogy inkább még embryonalis, számos zavaró elemtől túlterhelt, mely az összefüggést csökkenti és az esztetikai hatást gyengíti.

Az új irány moralitásának kérdését fejtegetve arra az eredményre jutottunk, hogy bár az általános jellegében erkölcsileg igazolva van, de módszereiben és hatásaiban — különösen legújabb alakjában a sociológiai regénynél — erkölcsi tekintetben komoly aggályaink lehetnek. Viszont megállapítottuk, hogy az új irány némely alkotásaiban nemcsak a regény evolúciójának legmagasabb fokát, hanem a morális hatás tekintetében is annak legtokéletesebb nyilvánulását látjuk. Egy esztetikai vizsgálódás ezen szempontok relatív voltát és velük együtt a morális hatásnak is viszonylagosságát derítette ki, hogy a társadalom különböző rétegeire az esztetikai hatás törvényei különbözők és hasznosság kritériumai is eltérők.

Az esztetikai hatások szemlélete még egy további eredménynyel járt. Meggyőzött minket arról, hogy a sociológiai regény jelenlegi formájában a tudományos és esztetikai szempontok összekeverését mutatja, melyben az új műfaj teljes kihasználásának legyőzhetetlen akadályait is felismertük.

Ez az eredmény szerintünk nagyon fontos, mert alkalmas

arra, hogy a sociologiai regény fejlődésének további irányát megvilágosítsa. Ha igaz az, hogy a művészeti és tudományos törekvések mélyen az emberi természetben gyökerező ellentétek által vannak elválasztva, — ami ellen nem szól ennek a két világnak egymásra való feltűnő kölcsönhatása, a melynek legalább egyik oldalát ezen dolgozat keretében is alkalmunk volt kimutatni — hogy egy művészeti terméknek nemcsak nem lehet feladata új tudományos eredmények felfedezése, hanem erre egyenesen képtelen; ha tovább menve igaz az, hogy a didaktikus költészet a művészetnek sohasem volt valódi nyilvánulása, hanem inkább alapjában költőietlen írók múltó értékű kísérlete a költészet birodalmában: — melyet igazol ezen alkotások szerföltött rövid élete s a minden korban elég gyakran jelentkezett bölcselkedő költemények és irányregények teljes elfeledése, mely alól csak itt-ott mutatkozik egy-egy kivétel, hol a bölcselkedés daczára is diadalmaskodott valamelyik nagy költői egyéniség — akkor nem lehet kétségünk az iránt hogy a regény további fejlődésének irányát ezen bölcselkedő s *soi-disant* tudományos irányok romjain kell keresnünk. Első pillanatra talán azt mondhatná valaki, hogy ezzel a conclusióval ellenmondásba jutottunk az eddig kifejtettekkel. Nem áll. Behatóbb megfontolás nem azt mutatja.

Igenis — ismételjük — a regény fejlődésmenetét a tudomány termékenyítette meg nem kizárólag ugyan, de jelentékeny mértékben.

De ez a megtermékenyítés nem volt közvetlen. A tudomány nem módszereivel s nem is közvetlenül eredményeivel határozta meg a regény fejlődését, hanem az által, hogy megváltoztatta az elmék eddigi irányát, az eszméket és az érzelmeket, a vágyakat és az aspiratiókat. Nagyobbá, változatosabbá, nemesebbé, szervezettebb s összefüggőbbé tette az ember szellemi és lelki életének birodalmát ép úgy, mint külső életét. Ezen átalakulás irodalmi kifejezésében látjuk mi a regény fejlődését.

Ebből a szempontból a sociologiai regény is fejlődés, mert az előbb vázolt átalakulásnak még magasabb fokát tünteti fel.

De nem fejlődés benne a tudományosság, a bölcselkedés. Ellenkezőleg. Ezek az új fejlődési fok kiforrásának legnagyobb akadályai.

Valamely új irányzat harmonikus aesthetikai megnyilatkozása, úgy látszik, az új szellemi irányzat teljesebb felszívódását

követeli meg, úgy hogy annak rationalistikus szálai minél inkább érzelmiékké erősüljenek. Ha majd a világ új felfogása a társadalom közkincsévé lesz, ha majd az emberi együvértartozóság gondolata egy általános érzelem erejével fog fellépni; ha majd a mindenség összes részei szerves összefüggésének sejtelme nemcsak egyes kiválasztott elmék agyában fog élni, hanem nagyobb körökre is kihat; ha majd az altruistikus érzelmek az önérdek ösztönén a mainál nagyobb diadalt aratnak: akkor tudományos érvek és adatok nélkül, tendentious bizonyítások és csoportosítások nélkül aesthetikailag is elérendi legmagasabb fokát a »legújabb« irányzat, mely a *Fécondité* nemeslelkű és költőileg is nagy írójában még csak a jövő zenéjét hallatja.

Dr. Jászi Oszkár.

TAKARÉKPÉNZTÁRAINK REFORMJA.

Társadalmunknak kevés gazdasági akciója hivatkozhatik oly hosszú múltra s hosszú múltjában oly kevés, — semmi eredményre, mint a takarékpénztáraink, jobban mondva vidéki pénzügyintézeteink reformjára irányuló mozgalom. Szinte azt mondhatjuk, hogy egykorú ez a mozgalom takarékpénztáraink intézményével.

Már a negyvenes években létesült takarékpénztáraink úgyszólván mindegyikének alakulását hosszú és meglehetősen heves vitatkozás és eszmeharcz előzte meg, a mikor dönteni kellett arról, hogy a pesti vagy a pozsonyi minta szerint alakítsák-e meg az intézetet.

A Pesti Hazai Takarékpénztár-Egyesület ugyanis mint tisztán humanisztikus intézet alakult 1839-ben. Csak a szegényebb néposztály érdekei lebegtek az alapítók szeme előtt s ennek megfelelően legfőbb feladatukul a legkisebb tőkék összegyűjtését és a szegényebb sorsúak javára való gyümölcsöztetését tűzték ki. Fáy András 1839-ben kiadott tervezetében egy takarékbetét legnagyobb összegét száz forintban akarta megállapítani és pedig úgy, hogy egy könyvön kamatokkal se lehessen több száz forintnál s egy ember egy könyvnél többet ne válthasson. Az intézet alakjául ugyan a részvény társulati formát választották, de az osztalékosság elvét, mely e társas formának egyik konstitutív alkotó eleme, teljesen kirekesztették.

Az 1841-ben alakult Pozsonyi Első Takarékpénztár ezzel szemben az osztalékosság elvére fektetett részvénytársaság formáját választotta, azaz tisztán mint nyerészkedésre alakult magánvállalat nem szociál-, hanem magán-gazdasági célokat akart elérni, feladatául nem a legkisebb, hanem tekintet nélkül a nagyságra, a lehető legtöbb tőke összegyűjtését s annak nem a szegényebb sorsúak érdekében való gyümölcsöztetését, hanem általában a lehető leggyümölcsözőbb elhelyezését tekintette.

Bár hazánk első takarékpénztára már 1836-ban megvolt Brassóban, a takarékpénztárak alapítását valójában mégis Fáy András indította meg nálunk s így természetes, hogy legelső takaréktársaságaink az 1839. évi tervezetet fogadták el magukra nézve irányadóul, de szűk keretein itt is, ott is tágítottak. Így például az osztalékosság elvét szintén elvetették, de — mint Szűts Mihály mondja a Debreczeni Első Takarékpénztár ötvenéves történetében — «a nagyobb rész oly részvényes vállalkozás mellett buzgólkodott, a mely a részvényeseknek illendő hasznot biztosítson». Aztán nem akarván a vagyonosabb embereket sem távoltartani, a takarékbetét maximumát is jóval magasabb összegben, általában kétezer forintban állapították meg s ezen is fokozatosan tágítottak.

A Pozsonyi Első Takarékpénztár megalakulása és az a fényes eredmény, melyet rövid időn minden tekintetben elért, megváltoztatta takarékpénztáraink fejlődésének ezt az irányát s a negyvenes évek közepe óta már valamennyi takarékpénztárunk mint az osztalékosság elvére fektetett részvénytársaság, tehát nyereszkeskedésre alakult vállalat jó létre, sőt 1845-ben már a Pesti Hazai Takarékpénztár is meghajlik ama tapasztalati igazság előtt, hogy a pozsonyi forma alkalmasabb takarékpénztáraink gyors fejlődésének előmozdítására s szintén elfogadja az osztalékosság elvét. Hogy ez a takarékpénztáraink további fejlődésének irányát végleg eldöntő lépése a körülményeknek, első sorban a magyar ember természetének helyes megismerésén alapult, bizonyítja az az igen érdekes momentum, hogy a negyvenes évek első felében a Pozsonyi Első Takarékpénztár takarékbetétei meghaladták a két évvel idősebb pesti intézet takarékbetéteit s az utóbbi csak 1845-től fogva foglalja el állandóan az első helyet, a mikor szintén elfogadta az osztalékosság elvét. «A magyar korona országainak hitelintézetei 1894-ben» (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. XVI. kötet. Szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1897) című munka adatai szerint ugyanis

	t a k a r é k b e t é t e k				
	pengőforintot				
	1842	1843	1844	1845	1846
a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál	307.415	747.012	1,311.279	2,038.287	2,530.456
a Pozsonyi Első Takarékpénztárnál	345.327	734.932	1,334.788	1,759.520	2,026.860

A Pesti Hazai Takarékpénztár ezen irányváltásával véget ért a takarékpénztáraink szervezetének átalakítására irányult első mozgalom. Sikerének tulajdoníthatjuk, hogy takarékpénztáraink ettől kezdve mindjobban eltávolodtak azoktól az eszméktől és formáktól, melyeket a külföld takarékpénztári intézményének fejlődésében szemlélhetünk s mindinkább átalakultak betéti bankokká, a melyeknek működésében nem a tulajdonképeni takarékbetéteké, hanem a nagy mozgatókéé a túlsúly. De ennek az iránynak tulajdoníthatjuk a takarékpénztárak szervezetének átalakítását célzó törekvéseknek más alakban való feléledését.

Kétségtelen ugyanis, hogy első pénzügyintézetünk az adott körülmények között, főleg azon körülmény miatt, hogy egészen 1865-ig nem volt tulajdonképeni bankintézetünk, nem fejlődhetek másképp, mint a jelzett irányban, ily irányú fejlődésükkel nagy szolgálatot tettek az ország gazdasági szükségleteinek s mint természetes fejlődés egyébként is elismerést érdemel.

De épp oly kétségtelen, hogy szociális gazdaságunkban ilykép nem teljesíthették mindazokat a feladatokat, melyeket az igazi takarékpénztárak, e humanitárius célokat követő intézetek volnának hivatva megoldani. Ennek a hiánynak az érzete azonban nem ily intézetek létesítésére buzdította az azt érző embereket, hanem takarékpénztári intézményünk a történeti fejlődés során kijegeczesedett alakjának megtámadására. Ezt a reformmozgalmat élesztette azután számos takarékpénztárunknak helytelen üzletvitele, hibája és visszaélése, melyek sűrű válságot idéztek elő és sok megtakarított tőke elveszésével jártak.

A takarékbetevők érdekeinek hathatósabb ellenőrzése végett már 1854-ben kénytelen volt az akkori abszolút kormányzat a közönség sürgetésének engedve elrendelni, hogy a betéti könyvecskére, pénztári jegyre, utalványra stb. átvett takarékbetétek álladékaról s elhelyezésének módjáról a pénzügyintézetek havi kimutatásokat tegyenek közzé.

Nagy hullámokat vert a mozgalom a hetvenes évek közepe táján, a mikor részint az 1873. évi hitelválság hatása alatt, részint pedig a magyar kereskedelmi törvény előkészítése és a jegybankszabadalom megújítása alkalmából sokat foglalkoztak takarékpénztáraink szervezeti hibáival és kinövéseivel. Az állami beavatkozást oly erősen sürgették akkor, hogy még a magyar tudományos akadémia is fölemelte szavát a mozgalom érdekében.

1875. februárjában megbírálta ugyanis az akadémiának egy bizottsága »a bankügy elmélete, különös tekintettel a jegy-

bankkérdésre és hazai viszonyainkra» címen hirdetett pályázatra beérkezett munkákat és a bírálóknak Beöthy Leó művére vonatkozó részében a következő kijelentést tette:

»A bankok történetében a többi között hazai takarékpénztárainkat, mint az okszerű bankrendszer mintáit ismerteti. Részünkről, dacára azon nagy szolgálatnak, melyet az ország takarékpénztárai a múlt időkben tettek és részben ma is tesznek, nem tartjuk azok rendszerét minden kifogásnélkülinek. Az országos hitelügy érdekében óhajtjuk, hogy a kérdéssel a kormány foglalkozzék és a törvényhozás mielőbb állapítsa meg azon rendszabályokat, melyek szükségesek a takarékpénztárak által képviselt fontos érdekek biztosítására. Annyival inkább szükséges ez, mert a takarékpénztárak hazánkban a letéti bankok természetét vették föl, mint ilyenek az országos hitelügyben nagy szerepet játszanak és azért fő figyelmet érdemelnek. Már azon körülmény, hogy szerző a váltót tárgyazó ötödik fejezetben kiemeli, miszerint a Magyarországon leszámítolás alá hozott váltók legkisebb része bír a váltó »üzleti jellegével«, takarékpénztáraink üzleti viszonyai beható kritikájára vezethette volna szerzőt. Nézetünk szerint éppen takarékpénztáraink helyzete teszi szükségessé, hogy számukra a jegybank kérdésének megoldása által direkt források nyitassanak«.

Az egy forrásból fakadó reformtörekvések szétágazása már itt is kitűnik. Míg az akadémia és vele a reformerek nagy többsége elfogadja a történeti fejlődés eredményeképpen, hogy »a takarékpénztárak hazánkban a letéti bankok természetét vették föl« s mint ilyenek játszanak nagy szerepet az országos hitelügyben s ebből folyólag csak oly törvényhozási intézkedéseket sürgetnek, »melyek szükségesek a takarékpénztárak által képviselt fontos érdekek biztosítására, így elsősorban a takarékbetevők érdekeinek megóvására« s a hiteligazdaságban lábra kapott visszaélések megszüntetésére — addig a másik csoportja a reformereknek e történeti fejlődéssel szemben is a merev negáció álláspontjára helyezkedik, takarékpénztáraink intézményének kinövéseit elválaszthatatlannak tekinti azok szervezettől s ezért ezt az egész hosszú történeti processzust elhibázottnak tartja, a takarékpénztári intézményt külföldi minták szerint újjá akarja szervezni.

Az ideál, mely e reformerek szeme előtt lebeg, az osztrák és németországi takarékpénztári szervezet. E szerint a takarékpénztár ne legyen nyereszkesedésre alakult vállalkozása a magán-

tőkének, hanem közintézmény, mert csak ez tudja megvalósítani a takarékpénztárhoz fűződő fontos felebaráti és szociálgazdasági feladatokat. Céljuk tehát az volt, hogy a törvényhozás kötelezze a municzipiumokat községi és törvényhatósági takarékpénztárak létesítésére.

Ez a mozgalom sem akkor, sem azóta nem tudott célét érni. Egyetlen eredménye, hogy két-három város a maga jószántából létesített községi takarékpénztárt, nem annyira a mozgalom vezetői hirdette eszmék megvalósítása végett, mint inkább a város jövedelmeinek szaporítására.

Takarékpénztári reform-mozgalmunknak ezt a már-már elaludt irányát a városoknak 1900-ban Győrött tartott kongresszusa új életre támasztotta föl. S itt is a pénzügyi cél emlegették első sorban, a tulajdonképeni feladat, a humanitárius és szociálgazdasági cél csak arra szolgált, hogy tetszetősebb formába öltse az eszmét.

E kongresszus hatása alatt máris több városunk foglalkozik a községi takarékpénztár létesítésének eszméjével, egyik-másik külföldi tanulmányútra is küldte már valamelyik vezető emberét és közgyűlése elvben állást is foglalt a községi takarékpénztár létesítése mellett.

Ez a törekvés hibás és fölösleges, hitelviszonyaink fejlődésének pedig árthat.

Hibás, mert tisztán a községek pénzügyeinek szempontjából indul ki, a mikor a másutt humanitárius feladatokat teljesítő községi takarékpénztárakat át akarja ültetni Magyarországra. Az ilyen nyereszkeskedésre számító községi takarékpénztár miben sem különbözik az osztalékosság elvét követő magán-takarékpénztáraktól. A mint a magán-takarékpénztárak nagy többsége nem a kamatláb csökkentésére, a hitel olcsóbbá tételére fordítja a legolcsóbb tőkének: a betéteknek összegyűjtött összegeit, hanem nyereségük növelésére, azonképen a községi takarékpénztárak is első sorban a város, község stb. jövedelmeinek szaporítására fogják, vagy akarják felhasználni. Mai takarékpénztáraink — igaz — nem felelnek meg a takarékpénztárak ideáljának, de községi takarékpénztáraink is messze fognak esni tőle. Az az ellenvetés, hogy a község a községi takarékpénztár nyeresége révén szaporodó jövedelmeit közcélokra fogja fordítani, nem tévesztheti meg a gondolkodó embert; mert mások a község, mint szociális testület által megvalósítandó közcélok és mások a takarékpénztár szociális feladatai.

Pénzügyi szempontból is sok szó férhet a tervhez. Egyfelől bizonyos, hogy a meglevő magán-takarékpénztárak nem fogják minden versenyharcz nélkül átengedni a teret a községi takarékpénztáraknak. Másfelől kétségtelen, hogy a bürokratikus szervezett községi takarékpénztárak üzleti költségei mindig nagyobbak lesznek a kereskedelmi szellemben vezetett magán-takarékpénztárakéinál. Érdekes példa erre a nagykőrösi két takarékpénztár: az 1859-ben alakult községi és az 1873-ból való részvénytársulati intézet 1899. évi mérlegük a beszedett és kifizetett kamatokra, valamint a tiszta nyereségre vonatkozó a következő adatokat tartalmazza:

	Kamatbevétel	Kamatkiadás		Tiszta nyereség	
	kor.	kor.	kor. kamatbevétel	kor.	kor. kamatbevétel
			%-ában		%-a
Községi	195.508	68.390	35	59.032	30
Magán	159.856	92.892	58	48.731	30

A községi takarékpénztár tehát csakis úgy volt képes a beszedett kamatösszegekből ugyanakkora tiszta nyereséget félretenni, mint a magán-takarékpénztár, hogy a gondjaira bízott idegen tőkének jóval kevesebbet juttatott belőle, mint emez, miután a beszedett kamatokból a községinél 35%-ot, a részvénytársulatinál ellenben csak 12%-ot emésztettek föl az üzleti költségek.

Ez a körülmény megczáfolja egyúttal azt a községi takarékpénztárak érdekében sokszor felhozott érvet is, hogy a takarékbetéteket nagyobb kamatban képesek részeltetni.

De fölösleges is ma már ez a mozgalom, mert gazdasági életünk már más utakon pótolta takarékpénztári intézményünk hiányait. A takarékpénztár feladatainak egyik körét átvette ugyanis postatakarékpénztárunk, mely szép eredményeket ért el már eddig is a kicsi és legkisebb tőkék összegyűjtése terén. A takarékpénztári intézmény humanitárius feladatait pedig hitel-szövetkezeteink mind sűrűbb hálózata van hivatva teljesíteni.

Hitelviszonyainkat pedig megrontaná az, ha ma ország-szerte megindulna a községi takarékpénztárak létesítése, mert a községi és részvénytársulati takarékpénztárak közt a betétekért meginduló harc a kamatlábnak ország-szerte való emelkedését idézné elő s még fokozná hitelügyeinknek »takarékpénztári uzsora« néven ismert baját.

Vidéki részvénytársulati takarékpénztáraink és betéti bank-jaink ugyanis a rendelkezésünkre álló mintegy két milliárd koronányi tőke között több mint 1200 millió korona takaré-

betétet kezelnek, egész üzletüknek tehát ez a nagy mozgó tőke alkotja mondhatni az alapját, a melyet minden áron meg akarnak és meg fognak védelmezni, ha kell, a betéti kamatláb felemelésével is, mert különben kénytelenek volnának üzletüket teljesen megszüntetni. Viszont a községi takarékpénztárak is csak úgy hódíthatják magukhoz a takarékbetéteket évtizedeken át megszokott és megkedvelt elhelyezésüktől, ha kézzelfogható előnyöket biztosítanak a betevőknek magasabb kamat alakjában.

A betéti kamatláb emelkedése pedig szükségképen maga után vonná a kölcsön-kamatláb emelkedését, a hitel megrágítását. Hogy ez a mai körülmények közt mit jelentene, azt csak úgy ítélni lehet meg, ha ismerjük a vidéki pénzügyintézetek által szedett kölcsönkamatnak mai magasságát.

Régi panasz vidéki pénzügyintézetek ellen, hogy a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknak az uzoratórvény alól biztosított kivételes helyzettel visszaélnék és a »takarékpénztári uzsora« is egyik jelszava a takarékpénztáraink reformjára jobban mondva megrendszabályozására irányuló mozgalomnak.

A vidéki pénzügyintézetek által szedett kamatok nagyságára nézve csak az illető intézetek saját bevallásából állanak adatok rendelkezésünkre. A már említett 1894. évi hivatalos adatok szerint a váltóleszámitolás után szedett legkisebb kamatok és díjak tettek.

2 százalékot	1 intézetnél
3—4	10
4	15
4—5	21
5	34
5—6	54
6	178
6—7	112
7	140
7—8	77
8	97
8—9	37
9	32
9—10	5
10	16
10—11	1
11	1
11—12	1
12	4

Az ugyancsak a váltóleszámitolás után szedett legnagyobb kamatok és díjak pedig tettek

5 százalékot	1 intézetnél
5—6	2
6	16
6—7	25
7	58
7—8	44
8	319
8—9	121
9	91
9—10	17
10	88
10—11	2
11	4
11—12	1
12	37
13	1
14	2
16	1

Szomorú adatok ezek, kivált ha figyelembe vesszük, hogy az előlegek kamatlába sok intézetnél még a 16%-ot is meghaladta, sőt 4 intézetnél az adatait beküldött 169 intézet közül 24%-ot tett, míg a takarékbetétek után fizetett kamat sehol sem haladta meg a 7%-ot, ellenben az intézetek zöménél 4—5% között mozog.

Sz. M.

NÉHÁNY SZÓ A KÖZIGAZGATÁS REFORMJÁHOZ.

Minden szervezetnek az egység ad erőt, hogy pedig a kész szervezet majdan egységes legyen, ahoz szükséges az egység és a szisztéma a szervezés munkájában is.

Nálunk évtizedek óta folyik az adminisztráció újjá szervezése, sokszor fogtak hozzá, meg abba is hagyták; mindmáig három részleges productumát látjuk az egész mozgalomnak, — az államosítást elvben kimondó törvényt, a közigazgatási bíróságot meg a községi közigazgatási tanfolyamot.

Az első, az a sokat emlegetett, fölöttébb rövid törvény-czikk¹⁾ sem nem ront, sem nem javít, ártatlan, mondhatnók abstract dolog, a melyeknek a való élethez mindeddig nem volt köze. A közigazgatási bíróság torony templom nélkül, csonka alkotás, de a közigazgatási szervezet egységét nem veszélyezteti, mert mint bíróság amúgy is kívül áll az adminisztráció voltaképeni gépezetén, összefér mindenféle rendszerrel és pusztá létezése nem praejudicál a bekövetkezendő reformok irányának.

Másként áll az ügy a közigazgatási tanfolyamok dolgában. Ez már komoly, hatályba lépett rendelkezés, — a melynek, — sajnos, bizonyos egységbontó irányát is fölismerhetjük.

A különyszerű qualificáció, a melyet ez a törvény a községi szolgálat föltételeként megállapít, határvonalat jelent a községi s az egyéb, felső és középfokú igazgatás között. Nem akarjuk itt ezt a kérdést bővebben fejtegetni mégis kétségtelen, hogy ha az új reformált, valószínűleg államosított közigazgatás egységes szervezete a községek határán megakad, ha az állami igazgatás közvetlensége a községi életre, erre a legközvetlenebb és talán legfontosabb igazgatási ágra nem terjed ki, akkor ennek az egységesnek látszó szervezetnek is meg lesz az a ma annyira érzett nagy baja, hogy voltaképen mégsem lesz egységes organismus.

¹ 1891: XXXIII. t.-cz.

Az 1891: XXXIII. t-cz. tartalma frázis, általános hatály nélküli irányelv, a melyet normális viszonyok között törvénybe foglalni nem szokás.

A törvény 1. szakasza a pusztá elvet foglalja magában, a 2. szakasz csak a kerekdedség kedvéért létezik; tartalma csupán stiláris értékű. A kormánynak szóló nyájas biztatás arra, hogy ne elégedjék meg a csupasz elvvel, de igyekezzék ezt a meztelen axiómát külső emberséges alakkal is fölruházni, mert hiszen tudjuk, hogy főképen a közjog terén *forma dat esse rei*.

Ez a biztatás azonban nincs helyesen megfogalmazva, nem arra inti a kormányt, hogy közigazgatási rendszert, szervezetet készítsen, hanem arra, hogy *«az i. §-ban kimondott elvnek megfelelőleg: a vármegyei közigazgatási közegekről és azok hatásköréről, a vármegyék önkormányzatáról, a közigazgatási bizottság szervezéséről és hatásköréről, valamint a közigazgatási bíróságokról «egyidejűleg» terjeszsen elő törvényjavaslatokat.»*

Helytelen szerintünk ez a rendelkezés először, mert (és ezt a hibát az 1. § is elköveti) csak a vármegyékről beszél és ezzel már mintegy utal arra, hogy a vármegyei törvényhatóságok a velők koordinált városoktól külön vonassanak a reformmunka körébe, másodsor, mert részletekbe menve praejudicál a megalkotandó szervezetnek, mert már magában hordja az egység nélküli részletmunka csiráját.

Az eddigi codificatióális kísérletek követték a paragraibus utasítását annyiban, hogy külön-külön dolgozták ki a javaslatokat, de az *«egyidejűleg»* szócskát nem vették figyelembe.

Ha a partiális reformálás módját fogjuk alkalmazni, valószínű, hogy lesz vármegyei rendszerünk, lesznek ezzel a rendszerrel lazán összefüggő közigazgatási bizottságaink, lesznek a vármegyékben községeink, a melyeknek adminisztrációja a vármegyékével ismét nem lesz eléggé szoros szervi kapcsolatban és lesznek végül városaink, (önálló törvényhatóságu és a vármegyék keretébe ékelt, törvényhatóság nélküli városok), a melyeknek organisatiója az általános vármegyei szisztémába aligha fog beleférni.

A külföld-utánzást támadni, üldözni szokták nálunk, sokat emlegetik a nemzeti eredeti intézményeket, a melyek különböznek, eltérnek a szomszéd államokéitól. Nem akarok a külföld-utánzás védelmére kelni, bár épenséggel nem tartom azt oly kárhuzatosnak, mint a honi laicus hangulatos közvélemény. Ha semmit sem vettünk volna át a külföld politikai intézményeiből,

valószínűleg még ma is a hét vezér igazgatná az ország sorát és a fiumei olasz, meg az éjszakzempléni tót a pusztaszeri törvéynapra zarándokolna évenként egyszer igazságot keresni.

Mégis kétségtelen, hogy nálunk a közhangulat és az irányadó szakkörök egyaránt, megszeretnék óvni a magyar törvényhatósági intézmény eredetiségét, ha nem is a lényegben, hát legalább a forma tekintetében. Acceptáljuk ezt az álláspontot, nem látunk a törvényhatóság főtartásában akadályt a közigazgatás célszerű reformálása ellen, hanem a mennyiben ez a ragaszkodás csak az ezredéves formára vonatkoznék ártatlan kegyeleti ténynek, a mennyiben pedig a forma mellett a *törvényhatóság alkotmányjogi szerepét* is megőrizné, épenséggel kívánatos politikai biztosítéknak tekintenők.

Ha azonban a törvényhatósági intézményt fönn akarjuk tartani, akkor a vármegyét és a várost föltétlenül együttesen kell a reorganisáció körébe vonnunk. A város vagy önálló törvényhatóságú, vagy pedig valamely törvényhatóságba tartozó lesz, ha bele tartozik, akkor a kettő között szervezeti egységnek kell lennie, ha pedig saját törvényhatósága lesz, akkor adminisztráilóját úgy kell szerveznünk, hogy legalább a törvényhatósági (a nem pusztán községi jellegű) funkcióinak ellátására a vármegyéhez hasonló szervezete és koordinált orgánumai legyenek.

A törvényhatóság keretén belül pedig fontos az alsóbbfoku területi beosztások egységes rendszere, a község igazgatásnak a vármegyei adminisztrációval való kapcsolata, a szabatosan meghatározott illetékességi és hatásköri vitákat eleve kizáró fölé- és alárendeltségi viszony, nemcsak a hivatalnoknak, de a különbözőfokú és jellegű hivatalok között is, fontos továbbá a fönmaradó önkormányzati elemek és a centralisált hivatali szervezet közötti viszony praecis megállapítása, azaz fontos a kapcsolat az állami egység, a közös egységes föladat és a legalább alapvonásaiban egységes szervezet érzete az egész közigazgatási szisztémában.

Épen e miatt nézzük aggódva a részletmunkát, amelyet a hivatott körök a közigazgatási reform terén producálnak, az 1891: XXXIII. t.-cz. általános elve nagyon is általános, a most folyó részletmunka pedig a túlságig részletes. Jogos kíváncsúnak tartjuk, hogy ha már nem egységes, vagy legalább egyidejű javaslatokat fognak a közigazgatási reformról előterjeszteni, legalább az általános munkatervet, az adminisztráció jövőnek

nagyvonásokban megrajzolt képét ismertesse a kormány a közvéleménnyel, a végre, hogy az elsősorban érdekelt elem az új rendszer szerint igazgatandó magyar közönség a reform általános irányát a létesítendő rendszer vázlatát megvitathassa, mielőtt az egyes részletek törvénynyé emelésével megnehezítené, lekötne szabad rendelkezését az egészre nézve.

A reformnak politikai becse csak akkor lehet, ha műve egész és jellege radicális lesz, csonka munkával még ha a detailmunka jó is, nem javítani, csak komplikálni lehet az államszervezetet.

Dr. Moscovitz Iván.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Nők a társadalmi mozgalmakban.

Laura Marholm; Die Frauen in der socialen Bewegung. Mainz, 1900. Verlag von Franz Kirchheim.

Laura Marholm egyike azoknak a szellemes asszonyoknak, kik nagyszabású társadalmi kérdésekről akkor is vonzóan és érdekesen tudnának elcsevegni, ha mélyebb sociologiai ismereteik, kellő tudományos műveltségük nem volna hozzá. Ez ékes tulajdonságok Laura Marholmiban valószínűleg megvannak; legújabb munkájából azonban, mely a sociális mozgalmakba hova-tovább mindinkább belevegyülő nőkről elmélkedik, nem a tudós, az elfogulatlan bűvár áll előttünk, ki a társadalom fájó sebeire a tapasztalat, a tudás, az egészséges sociologiai érzék minden fegyverével vértzetten keresi a gyógyítószereket, hanem az asszony, ki vallásos és túlfinom kedély- s érzelmi világával, aggódva látja a nőiességnek a forrongó társadalomban való pusztulását.

Pár évvel ezelőtt a nő lélektanáról értekezve vizsgálódásaival két eredményre jutott. Az egyik volt a Mária cultus minél intenzívebbétételének s a másik, az egyházi congregatiók szaporításának szükségessége. »Jetzt — mondja új művének kezdősoraiban — wo ich mich wieder über die Lage der Frauen äussern darf, kann ich anknüpfen, wo ich damals stehen blieb.« Tapasztalatai t. i. azóta is megerősíték benne — mint írja — a meggyőződést, hogy egyfelől úgy vallási, mint lélektani szempontból a veszendőnek indult nőiesség csak a szent szűz cultussának határtalanságában található oltalomra. Másfelől meg az u. n. női kérdést másképpen megoldani nem lehet, mint a hogy a középkor oldotta meg azt a maga idejében, t. i. az egyházi congregatiók, női klostromok és zárdák s az apácáság legszélesebb körű propagandájával.

A nő »szabadsága«, melyet szabadelvű és protestáns oldalról jelszóként a küzdőtérre dobtak, nem egyéb, mint a nő izolatioja, megfosztása minden oly támasztól, melyekre pedig természete utalja rá. E »női szabadság«-ot katolikus nők részéről is nem ritkán hangoztatják »was fast wie eine Ansteckung aussieht« — teszi hozzá Marholm szent borzalommal. — Mi a szabadság? Ideális szempontból az, hogy mindenki úgy gondolkozzék, a mint neki tetszik. Materialis szempontból, hogy mindenki saját maga gondoskodhassék sajátmagáról. Az ideális szempontból vett szabadság nem ér semmit, mert azzal szemben a társadalom, mely királyokat, osztály és gazda-

sági érdekeket ismer azonnal korlátokat szab, mihelyt valaki gondolatait a közzététellel nyilvánosságra hozza. Felsőszétség, osztálygyűlöletszítása, izgatás stb. a neve ilyenkor a gondolatszabadságnak. Szerzőnő itt a szabadságot a szabadossággal téveszti össze; nem csoda, ha ettől fázik. Nem ér semmit a nőnek a materialis értelemben vett szabadság sem, mert ahhoz férfierő, férfi physicum kell, pedig minél előbb halad a cultura, annál inkább nő a különbség a létért való küzdelemben a férfi és nő ereje, képességei között. A nő nem arra született, hogy szabad legyen. Rabszolgája, feltétlen alattvalója természetes hivatásának s ha ettől a körülmények elszakítják, ha asszony és anya nem lehet: elpusztul, összeszárad és odafonnyad. Ehhez képest alakult az ókor és kelet népeinek fölfogása. A nő s a gyermek ez ősi világnézetben nem más, mint a férfi, az atyai hatalommal élő zsarnok érdek-eszköze. Az egyház egyik legnagyobb érdeme, hogy mindent átfogó egységes szervezetével a nőt e szolgaságból és természetének kényszere alól Krisztus menyasszonyaképp való fölszentelésével, a mennyire lehet fölszabadította. S való igaz, hogy a nő lényege, erkölcsi tartalma nem más, mint hogy alattvalója legyen a földi »férfi«-nak vagy az »égi királynak«.

A férjes nő sohasem lehet egészen szabad; sohasem izolált és sorsa mindenképp egy a férjével. A női kérdés nehézségei nem is itt, hanem a házasságban nem élő nők tekintetében mutatkoznak. Ezek a nem férjes nők akár a magasabb, akár az alsóbb osztályokhoz tartoznak a kizsákmányolás és kihasználás tehetetlen tárgyai. Ha a vagyontalanok közé tartoznak, úgy nevetséges munkadíjak mellett nyomorúságuk és munkaerejük az, melyet lelketlenül kiszípolyoznak. Ha nem a munkásosztályhoz tartoznak, úgy a kapitalizmus foglalja le őket propagandája számára. És mind e nőket, kiktől a kinem-elégített természeti ösztön, a tapasztalatok és ítélőképesség hiánya az éleslátást, rövid életű és felületes »tanok«-kal szemben, végkép elveszi: vakon vezetik a női congressusok és női folyóiratok szószátyárai, bár mind e napig a nem férjes nők egységes organizatióját megalkotni nem tudták.

Pedig erre az egységes organizatióra szükség van. Mert ez a női kérdés megoldása.

Volt is egy ilyen organizatió. Átkarolta az egész földet s szilárdságát, célirányosságát századok tapasztalatai próbálták ki. Magába ölelte ez organizatió mindazt, a mire a nő képes lehet, a legmagasabb szellemi productumoktól a legkisebb női kézimunkáig. A barbárok lányait és asszonyait, kik a népvándorlás alatt kocsi elé fogva cipelték uraik podgyászát pár generatio alatt ez az organizatió költőnökké és tudósokká varászolta. Eszköze raja egy volt: a lemondani tudás és az önuralom. Ez az organizatió a nők kolostori élete. Az egyház az apáczasággal a női munkát szervezte egységesen és az egész világra kiterjedőleg.

Ezt a szervezetet elpusztította a protestantizmus és a 30 éves háború.

Újra föl kell éleszteni, habár ez egységes szervezet külső formája aligha maradhatna a régi. De az egyház vezetőszeretét érinteni. nem szabad. Az új congregatiók az egyház oltalma alá helyezendők s alávétendők az egyház legmagasabb földi képviselőjének

a pápának. Addig a női kérdés megoldva nincs, a míg a nő vissza nem tér az egyház védszárnyai alá.

Röviden összefoglalva ennyi, a mivel *Marholm* »Ein Blick nach rück- und vorwärts« című kezdő fejezetében a többi 11 fejezetet bevezeti. Felesleges az áttekintésben tovább mennünk. Elmélkedik ugyan *Marholm* sok mindenféléről. Könyve 186 kis oldalán meg van oldva a házasság, coelibatus és prostitutio nagy kérdéseig minden, sőt végső fejezete vallásbölcselemi és dogmatikus fejtegetéseket is foglal magában s míg egyfelől maró gúnnyal ostromozza a modern feministákat a maguk record beszédekkel, tömeges kirándulásaikkal, congressussal egybekötött banquetteikkel; áradozó bámulattal borul le a középkor árnyai előtt s magasztalja a középkor társadalmi intézményeit, asszony tiszteletét és igazi nagy asszonyait. A középkor asszonya a trón, birodalom és az egyház támasza, mert mily magasztos, mily dicső csak Toscanai Margit örgrófnő példája is ki a német császár diadalmas fegyverei elől futó VII. Gergelyt Canassában oltalma alá vette. VII. Gergely és az egyház IV. Henrik vezeklésében egyikét aratta legszebb győzelmeinek s e győzelem oroszlánrésze a Margité volt. A történelem ugyan a toscanai grófnőt kevésbé tünteti föl a nő eszményképének, de hát szerzőnő a történelmet már ott is hamis szemmel nézi, a hol a középkor asszonytisztelete előtt hódolva zengi dicséretét. A középkor asszonya *Michelet* szállóigévé vált frázissá szerint »az oltár oldalánál fölmagasztalt ideál.« *Marholm* alig tud többet a középkori nőről. Elfelejtji, hogy a magasztalt középkori társadalom kezdő- és végződő-pontja a privilégium. Nemesek, királyok nagy urak voltak e társadalomban benne; ezek »emberek« voltak, asszonyaik talán irigylésreméltóan tiszteletben állottak. Ám a privilégiumok határain kívül következett az állatvilág, melynek ha legjobban kihasználható s leginkább nyúzható tagjai a parasztok voltak is; azok között nem igen ismerte a középkor társadalmát a »nő« fogalmát, legfeljebb csak a him és nőnem közti különbségeket.

Azok az eredmények egyébként, melyekkel *Marholm* a női kérdés számtalan nyomorát megszüntetni véli, nem az ő eredeti gondolatai. Van egy s a *Marholménál* indokainál és kevésbé nagyratörő céljainál fogva okosabb irányzat, melyet a francia irodalomban *Comte D'Haussonville* képvisel. Volna azonban *Marholm* felfogása még annyira is önálló, részünkről azt komoly számba sem vehetjük. A női kérdés, eltekintve azoktól a csakugyan elítélendő törekvésektől, melyek a valódi feminizmust többé-kevésbé compromittálták, nézetünk szerint lényes részében azonos a munkáskérdéssel. Az pedig tiszta dolog, hogy éhező szájakat imádsággal betömni, korgó gyomrokat és a természetadta ős-ösztönöket ambra- s tömjén-illattal elhallgattatni nem lehet. A pápizmus és a sötét középkor imádása, a XX. századé v küszöbén comicum gyanánt hat; s ha *Marholm* nem volna oly szellemes író, ki oly könnyen betud furakodni az avatatlanok lelkébe, munkáján mint csudabogáron nevetnénk. Így azonban azt kell mondanunk raja, hogy »feketékönny, melynek jó lesz minél ismeretlenebbül maradnia s elsárgulnia a feledés porától a könyvárusok könyvespolczain.

Politikai segédkönyvek.

Földrajzstatisztikai iskolák a föld összes államairól. 1898. Összeállította: Szende Gyula. Budapest, Singer és Wolfner bizománya.
Handbuch für Diplomaten von Julius Szende. 1899. Alfred Holder, k. u. k. Hof und Universitätstschhandlung.

A két munka egyike sem formál igényt a tudományos munka címére, de azért a tudománynak is jelentékeny szolgálatot tehetnek. Nálunk, fájdalom igen keveset törődnek a külföld viszonyival. Egyes szenzációs eseményeket, valamely háborút, forradalmat vagy világraszóló botrányt ugyan a mi lapjaink is szívesen tárgyalnak, a világnak akármely táján játszódik is le, — de igen kevés azoknak a száma, kik még a szomszédos államok politikai törekvéseivel, aspirációival, intézményeivel és gazdasági viszonyival is tisztában volnának. E tekintetben a felelősség nagy részben a mi sajtónkat is terheli, a melynek orgánumai igen kevés kivétellel úgyszólván rászorítják olvasóikat arra, hogy lehetőleg ne tekintsenek túl az ország határán s ne érdeklődjenek semmi iránt, a mi nem szemük előtt játszódik le. Minden újságszámban ugyan halomszámra találjuk a külföldi táviratokat, de azt a fáradságot ritkán veszi magának valaki, hogy azoknak tartalmát a helyi viszonyok szempontjából meg is értesse az olvasóval. Ha egyik-másik lap ezt meg is teszi, gyakran nincs köszönet benne, mert semmi sem szokott annyira hemzsegni tévedésektől, félreértésektől és előítételektől, mint egy magyar külpolitikai tárgyú vezércikk. Mert hiába, a külpolitika ismerete ma már egy tudomány, — s nem is a legkönnyebbek közül való, annál kevésbbé mert ezt a tudományt nem lehet egy könyvből megtanulni. Csak hosszú és fáradságos történeti, földrajzi, gazdasági és politikai tanulmányok kvalifikálnak a tudomány művelésére s a külföldi nagy lapok rendszeren meg is követelik e kvalifikációt vezércikkíróiktól. Mi még nem tartunk ott, és közönségünk nem is igen szeret komolyan foglalkozni ilyen kérdésekkel.

Szende Gyula két könyve, jelentékenyen megkönnyíti a munkát mindazoknak, kik külpolitika iránt érdeklődnek vagy vele foglalkoznak. Ő azt az anyagot gyűjtötte össze könyvében, a melyet legkevésbbé lehet emlékezetben tartani, a pénzügyekre, államadóságra, kereskedelmi forgalomra, népességi viszonyokra s több eféle vonatkozó anyagot. A közölt adatok hitelesek és kimerítők, a könyv beosztása tiszta és világos s ezzel szerző eleget tett mindannak, mit tőle kívánni lehet.

A »földrajz-statisztikai tabellák« rovatokba foglalva a következő adatokat tartalmazzák: Az első rovat az illető állam alkotmányának rövid kivonatát, a kormányrendszert, választási rendszert, gyarmatoknál azok viszonyát az anyaországhoz. A »terület és lakosság« rovat a terület nagyságát, a lakosság számát, a férfiak és nők egymáshoz való arányát, a népesedési mozgalmat, foglalkozások szerinti megoszlást, a főbb városokat és azok lakóinak számát. A következő rovat a vallások és nemzetiségek megoszlását» valamint a ki- és

bevándorlók számát. A »közoktatás- és igazságügy« rovat tartalmazza az iskolák, a tanítók és a tanulók számát, az írni és olvasni tudók arányát, az igazságszolgáltatás rendszerét és a törvényszékek számát. A »pénzügy« rovat az állami bevételek, kiadások és az államadósság részletezését, valamint a kibocsátott papír- és ércpénz állását mutatja be. A »hadügy« rovat a béke- és harczállományt fegyvernemek szerint részletezve tünteti fel, a védtörvény kivonatával és a hadi tengerészet nagyságával. A következő rovat a nyers termények mennyiségét, a talaj megoszlását, a háziállatok állományát és az ásványi termékek értékét. A »kereskedelem és ipar« rovat a behozatal és kivitel értékét és árucikkek szerinti megoszlását, az illető ország forgalmát a külfölddel, a főbb iparcikkeket s az ipartelepek számát adja. A következő rovatban a kereskedelmi hajók számát, azok forgalmát, valamint a vasútra, postára és táviróra vonatkozó adatokat találjuk, míg az utolsó rovat az illető ország pénznemét (értékét koronákban) és a leggyakoribb súly-, hossz- és űrmértékeket sorolja fel.

A könyv használhatósága kétségbevonhatlan. De egy megjegyzést mégsem hallgathatunk el Nem tudjuk belátni, hogy mi értelme van annak, hogy a szerző az egyes államokra vonatkozólag felvett sokszor igen terjedelmes szöveget miért kényszeríti bele tabellák szűk rovataiba. A tabelláris beosztás inkább ott van helyén, hol rövid adatok csoportosítva sorolhatnák fel, a jelen esetben tehát akkor volna célszerű, ha a szerző, — a Hartleben-féle statisztikai táblák mintájára, — egy lapra foglalhatná össze az egész anyagot, úgy hogy balról jobbra olvasva a táblát, valamely ország teljes képét nyerjük míg felülről lefelé olvasva egy bizonyos tárgyról (államadósság, flotta, kereskedelem stb.) találhatnánk felvilágosításokat az összes országokra vonatkozólag. Hogy ilyen táblát nem csinált Szende Gyula, az dicséretére válik, — ez a tábla nagy terjedelme miatt oly nehezen kezelhető, hogy senki sem szereti használni. De hogy a könyvben is betartotta a tabelláris beosztást, annak megint nincs értelme. Ha egymásután, fejezetekre bontva adta volna elő szerző az anyagot, a könyv ép oly áttekinthető lett volna és meg lett volna szüntetve az a hátrány is, hogy apróbb betűk alkalmazásával s a szöveg összeszorításával kellett sokszor helyt teremteni a szövegnek. Az ily kézikönyvek mintaképei, a nagy angol kézikönyvek az anyagot vagy alphabetice, lexikális formában adják elő, mint a Harell's Aunnal, mely azonban némileg más anyagra terjed ki, vagy külön fejezetek alakjában, a melyekbe legfőlebb helyenként van egy-egy tabella befonva, — mint pl. a Statesman's Yearbook. A német munkák szeretnek schematizálni és ezeket vette szerző mintául, — de megjegyzendő, hogy a hasonló német munkák is csak rövid adatokat sorolnak fel, a mint ez a tabellabeosztás egész lényegének megfelelő.

A »*Handbuch für Diplomaten*« más czélokra íródott, mint a földrajz-statisztikai tabellák. E műben a főhelyet a személyi viszonyok foglalják el, az egyes dynastiák és azok tagjai, az egyes miniszterek, követek, konsulok stb. vannak minden országra nézve

összes címekkel s esetleg életrajzi adataikkal felsorolva. E mellett találunk némi felvilágosítást az országok alkotmányára vonatkozólag s pár statisztikai adatot is. Ez a könyv még az előzőnél is jobban viseli magán ama jelleget, hogy pusztán segédkönyv akar lenni.

És itt is van egy megjegyzésünk. Sok kézikönyv létezik, a mely az alkotmányra vonatkozó adatokat és a miniszterek névsorát közli, de egyetlen egy sincs, — tudunkkal legalább, — a mely figyelmét az egyes országok politikai viszonyaira is kiterjesztené, a mely kimutatná, milyen pártok küzdenek itt meg amott, hogy minő elvek alapján küzdenek ezek egymással, hogy mik azok a politikai ellentétek, melyek a pártokat elválasztják stb. Az angol ember a *Statesman's Yearbook*-ból nem tudja meg, hogy nálunk van egy függetlenségi párt s egy néppárt, pedig ez adja meg a mi politikai helyzetünk kulcsát. Viszont a mi olvasónk Szende Gyula könyveiből semmi tájékozást nem nyer arra vonatkozólag, hogy a német birodalmi gyűlésen a pártok hogyan s mily elvek alapján oszolnak meg. Ki ily alapokon írna meg egy ily kézikönyvet, az megbecsülhetien szolgálatokat tenne annak a nagy közönségnek, mely ily kérdések iránt érdeklődik.

gg

Háború és munka.

Krieg und Arbeit, von Michael Anitschkow, Berlin 1900. Puttkammer und Mühlbrecht. 604 oldal; ára 10 111.

Háború és munka nem megfelelő címe ennek a munkának, a mely a háborút főleg csak a vámrendszerek kérdésével kapcsolatosan veszi vizsgálat alá. Anitchkow két ellentétes folyamatot vél felismerhetni a jelenben. Az egyik szítja az ellenségeskedést és borzalmas háborúkat készít elő, a másik békés megegyezést igyekszik létrehozni s ki akarja zárni a háborúk lehetőségét. Az első irányzatnak az volna az alapgondolata, hogy a háború maga fogja lehetetlenné tenni a háborút. A háborúk egyre fokozódó iszonyatosságai fogják megakadályozni a háború létrejövetelét. Ez ellen a hit ellen Anitchkow erőlesen kikel és a háborúk megszűnését csak az erre irányuló tervszerű törekvéstől reméli. A mai háborúk legfőbb okait a nemzetek vámpolitikájában véli felfedezhetni. Azt vallja, hogy a nemzetek tulajdonképen béke idején is valóságos háborút folytatnak. A védvamos határsorompókon a pénzügyörség légiói állanak szemben és olykor-olykor össze is tűznek az idegen állam alattvalóival. Állandóan békés viszonyok csak a szabad kereskedelem politikája mellett jöhetnek létre. Ha a szabad kereskedelem általánossá válnék, a háború valószínűsége legalább is a civilizált népek között a minimumra szállana le s legfeljebb talán félig barbár vadakkal szemben maradna fenn.

Minden béketüntetés és egyezmények nélkül létrejönne a béke az egész világ gazdasági összeműködése következtében. Ez a tétel a könyv gerincze és állítólag ez volna az összetartókapocs ama sokféle és túlságosan nyers feldolgozatlanságban egymásra halmozott anyag között, a mely ezt a sovány alapeszméjű könyvet oly vastagga teszi.

Anitchkow sorra részletezi a világbéke-törekvéseket; beszél a nemzetközi törvényszékekről, hosszú tanulmányokat közöl a szabad kereskedelemről és a védvámokról, vitatkozik a védvamos közgazdákkal és olykor túlicizálja még azokat is, a kik a szabad kereskedelem hívei. Azt hisszük azonban, hogy az összefüggés e soknemű tanulságos tanulmány között felette laza s hogy ezek a nagy készülségre valló értekezések sehogysem akarnak az Anitchkow könyvében annak bizonyítékáivá sorakozni, a minek igazolásául megirattak.

Olyanformán tűnik fel nekünk a szerző, mint egy ügyvéd, a kinek egy csomó fontos tanút sikerül beidézni a tárgyalásra, de a ki nem tud hozzájuk megfelelő kérdéseket intézni és ennél fogva elveszti a port.

Hogy a háborúk megszűnése vagy fennmaradása nem a kongresszusok szavataitól, hanem mélyen járó gazdasági okoktól függ, az kétségtelen helyes kiinduló pont. Csakhogy ez az összefüggés sokkal bonyolultabb és rejtettebb, semhogy ezt a két irányt a szabad kereskedelmi meg a védvámpolitika fedhetné. Szerző csak nagyon kevés világosságot tudott vetni arra a nagy igazságra, a melyet kiinduló pontjául vett és a mely úgy hangzik, hogy a háborúk lehetetlenné fognak válni, mihelyest a világ minden nemzetét egy szorosan együttműködő szervezetté sikerüli átalakítanunk, mihelyest a nemzetközi munkafelosztás és az ebből folyó nemzetközi egymásrautaltság egy nagy egésznek complementáris alkatrészeivé fogja tenni a nemzeteket.

Ezt a nagy igazságot szerző erősen érzi, de sem a maga egész hatalmasságában szemléltetni, sem pedig elemibb igazságokra visszavezetni nem volt képes.

Iksz.

Canonica visitatio.

Az egyházlátogatás (Canonica visitatio). A Felső Borsodi ev. ref. egyházmegye lelkesi értekezlete által jutalmazott pályamű. Írta Szuhay Benedek, Miskolcz, 1900. Szelényi és Társa könyvnyomdája. Ara 4 korona.

A protestáns egyházi irodalom a protestáns buzgóság tagadhatatlan csökkenésével nem igen producál manapság egyebet, imák és szentbeszédeknel. Imádkozni protestáns embernek már csak azért is tudnia kell, mert protestáns; egyházi beszédekre pedig alig van szüksége annak a papságnak, melynek küzdelmes élete s magasztos hivatása maga a legszebb egyházi beszéd, mert tele van Izrael népének a szent könyvekben megénekelt valamennyi megpróbáltatásaival. Örömmel üdvözljük hát *Szuhay* könyvét, mely tárgyát onnan veszi, a hová a történelem sok érdekeset hordott össze, s a honnan nemcsak a protestánsok meríthetnek a maguk egyházi beületére nézve számos és nagy tanúságot; de hasznát látja az ily irányú kutatásoknak az egyetemes magyar történelem is, melynek legérdekesebb fejezetei a protestáns egyháztörténelemmel nagy horderejű események és korszakot teremtő férfiak szereplése kapcsán vannak szorosan összeforrvá.

A canonica visitatio, vagyis egyházlátogatás, a kereszténység-

nek egyik legősibb egyházpolitikai intézménye. Lényege és célja szerint az egyházi felvigyázó-hatalomnak az egyházi élet szellemi és anyagi viszonyaira kiterjedő nyilvánulása, mely az egyházkormányzati cselek vény éknek a legnagyobb »visitorator« Pál apostol óta kétségtelenül a legfontosabbika. *Szuhay* könyve eredeti okmányok s régi egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján azt vizsgálja, hogy a magyarországi protestáns egyházakban a canonica visitatio történelmileg mint hajtatott végre, s hogy a jelenben miként van szabályozva.

Helyes rendszerével vizsgálódásait az apostoli kor egyházlátogatásának, majd a kath. egyház praxisának ismertetésével kezdi s azután tér át a protestáns felekezetek canonica visitatiojának fejtegetésére. Kiemeli a protestáns egyházakban dívó eltérő egyházlátogatási eljárások hátrányos következményeit, mert bár az alap kivétel nélkül mindenütt a gelei Katona-féle LXXXVIII-ik canon, a visitorok utasításai kerületekként mégis nagyon különbözök. Szerző könyve VII—X. fejezeteiben de lege ferenda számos kérdést fejteget sokoldalú tudással és nagy tapasztalati érzékkel s kétségtelenül munkájának ereje ezekben a fejezetekben van; függelékében pedig, hol 35 eredeti okmányt mutat be érdekes adataival a protestáns egyháztörténelemnek nagy szolgálatot teljesített.

Szerettük volna, ha bevezető történelmi fejtegetéseiben kissé szélesebb látkört nyitott volna meg olvasói előtt, valamint az sem ártott volna, ha a rendelkezésre álló forrásmunkákat jobban fölhasználja. Csak az erdélyi egyházkerület jogára nézve is sokat merített volna Kolosváry: Egyházjogából. (Az erd. ev. ref. egyh. ker. Egyházjoga, megj. Kolozsvárt, 1877.) Igaza van szerzőnek, hogy a levéltárak gazdag anyagához nem könnyű hozzáférni. Útját állják a kutatónak az idő, pénz, — igen sokszor pedig a levéltárak őrző-sárkányainak korlátoltsága. Ám a mi nyomtatásban látott napvilágot, ahhoz a f. borsodi egyházmegye legfélreesebb községében is hozzá lehet jutni.

Ismételjük azonban, hogy *Szuhay* könyve a pályadíjat, melylyel jutalmazták, méltán kiérdemelte, s hogy a hazai protestáns egyházi irodalom az »Egyházlátogatással«-sal örvendetesen gyarapodott.

—t

A volt határőrvidék házközösségei.

Stassik Ferencz dr. »A volt határőrvidéki házközösségek.« Nagy-Becskerek. Pleitz Ber. Pál kiadása, 1900. (186 lap) Ara 6 korona.

Szorgalommal, nagy irodalmi és bő tapasztalati tudással megírott monográfia, a melyben a szerző ellenszenvvel, sőt némi elfogultsággal tárgyalja témáját.

A szláv házközösségi intézmény történeti fejlődését tárgyas pragmatikussággal tárgyalván, ismerteti a magyarországi határőrvidék keletkezését és történetét; ezzel kapcsolatban tárgyalja előbb a magyar, majd a szerb, a montenegrói, a horvát-szlavón és a bolgár törvényhozásnak ide vonatkozó rendelkezéseit. Ezek után következik

a határőrvidék polgárosításának története, majd pedig a munkának legkevésbé sikerült része, a házközösségnek közgazdasági, magán-gazdasági és szociológiai szempontból való kritikája. — Szerző a házközösségeket »magán- és közgazdasági hulláknak, jogi szörny-szülöttnek« mondja és igazán hálátlan azoknak immár történelmi érdemei iránt. Helyesen rója meg a szláv történetíróknak és ethnografusoknak a házközösségek iránt táplált rajongó dicséreteit, meg Laveleyenek felületes ítéleteit, de ő maga meg az ellenkező végtel felé jár. A naturalisztikus kommunizmusnak egyik alakja volt a házközösség, a mely a maga kültelkes mező-gazdasági üzemszerével keletkezése és fennállása idejében gazdasági és szociális szükségképeniség volt. A házközösség jogi rendje?... kérem, a gazdasági és a szociális tényekkel szemben, hátrább a jogi rend igényeivel! Igaz, hogy ez az intézmény nem illik bele mai jogrendszerünkbe: csakhogya akár gazdasági, akár szociális okok követelnék a házközösségek fennállását, vagy felállítását, akkor a jogi rendünk szép, cziradás korlátjaival együtt úgy zsugorodnék, vagy bővülne, a mint a tények azt követelnék. És ha szerző különbséget tenne a kollektív tulajdonjog és a kollektív haszonvétel között, akkor jogi szempontból is módosulnának ítéletei. Feltétlenül helyesek azonban szerzőnek azok a fejtegetései, a melyekkel azt bizonyítgatja, hogy az idők folytán szükségessé vált intenzívebb termelés nem nélkülözökte az egyéni érdekek energiáját. Ez volt a házközösségek bomlásának erjesztő csirája s a magántulajdon lett az átalakulásnak eredménye. Természetes dolog, hogy e dekomponálás gyorsításához hozzájárultak a házközösségi szigeteket környező világnak individualisztikus intézményei és működései is.

Alapos és gyakorlatias okok egybe állításával támogatja szerző azokat a javaslatokat, hogy a házközösségi vagyongkérdések elbírálása, valamint a házközösségek megszüntetése és végre az ennek folytán szükséges telekkönyvi rendezés előkészítése kivétessenek a közigazgatási eljárás keretéből és bírói intézkedések alá adassanak.

A megfelelő miniszteri rendeleteket, telekkönyvi kivonatokat és statisztikai adatokat tartalmazó függelék egészíti ki a munkát.

Melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe; irányzatossága dacára irodalmi és tudományos érzékkel van írva.

Z. Z.

Gyulai Pál

Vázlatok és képek. (Második bővített kiadás.) Budapest, Franklin-társulat, 1901.

A tiszta magyar beszéd, a tiszta magyar stílus omladozó, régi udvarházának utolsó gazdája: Gyulai Pál, elbeszélései kötetét második kiadásban bocsátja közre. Az elbeszélések java része az ötvenes évek folyóirataiban jelent meg, kötetben először összegyűjtve pedig 1867-ben. Nem »szörnyű szép« izgalmas beszélek ezek s mégis kibontakozva az absolutistikus korszak irodalmi alkotásai közül, mint-

egy keretükből kilépett ősök kísértetei, lassú, de biztos léptekkel járnak meg útjokat, áttörve még a modern beszélyirodalom ágas-bogas őserdejét is s úgy látszik, hogy járni, élni, haladni fognak még sokáig. Adja Isten! a magyar olvasó közönség jó ízlésének becsületére válnék.

Mielőtt magukra az elbeszélésekre térnek, Gyulai nyelvéről szeretnék szólni, melynek oly nagy mestere ő bírálataiban és beszédeiben s melynek hatalma és bája a *Vázlatok és képek* e kötetében is nyilvánul. Gyulai nyelve csodálatos nyelv; az ő prózája a maga korában új volt s máig is páratlan maradt; kikerüli azt a két veszedelmes örvényt, mely a magyar írókat mindég csábítja; beszéde nem esik a durva póriasba, mely *magyarosat* játszik vagy a hevenyészett stílus gondatlanságába, melynek úgy látszik az a törekvése, hogy idegenszerűségekkel keltse a műveltség hatását. Gyulai idejében a Kazinczy-Bajza-féle utóhangok, a németes érzélgős irály még kísértett; mondanom sem kell, hogy ebbe a modorba, mely oly kevésbé felel meg jellemének, sohasem esett szerzőnk. Gyulai bár nem «népesebb a népnél» azért tözsgyökeres magyar s azt hiszem, hogy az Ő nyelve eszménye volna a unom társalgás nyelvének, a magyar szalonnyelvnek, e szót legnemesebb értelmében véve, már csak azért is, mert nincs benne semmi kirívó, semmi sértő, művelt, majdnem azt merném mondani *halk* nyelv. S evvel nem azt akarom kifejezni, hogy nem izmos, hogy nem erős, sőt ellenkezőleg, a kitörő s ismét megfékezett erő, dupla erő s az öntudatos, művészet korlátain belül tartott ihlet, mely csak ritkán tör ki szabadon, arra mutat, hogy *úrral* van dolgunk, ki szívének, nyelvének egyaránt parancsol. Kényére-kedvére vezeti, simítja, hajlítja a nyelvet s a mit lelke érez, azt megrostálja az értelem, s hosszú megfontolás után félve írja le a toll.

Néha úgy rémlik, hogy talán ki-kiérik e *tudós* nyelvből a tudomány, a megfontoltság, de legtöbbször eltünteti a segéd-eszközöket s a mű ott áll magában, tisztán, kiegyengetve, simán. Simán mint a jég, melynek felszínét azonban befutja s megragyogtatja a napsugár s a mely néha fel-felolvad, s ilyenkor látni a mint belül kavarg-forrong az ár. Mint fájhat a költőnek, ha képzelete szabad röptét meggátolja a kritikus s e két hatalom hányszor küzdhetett egymással Gyulai lelkében!

Ez a nyelv olyan, mint ő maga; félek, hogy az imént félreértésre nyújtottam alkalmat, azon állításommal, hogy Gyulai fékezi ihlete szabad kitörését, evvel éppenséggel nem azt akarom mondani, hogy nem adja magát oda teljesen, őszintén, sőt ellenkezőleg, ép a józanság, az értelem csillapító szava, ez a jellemző benne s ez az egyengetett stílus, caractere fősajátságát, az uralkodó józan értelmet tükrözteti vissza. Természetes, hogy a mit a megbeszélésben kettéválasztok, az az író lelkében egyszerre történik; az érzés a mint megszületik benne, rögtön megfelelő alakban illeszkedik be a compositióba s a figyelmetlen olvasó szeme érzéketlenül suhan el e stílus *ibolya szépségei* felett. A szenvedély rivalgó szava alábukik illetve fölemelkedik az ízlés követelményeihez s minden szavában, minden mondatában, képében, hasonlatában kerüli a szertelent, a

feltűnőt, szóval az ál hatás eszközeit. Szavai nem válnak ki merészen a sorokból, szaggatottan, izgatottan, mint a pikkelyes faragványok a német dóm falából, hanem arányosan, könnyedén s a mellett tömören forrnak össze egészbe, mint a görög épület sugár, egyenes vonalai, nyúlánk oszlopai.

Gyulai tudja azt, hogy az igazi nagy úr megengedett magának az egyszerűség fényűzését s csak a nyárspolgár öltözködik ki vasárnap. Misem lett volna néki könnyebb, mint ellesni a dörgedelmes synonymák halmozásának titkák vagy törülmetszett magyarság hatását kelteni a tájszavak felhasználásával, melyeknek nagy kincsét gyűjtötte össze Erdély szülőtte s a magyar népdalok gyűjtője, így elámitottá volna a főváros műértőit! Volt reá példája elég, nagy hatást keltett sok ilyenmő kísérlet s íme Gyulai elfordult e nemtelen eszközöktől. Azonban, ha az érzés, ha a hangulat úgy kívánja, Gyulai fel tudja forgatni nyugodt nyelve szabályos futását. Például midőn a pusztá udvarházát megpillantó Radnóthy lelke, az első fájdalom lecsillapulta után eltompulva, zavaros képek tanyája, mily jól jellemzik állapotát ez összevissza, egymásba rakott mondatok: »Aztán elfáradt, nem érzett, nem gondolt semmit s arczára némi buta érzéketlenség ült ki. Az esti homályba merülő táj visszamosolygott utoljára. Mind nézte-nézte s nem látott semmit; csípős tavaszi szél fűtt; nem érezte, nem húzta összébb mentéjét; az éledni kezdő falusi korcsmából vidor zene hallatszott ki; nem hallotta, arra sem fordult, csak midőn vacsorára szólalt meg a csengettyű, kezdett ébredezni, a kis Mányi (*az árva cselédleányka*) húzta s egész erejéből örömeiben, hogy már valaha húzhatja és sokáig, mert nem volt gazdasszony a ki reá ijesszen, ezt hallgatta, mind hallgatta, mint a gyermek a csengő játékszert, — az ismerős, régi hangok — és szemébe könnyek facsarodtak.«

Nem tudom, hogy kiszakítva e mondatszőnyeteget az egészből, érezhető-e hatalma. Nem képzelhetek el igazabbat, hatásosabbat, finomabbat. Gyulai meg tudja vetni a rideg szabályt; fel s alá szállingó zagyva eszmék torlódó játékát akarja kifejezni s nyelve, ez a rendesen oly nyugodt nyelv, átalakul a szükség szerint. Elhagyja »a jó stílus«, az ízlés követelményeit s mi megköszönjük neki, hogy volt ereje e kuszáit, kis sententiákat egymásmellé rakosgatni s ha talán veszít a logikus nyelvész szemében, nyer a művész előtt! » . . . az ismerős régi hangok és szemébe könnyek facsarodtak« midőn e végső felkiáltást olvassuk, egyszerre úgy érezzük, hogy belénk nyilai a fájdalom, egy percze elmélázunk s ott látjuk magunk előtt a szegény öreget, kinek megtört alakja felett, mintha ott lebegne valami sötétlő, valami gyászos, talán már a halál!

Gyulai nyelve nem kápráztató nyelv, sőt szókincse se nagyon gazdag s mégis úgy fognak beszélni Gyulai prózájáról, mint Arany kötött beszédéről. Mindkét nyelv művészi, keresett, tudatos s a mellett költői s ép ez kellett annak a magyarságnak, melyet majd tudósok és érzélgős költők tettek szertefoszlóvá s régiessé, majd meg Petőfi szertelen tanítványai rántottak a sárba. Gyulai nem teremtett szavakat s mégis a ki figyelmesen olvassa műveit, észre

fogja venni, hogy vannak kedvencz kifejezései, melyek felé, hogy ép néhány ily szeretett szavát használjam, *visszahajolt*, melyeket *újjászült* s melyeknek jelentését új eszmék számára foglalta le. Újjászülni, visszahajolni, hevenyészni, rezdülni, csillogni, szöni, beleolvadni, villogni, zsbongani stb. stb. csupa régi szó, melyeket Gyulai kitágított, melyeknek új átvitt értelmet adott. Majd minden beszédében, bírálatában, beszélyében ott vannak e szavak s lassankint annyira megtanulták tőle ezt a kis ékességet többi íróink s különösen kritikaink. (Péterfy, Riedl, Vargha, Beöthy stb.), hogy szinte néha visszaéltek velők. Különösen a *villogással* és a *rezdüléssel*! Sőt tán Gyulai is kissé sokszor használta e dédelgetett szavakat, hogy a sok közül csak egy esetet említsek, így például az *Anyá* című elbeszélésben egymásután következik: »Íly gondolatok zsbongtak bánatos lelkében«, majd meg egy kissé tovább »Az özvegyet merengésbe süllyeszté a tavasz langy lehelete, zsbongó hangja.« Pedanteria volna erről többet beszélnem, csak arra szeretnék mutatni, hogy ez nem véletlen Gyulainál. Ő örült kegyelt szavának, szereti alkalmazni, kaczérkodik vele, mint a Gogol elbeszélésében a diurnista, ki mosolyog valahányszor kedvencz betűjét írhatja.

Képzetele sem ragyogó. A phantasia vad hajtását átülteti, beoltja s a mint a növény megnemesedik, illata is megfinomul s összeolvad a kert többi virágának illatával; a költészet tarka pillangói azért csaponghatnak szabadjára s szívhatják a virágok harmatos kelyhét. Elbeszélései nyugodtak, igazak, körük minden-napi; a fakó, poros valóság, a mint áthalad lelkén »égi másában« jelenik meg újra, mint a napsugár, mely a prismán áthaladva a szivárvány bajos szénvegyületére foszlik; leginkább akkor remekel, ha érvényesítheti kritikusi tulajdonságait, ha egy-egy jellemet tanulmányozhat, bonczolhat, elemezhet: alig-alig mozgatja a cselekvény szárait, csakhogy elmerülhessen a lélek tanulmányozásába, mint a festő, ki szeret nyugodt, mozdulatlan modell után dolgozni. Szeme, az a kitűnő, éles szem. meglát mindent, ott tapad a legkisebb sympatikus vonáson, a legkisebb fonákságon, felismeri a mindig éber hiúság dévaj ördögének szeszélyes játékait s résztvevő mosolya vagy szánó gúnya követi az Önzés minden rejtett nyilvánulását. Mint valaki, a ki egy ívben hajló hídról nézi az alatta elfolyó patakot, a mint csobbanó, fodros hullámokat vet, a mint a hold imitt-amott megcsillogtatja, míg másutt sötét, egész sötét a habokban, úgy néz ő, hogy úgy mondjam a lelkek folyásában, a rejtett és sötétlő, a nyilvánvaló és világos pontokra, semmisen kerüli ki figyelmét. A ki sokat lát és sokat gondolkodik, az még nem költő; a költő szívének szeretnie, éreznie kell! S az ő szíve, mint maga mondja: »lángol, ég, örül, fáj, szenved, érez s azért gyűlöl, mivel szeretni képes.« Gyulai szerette »*az első magyar komikus*« résztvevő szívvel kísérté kínját a szegénynek, ki nem akart nevetetni s kit ép e komolysága tett oly nevetségessé s ki mintegy önkénytelenül lépett be a művészet »hahota birodalmába.«

Gyulai szerette a »*Vén színészt*«, szerette, annyira szerette, hogy nagy áldozatot hozott érte, t. i. megtagadta önmagát, annyira

beleélte magát alakjába. Ő a nyugodt, higgadt ember íme átalakul őrzöngő, vén színészszé, ki megtartva mestersége jellemző vonásait, szaval, ádázul szaval, tragicomicusan hadonázik az életben is, mint egykor a színpad deszkáin. »A színpad, a színpad! Ti nem tudjátok mi az. Csak én tudom, én, a ki éltem, örültem, szenvedtem rajta. Hogy is tudnátok! Hisz kik vagytok ti?»

Te kicsapott diák, ki sohsem forgatta Sophoclest. Te sírásó, ki csak a katastróph után jelensz meg, midőn a lehulló függöny már elfödte a tragédiát. Te asztalos, a ki a színpad deszkáit gyalulva sem sejtéd, hogy kárpadot készítesz s minő kárpadot! nevetnie kell e sírónak és sírnia, a kinek szíve örömeben majd kipattan« stb. stb. Ily hangon mindvégig. Vajjon Gyulai írta-e e sorokat. Sokszor, de sokszor azt véljük, hogy a *jó komédiás* beszél, csupa tűzijáték, csupa pathos az egész. Csak a kik tudják, hogy e hang, mily kevésbé a Gyulai hangja, csak azok fogják méltányolni ezt az erőpróbát, csak azok fogják tudni, hogy e látszólag lyricus.kitörésben, tulajdonkép a legtárgyilagosabb alkalmazkodási képesség jelét adja. A *Vén színészre* vonatkozólag még azt is megszeretnők jegyezni, hogy a hűtlen szerelme tárgyát színpadon előadás közben, megölő színész thémáját, melyet azóta annyiszor dolgoztak fel, Gyulai 1851-ben tán elsőnek írta meg. Nálunk mindesetre ez az ősapja az ilyfajta elbeszéléseknek!

Azonban térjünk a mesteri darabra a »Régi udvarház utolsó gazdájára«. Melodramaticus meséje alig van, e könyv hőse, érdekes erős fajképe egy kivesző nemzedéknek nem gyöngé folyondártermészet, melynek valamely drámai cselekmény törzsébe kell kapaszkodnia, hogy megállhasson. Némileg különöz, sajátos, beteges érzékenységu ember, mint ez elbeszélések nem egy hőse. Gyulai személyei nem közönyös hétköznapi emberek, kik a drámai összeütközés órájában egy perczre érdekesek, hogy aztán ismét visszasülyedjenek, nem porszemek ezek, melyek egy pillanatra megcsillanak a napsugáron, hanem finoman kicsiszolt gyémántok, melyeket a köszörús minden oldalról megragyogtatott. Nagy munka lehetett a drága követ kiválasztani a salakból, művészi ügyességgel kellett kitisztítania, de a mester szeme annál nagyobb meglepéddel pihenhetett meg kész művén. A »*Nők a tükör előtt*«-ben bevallja, hogy »lassan, nehezen, kínnal ír«, bárha hozzát teszi — a mi oly jellemző — »hogy magok a lángelmék sem írnak »épen oly fáradság nélkül, mint a hogy az emberek hiszik, vagy magok állítják«. A »Régi udvarház előszavában« pedig elárulja, hogy hőse rég lebegett szeme előtt, midőn valamely külső körülmény kényszeríté a leírásra. Időközben hányszor jelenhetett meg előtte Radnóthy nagy, sovány, megtört alakja, halovány, sápadt arca, hány különböző helyzetben tűnhetett fel előtte, hogy dédelgethette álomképét. A lidércz csak elillant előle s mikor íráshoz kellett fognia, úgy látszik különösen eleinte nehezen hengeríti a nagy sziklát; szinte körülhálózza, körülássza előbb; először az udvarházat, a kertet, a kertészt, a gazdasszonyt, a méltóságos asszonyt, a régi jó időket írja le, míg végre hőséhez ér, ki a »nagy álmódok« ugyanazon fajától való, kikre Arany czéloz.

»Sokan, kik a régibb közéletben élénk részt vettek, többekévesbbé a fásultság, tétlenség és álmodozás karjaiba vetették magokat s még gazdaságukat is elhanyagolták. Inkább a múltban vagy a jövőben éltek s nem igen gondoltak arra, hogy férfiasan megküzdjenek az idők mostohaságával, mind magok, mind haza érdekében.«
majd később ezt mondja: »Vonzott a hangulat s még inkább főszemélye s néha úgy tetszett, mintha volna benne valami a magyar nemzet akkori lelkiállapotjából.«

Nem képzelhetni szomorúbbat, megkapóbbat, mint azt a hosszú, néma, kínos küzdelmet, mely a régi nemes s az új rend emberei közt folyik. Szegény Radnóthy! minden sérti őt, minden fáj neki mindenki elpártol tőle, a ki meg nem halt. Új tisztartója szemébe mondja neki, hogy más időket élünk, nincs többé vármegye s méltóságod sem alispán többé hál'Istennek.« Ez az, mit ezután mindenkitől hallania kell, ezt mondják neki elpártoló civilistái, sőt a zsandár is, ki őt, Radnóthy Eleket, a nemes embert, az egykori alispánt, saját házából vezeti a törvényszék elé. S miért? mert ősi jószágát védte, mert tiltakozott a bitorlók ellen, kik lefoglalják földjeit.

Azonban nem akarom tovább kísérni az események szálait. Bármennyire csábít is, hallgatni fogok arról a két fényes és erősen drámai hatású jelenetről t. i. Erzszi—Elizabeth és édes apja búcsújáról s az öreg István szolga haláláról; mélyen emlékebe vésődtek azok mindenkinek, ki a regényt olvasta. Csak a könyv néhány finomságára szeretnék még rámutatni, melyeket ügyesen sző be a szerző ez egyszerű képsorozatba. Gyulai erős oldala öreg embereket megfigyelni, festeni, négy elbeszélésének hőse aggastyán. Addig ápolja, öntözi a hervadt virágot, míg felelevenül, szint, életet kap. Ezer apró öreges vonást jegyez fel gondosan!

Íme, midőn szegény Radnóthynak már nincs senkije, midőn elhagyva, magában él, meghasonlik az egész világgal, az a fájdalom is éri, hogy fia, egyetlen fia, halála hírért kapja Olaszországból. Fájdalma, keserősége megtöri öreg, gyöngye lelkét, vigaszra szorul s ím kínjában megöleli Istvánt, az öreg huszárt. E pillanattól fogva »megszakad a régi viszony, nem cselédje többé az öreg szolga, hanem barátja.« Az az egy öleléssel a keserűség órájában, barátjává, rokonává, mindenévé lőn urának! S vajjon mivel tölti idejét a két öreg?

István néha szüzdohányt szerez gazdájának, a mi annak mindig igen nagy örömet okozott; Radnóthy pedig el-el mesélgeti pöreit, meg-meg emlékezik a régi, jó időkről, mikor az utolsó választásra szép új dolmányt kapott István.

Megvan a dolmány most is, csak »nem használjuk többé«, sóhajtja a huszár. »Nem használjuk többé«, visszhangzá Radnothy szomorúan, aztán egy negyed óra múlva hozzá tévé — hátha mégis, nem . . . nem vállalom többé hivatalt. De ha Isten még egy közgyűlést ad, tudom elpanaszolok mindent.«

Radnothy a félig martyr, a félig Don Quijote úgy beszél, mintha tőle függne, hogy vállaljon-e hivatalt, vagy sem? S öreges büszke-

séggel említi fel, hogy ellenfele csak huszonöt szavazatot kapott, a többi mind az övé lett. Emlékezetök ki-ki egészíti egymást s elbeszélnek bús tréfában a múlttól; mosolyognak is néha, de mintha a mosolynak fulánkja volna, inkább fáj, mint enyhít.

Van a családnak egy bibliája, melyet Rákóczy György adott vala egyik ősnak; ebbe írták be azóta a család minden egyes tagjának születését és halálát.

»Ugyan István — monda Radnothy egy reggel az ősi bibliát forgatva kezében, — te egészen elfeledkeztél rólam. Eszembe sem juttattad, hogy fiam halálát még nem írtam be ide, kímélni akartál úgy-e? Hát a halál megkímélte-e szegényt?

Tovább nem szólhatott, egész délig írta azt a néhány sort, elérzékenyült s napokig csak fiáról beszélt . . .«

A ki látott öreg embert gyászolni az érezni fogja e naiv szavak megrendítő igazságát. A francziák bámulják Flaubertben, hogy regénye hősnőjét mily nyugalommal temeti el s mennyire látja, érzi a halál nagy tényének mindennapi voltát. Látja, érzi a temetések kicsinyességét s a szokás, a szertartás mögött megpillantja a valóságot; egy test foszladozik egy faládjában s e miatt a sok sírás, a sok éneklés. Tessék csak újra elolvasni Mome Bovary temetésének kegyetlen humorú leírását s kérdem, vajjon nem állít-hatjuk-e Flaubert hideg sorai mellé Gyulai e rövid és egyszerű képét.

»Végre eljött a temetés napja. Szép tavaszi délután volt, fényesen sütött a nap és pacsirták énekeltek a levegőben. Három óra felé megszólalt a harang, gyűlt a népség, megzendült az ének, sírtak a vén asszonyok, susogtak a férfiak s az elhunyt érdemeit emlegették. Egyszer egy elfojtott zokogás erős kitörése hallatszott. A kis Mányi sírt, miért meg is pirongatta a gazdasszony, fülébe kiáltva: Te kis béka, még zavart csinálsz! . . .«

E nyugalom nem részvétlenség jele, hisz Gyulai nem csak a személyeket, hanem a tárgyakat is szereti, melyeknek lelkét kitalálja. Íme az udvarház leírása a régi jó időkben:

»Fenn a teremben, kin a ház előtt, alatt az udvaron, mindenütt dobogott a föld, csengett a levegő, csapongott a szív s a vénülő ház kivilágított ablakaival, mintegy megifjodva tekintett az éjbe, hirdetve a környéknek, hogy *gazdája mulat.*«

S most, midőn az ezredesné rendezi multságait az osztrák tiszték számára:

»A pusztuló udvarházban újra visszhangzottak a régi napok örömei, de a kivilágított ablakok fénye csak szomorúabbakká tette a rongált tornyocskákat, düledező kéményeket, roskadozó fedelet s a zaj siketen hangzott végig a pusztá udvaron.«

Érezzük, hogy e két egyszerű kis leírás közt örvény van, mély örvény, egy forradalom s egy feldúlt ország örvénye!

A pusztá épület leírása (szüntelen fű bennök a szél nem tudni honnan stb.) vagy midőn a régi összetört bútorokról szól, melyekhez falun annyi emlék tapad, vagy a kongó, üres szoba hangjáról, mely bár egész természetes jelenség úgy megdöbbeníti a magános lakót, a rossz hírt hozó levélről, »melyet meg-megütögetett,

hogy kizáródjék a rézpor, de akkor is csak annyit olvashatott ki, mint azelőtt«, mindez csupa oly ihletszerű sejtés, mely igazi költő szívében megfogamzik a legkisebb tárgy s a más halandó előtt legközönségesebb jelenség láttára.

A nők a tükör előtt, című elbeszélésben így kiált fel:

»Epedek utánatok vizek zúgása, *ki* bölcsőmet ringatád, távol hegyek hótakarta csúcsai, te régi város egyik legrégebbi téré, bolt-hajtásos szoba s te óriás kályha, *ki* meleg kebleddel egész *második anyám valál.*«

A költői képzelet, a kályháról úgy beszél, mint *valakiről* s valóságos kis pogány mythológiát teremt!

Íme ugyancsak ez elbeszélésben, mikép veszi észre egy üres szobában, hogy a gondos, házi nő meghalt s helyét leánya, fiatal, könnyelmű leánya foglalta el:

»Ha ő élne az ablak közben nem pompáznának virágok, hanem befőttös üvegek, az eczetes üveg a kályháról nem vándorolt volna ki a konyhába, e tiszta, fényes tükör helyett most is homályos, foltokkal tarkázott trónolna a pamlag fölött, a régiek helyét nem foglalták volna el ez ugyan olcsó, de mégis új vagy legalább újságot mutató bútorok. Úgy van ő meghalt! Most leánya uralkodik a szobában, *ki* nemcsak a tisztaságot szereti, mint anyja, hanem a csint is s talán egy kis pompára vágyakozik.«

Egy asszony és egy leány egész lényét mintegy elemeire bontja fel e sorokban, röviden egy halott és egy élő jellemképét adja úgy, a mint azt a tárgyak a maguk beszédes némaságában elárulták a költőnek.

Valóban e könyv olvasásakor két évtized története vonul át lelkünkön, elárulva titkait. Crinolinós hölgyek, magyar mentés, vagy magas galléros urak árnyai suhannak el előttünk; minden kép, minden leírás visszaringat a múltba. Gyulai az ötvenes-hatvanas évek aggodalmait és reményeit újra érezteti velünk, elhamvadtt képeket támaszt fel s az öreg Radnóthyban egy kivesző faj hű képét menti meg számunkra, minden árnyalatot megfigyelve feljegyezve, mint a a természettudós, *ki* felfeszíti az ezernyi színben ragyogó, lepkét, a nélkül, hogy lerázná a szárny gyöngye hártájáról a tarka hímport.

H—y L—s.

Adósorsjáték.

Egy javaslat az adók pontosabb befolyásának biztosítására.

Kricsfalvi Lukács székesfővárosi számtiszt, aki «Adószámvitel-tan»-ában egy jó eszközt adott az adókezelő hivatalok és a nagy közönség kezébe a fizetendő adok kiszámításánál oly kellemetlen tévedések elkerülésére, most ismét a nyilvánosság elé lép, még pedig egy javaslattal az állam és a községek adóbevételeinek emelésére. «Adósorsjáték» című füzetének kiindulási pontját az képezi, hogy adójukkal nem maradnának annyian hátralékban, ha arra volna kilátásuk, hogy adójuk pontos lefizetése jutalmaképpen mindenkor

egy sorsjegyet kapnak, mely kedvező esetben gazdagokká teheti őket. Akkor nem kellene az államnak évenként 10 millió korona adót behajthatatlanság címén leírni, sőt 20—30 millió koronával többet is vethetne ki, mert az adóköteles polgárok a nyeres reményében szívesen fizetnék azt is, költözéseik alkalmával nem bujkálnának az adóvégrehajtó elől és pontos adófizetésre fordítanak azon összegeket, melyekért ma osztálysorsjegyeket vásárolnak.

Kricsfalvi javaslata, melyet dolgozata végén törvényjavaslat alakjába foglal, röviden abból áll, hogy az állam minden évben négy sorsjátékot rendezzen összesen egy-egy millió korona nyere-ménnyel (a főnyeremény 200,000 korona lenne). Ezen sorsjátékban részt vehetnének mindazok, akik az illető évnegyedben adójukat pontosan befizették. Az állam tehát évenként négy millió koronát költené ezen sorsjátékokra.

Szerző nyilvánvalólag az emberek nagy tömegének játékszenvedélyére, az anyagi viszonyok gyors javulása utáni vágyára alapítja számításait. Kétségkívül hatalmas lélektani tényezők ezek, de azért épen nem bizonyos, hogy a szerző eszméjének megvalósítása esetében előidézhetnék-e a kívánt eredményt. Ha az embereket arra köteleznék, hogy adófizetés helyett negyedévenként bizonyos számú osztály sorsjegyet vásároljanak meg, ezt bizony a legtöbben a nyeres kecsgetető reménye daczára is épen olyan terhesnek tekintenék, mint az adófizetést. Pedig az osztálysorsjáték nyerési esélyei sokszorta kedvezőbbek; mint a Kricsfalvi által tervezett adósorsjátékéi (ott 100,000-en játszanak 50,000 nyereményre, itt — az eszme teljes megvalósulása esetén — 2—3 millioman 700-re.) Az első évnegyedekben akadnának olyanok, akik pontosabban fizetnék be adójukat mint addig — ha azután egynéhányszor nem nyernének, újra elmúlnék a kedvük. Minden úgy lenne, mint azelőtt. Akinek lenne pénze, az befizetné adóját a késedelmi kamatok, végrehajtási költségek és zaklatások elkerülése végett is. Akinek pedig nem lenne, az sóhajtva mondana le az adósorsjáték nyereményeiről — és utolsó néhány koronájával inkább más, kecsgetetőbb módon próbálna szerencsét. Az államnak meglenne a költsége a sorsjáték nyereményeire, hogy azonban jövedelmeit az eddigi, vagy még nagyobb mértékben bevehesse, arról — *sit venia verbo* — a régi jó adóvégrehajtónak kellene gondoskodnia.

Dr. Farkas Geiza.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Egy szomorú választási incidens három napra alaposan felkavarta a magyar politikai életnek az utóbbi hónapok folyamán meglehetősen sima tükrét. Az eset Marosvásárhelyt történt, úgy a hogy hasonló esetek rendszeren történni szoktak. Egy képtelen választási elnök, pár bizalmi férfi, ki feladatát nem ismerte, egy kis nyugtalanság és izgatottság a néptömegben, egy kissé túlságos erély a hatóságok részéről — és a baj megvolt. A csendőrség kénytelen volt vagy legalább szükségesnek tartotta a tömeg közé löni, három ember holtan rogyott össze, többen megsebesültek. Ez a szomorú eset a maga száraz valóságában.

Politikai jelentősége az esetnek sohasem volt. Az ilyen szerencsétlenségek előfordulhatnak még a legrendezettebb viszonyok között is és egészen soha el nem kerülhetők. Ha a magyar függetlenségi párt rövid megfontolás után mégis jónak látta, hogy ez eset miatt felháborodjék és politikai botrányt csináljon belőle, valószínűleg tudta, mit cselekszik. Tán eszébe akarta juttatni az országnak, hogy a szélsőbaloldali tűzhányóhegy még nem aludt ki és ki tud még törni, ha azt nem is szokta tenni. A miniszterelnök hamar lecsendesítette az ellenzéket. Miután kijelentette, hogy elfogulatlan vizsgálatot indít és hogy el van tökévelve a választási visszaélések szigorú elfojtására, minden rendbe jött s a függetlenségi párt újból az lett a mi volt — Széll Kálmán Ő Excellenciájának legengedelmesebb ellenzéke.

Egyébként a képviselőház folytatta a költségvetés tárgyalását, a mely ez évben lehetőleg még kevesebb érdekes mozzanatot hozott felszínre, mint régebbi időkben.

A politikai körök érdeklődése különben jelenleg nem is a költségvetésre irányul, hanem az *összeférhetlenségi törvény* revisiójának előkészítésére, mely végre utolsó stádiumába is eljutott! A reform alapelvei már mind világosabban rajzolódnak le. A fősúly általában az összeférhetlenségi esetekben való eljárás reformálására fektetik és ha már az eddigi eljárástól el akarnak térni, elég szerencsés gondolat, hogy az ilyen ügyekben való Ítékezés egy sors-húzás útján a képviselőház tagjaiból alakult juryre bízassék. Kevésbé egyöntetűek a nézetek a reform érdemleges részére vonatkozólag, valószínű azonban, hogy e tekintetben is némileg szigorítani fogják a fennálló törvényes intézkedéseket.

Az 1875-iki összeférhetlenségi törvény megalkotói bizonyára nem gondolták, hogy ez alkotásuk ily csúfos véget fog érni. Ők akkor inkább azt hitték volna, hogy drákói szigorral pusztították ki a képviselői állás fruktifikálásának még lehetőségét is. Egy akkori német történetíró, ki éppenséggel nem leplezi a nagy «Krach» folyamán napfényre került korrupciót s az előfordult visszaéléseket hevesen ostorozza, így írja le a törvény keletkezését: «Különösen kellemes a javaslat nem volt sem a kormánynak, sem az uralkodó pártnak, melynek tagjai általában igen szívesen használták fel népképviselői állásukat arra, hogy egyúttal zsiros hivatalnoki, vasút- vagy bankigazgatói állásokat szerezzenek maguknak, aminek következménye az volt, hogy vagy egyik, vagy másik állásukat pusztán sinecurának tartották. De a krach óta a közvélemény erősen ez irányban nyilatkozott meg, úgy hogy nem akadt ellenzék, mely a javaslattal nyíltan szembe szállt volna. A Deák-párt megelégedett azzal, hogy a szélsőbal legmesszebbmenő módosításait győzelemre juttatta, azon reményben, hogy ez által a javaslatból oly torzalak fog válni, melyhez a főrendek sohasem fognak hozzájárulni, a főrendiház azonban csak a torzító vonásokat távolította el. A törvény így is elég drakonikus lett.»

Huszonöt évvel ezelőtt a legkíméletlenebb bírálók így nyilatkoztak, ma ugyanezt a törvényt, mint a korrupció eredőforrását tüntetik fel.

Az új összeférhetlenségi törvény-tervezet szövege még nem ismeretes és korai volna hozzá állást foglalni. Bizonyos, hogy a közvélemény ma is erősen az irányban nyilatkozik meg, hogy az összeférhetlenségi törvényt revideálni és szigorítani kell. De nagyon félünk, hogy a közvélemény félre van vezetve, a mikor az összeférhetlenségi törvény szigorításában a demokrácia egy vívmányát látja. Utóvégre minden ilyen szigorítás nem egyéb, mint a passiv választói jogosultság megszorítása a születésüktől fogva gazdagok javára, a kik a magyar parlamentben úgyszólván túlsúlyban vannak. Az összeférhetlenségi törvény lényeges kiterjesztése ezek túlsúlyát még növelné.

Az *osztrák* Reichsrath az elmúlt hó folyamán megkezdte működését, mely egyelőre abból állt, hogy a képviselők egy igen jelentéktelen embert, Vetter von der Lilie grófit elnöknek választották meg, megalakították a bizottságokat, számos gorombaságot és papirgolyót vágtak egymásnak fejéhez s oly hangerővel vitatkoztak egészen alárendelt jelentőségű nyelvkérdésekről, mely a bécsi kocsisoknak hangjától nem áll valami nagy távolságban. Hogy a parlament munkaképes lesz-e, azt még senki sem tudja eldönteni, de minden remény erre még nem veszett ki. Mindenesetre nehéz boldogulni — kivált a létező igen éles ellentétek mellett — egy olyan parlamentben, a melynek pártjai egy hivatalos kimutatás szerint a következőleg oszlanak meg: Német haladópart 33 taggal, német néppárt 48 taggal, alkotmányhű nagybirtokosság 30 taggal, az «All-deutsche Vereinigung» 21 taggal, a keresztény-szociális-párt 25 taggal, a szociáldemokraták tíz taggal, az olaszok 18 taggal.

A katolikus centrum (egy a katolikus néppárt s a centrumpárt egyesüléséből keletkezett új csoport) 28 taggal, a lengyel klub 61 taggal, az ifjú csehek, cseh-nemzeti munkáspárt és cseh agráriusok 62 taggal, a konzervatív nagybirtokosok 19 taggal, a szláv centrum 21 taggal, a slovének, horvátok és szerbek 16 taggal, a románok 5 taggal, a ruthének 6 taggal, végül a német parasztpárt, a morva középpárt és a pártonkívüliek 20 taggal. A kép kissé tarka és fájdalom, hiányzik az az ember, ki e bábeli zürzavarban rendet tudna teremteni.

A távolabbi külföldön az elmúlt hó eseményekben meglehetősen gazdag volt. A legmozgalmasabb képet a Balkán félsziget államai nyújtják, kivált Szerbia, Bulgária és Románország. Olaszországban végre megtörtént a várva várt miniszterválság; Spanyolországban megújultak azok a zavargások, a melyek a múlt nyáron annyi aggodalomra adtak okot. Oroszország ismét diákzavargásoknak színhelye volt, Németalföld királynője egy német herceggel lépett boldog frigyre. Chinában és Délafrikában a helyzet még mindég annyira kevésbé tisztult, hogy folytonosan meglepetésektől lehetett és lehet tartani. Az események egynémelyikére bővebben is ki kell terjeszkednünk.

A Balkán-félsziget államai közül leginkább *Szerbia* vonta magára a figyelmet. Február 11-én Bécsben meghalt Szerbia első királya, Obrenovics Milán, egyedül és elhagyatottan 47 éves korában. Felesége, kivel pár év előtt forma szerint kibékült, nem tudott, fia Sándor király ügylátszik nem akart halálos ágyához sietni. Könnyeket nem sokan fognak utána hullatni. Mint ember és mint király tele volt hibákkal, a melyekre nehéz mentséget találni. A magánéletben elég jó pajtás lehetett, szerencsétlen végzete azonban úgy akarta, hogy trónra jusson, hol mindenki szemének ki volt téve és így valóságos operette-alak lett belőle. Azok, kik közel álltak hozzá, most tán meg fogják bocsátani neki hibáit, a történelem szigorú lesz vele szemben.

Halála különben sokat megmagyaráz, megmagyarázza azt a megbocsáthatatlan lépését is, hogy Szerbia trónját a legnagyobb zürzavar közepette cserben hagyta s kiskorú fiára bízta. A valóság úgy látszik az, hogy ez a szerencsétlen ember gyűlölte hazáját. Gyűlölte annyira, hogy még attól is félt, hogy földi maradványai szerb földben fognak porladozni. Ez a tény, a melyről utolsó akarata lebbentette fel a fátyolt, nem teszi rokonszenvesebbé alakját, de sok bal-lépését megmagyarázza, utóvégre — tout comprendre c'est tout pardonner. Nyugodjék békében.

Milán halála némi zavarokat idézett elő Szerbia beléletében is. Első következménye az volt, hogy Ausztria-Magyarország es Szerbia között egy kis konfliktus támadt, nem a mérges fajtájából való, de eléggé kellemetlen. Milán halála előtt Ő Felségét az osztrák császárt és magyar királyt kérte föl arra, hogy ne engedje holtestét Szerbiába vitetni, hanem temettesse el valamely magyarországi szerb kolostorban. Szerbia e hír hallatára dúlt-fült mérgében, de azt nem tudta keresztülvinni, hogy Ő Felsége Milán

utolsó akaratát a papírkosárba dobja. De azért Szerbia bosszút állt. Mialatt Milánt a Karlócza mellett fekvő krusedoli zárdában örök nyugalomra helyezték, a szerb határ el volt zárva, hogy egy szerb ember se vehessen részt a végtisztesség szertartásán. Nem ment el a temetésre az elhunyt fia, Sándor király sem. Ezenfelül a bécsi szerb követet visszahívták, a minisztériumot elbocsátották s egy, ugyancsak Jovanovics Alexa elnöklete alatt álló, de oroszbarát radikális elemekkel kibővített kabinetet neveztek ki, a melynek tagjai közt olyanok is vannak, kiket még két év előtt politikai magatartásuk miatt bebörtönöztek. A politikai szerencse változó, Szerbiában inkább mint bárhol.

Bulgáriában véget értek a választások. A sobranje, mely belőlük kikerült, igen tarka képet nyújt. Megválasztottak 36 Stambulov-párti, 11 Petrow-párti, 26 Stoilow-párti, 31 Zankow-párti, 23 Karavelow-párti, 5 Radoslavow-párti, 3 szocialista, 9 török és 13 parasztszövetségi képviselőt. Ezekből a pártokból többséget alkotni teljesen lehetetlen. Petrow miniszterelnök, ki a választások előtt új pártot alapított, egy tuczat hívét sem tudta behozni a képviselőházba, a parasztszövetség — egy új pártalakulat, melynek célja, a Bulgáriára oly hátrányos párturalom megszüntetésére törekedni — szintén nem ért el nagy eredményt. Ily sobranjeval nem lehet kormányozni s a míg a régi pártfőnökök nem mondanak le arról, hogy személyes híveikből politikai pártokat teremtsenek, nem is lehet szó arról, hogy Bulgáriában szabad választások útján többség jusson győzelemre. Ilyformán új döntő elhatározásokra kell jutni. Petrow miniszterelnök már visszalépett, még mielőtt a sobranje megnyílt volna, ideiglenesen azonban tovább vezeti az ügyeket. Beszélik azt is, hogy a fejedelem a sobranjét még összeülése előtt fél fogja oszlatni, ismét mások — kivált Paprikow hívei — diktatúrát követelnek, mint a mely egyedül képes Bulgáriát jelenlegi válságos gazdasági és pénzügyi helyzetén átsegíteni. Hogy tán ez utóbbi lépésre hajlandók leginkább, arra mutat látszólag az a körülmény, hogy a kormány a közvélemény tiltakozása daczára feloszlatta a maczedon propagandát folytató lövészegyleteket és erélyes lépésekre készül a maczedon-bizottsággal szemben is. Ezekért a lépésekért Petrow ugyan elismerést érdemel, a helyzet azonban állandóan igen zavaros a beláthatlan, hogy az állapotok hová fognak vezetni.

Romániában miniszterválság játszódott le. Carp, a régi junimista vezér, kinek pártja egy fél év óta a konzervatív párttal egyesült és ki azóta mint miniszterelnök igyekezik azokon a nagy gazdasági bajokon segíteni, a melyek alatt Románia szenved, új reformjavaslatokat dolgoztatott ki, a melyek azonban korántsem fogadtattak oly szívessen, a mint azt megérdemelték volna. Eltekintve a Sturdza vezérlete alatt álló liberálisoktól, a konzervatív párt híveinek túlnyomó része is frontot csinált a kormány ellen, mert attól tartott, hogy az egyenes adórendszer alapos kiépítése következtében el fogja veszíteni választóinak kegyét. Ennek következtében február 8-án Carp beadta lemondását. A király Cantacuzino volt konzervatív miniszterelnököt, Carp elődjét bízta meg a kabinetalakítással, a junimista-csoport

azonban kijelentette, hogy nem hajlandó ily körülmények közt a konzervatív kabinet támogatására. Erre Cantacuzino közbenjárására egyezés jött létre a többségpárt és Carp között, mely lehetővé tette azt, hogy február 13-án Carp visszavonja lemondását. A konzervatív párt most belement az adóreformjavaslatok tárgyalásába, de annyira kelletlenül, hogy újabb miniszterválság teljességgel nincs kizárva.

Az *olasz* kormányválság némileg örvedetesebb jelentőséggel bír. A 80 éves agg Saracco minisztériuma már régóta csak nagy nehezen vegetált. Programjából hiányzott az a frissesség és erély, mely éltetőleg hathatott volna a parlamentre is, nem volt bátorsága nagy és messzekiható reformokhoz, fázott az elkerülhetlenül szükséges adóreformtól, és a parlamentben magában sem bírt szilárd alappal, így az első alkalommal, egy igen alárendelt jelentőségű ügyben, — a genuai munkáskamara felosztásáról volt szó, — a képviselőház 318 szóval 102 ellen bizalmatlanságot szavazott a kormánynak. Szinte visszataszító volt a látvány, hogyan siettek a kormány előrelátható bukása hírére az egyes pártcsoportok hívei a kabinet támadására. Mindenki azt szerette volna, hogy ő legyen az, a ki a kormánynak a kegyelemdőfést megadja, abban a reményben, hogy ez esetben ő fog megbízni a kormány alkotással. Ezért a 318 képviselő között, a kik a kormányt megbuktatták, ott találjuk a legkülönbözőbb elemeket: Prinettit a maga konzervatív barátaival, Sonnino hiveit a középpártokkal, a jelenleg Baccelli, Lacava, Nasi stb. körül csoportosuló volt Crispi-pártiakat, Giolitti és Zanardelli frakcióit, a Sacchi vezérlete alatt álló radikálisokat, a republikánusokat és szocialistákat. A kormányhoz hívek maradtak a kis Rudini-Luzzatti-csoport és pár képviselő a legkülönbözőbb pártokból, a kikhez azután az államtitkárok és miniszterek is jöttek. Ez a szavazás semmi világot nem vetett arra, hogy miféle irányt akar a parlament Olaszország politikájának adni, — világos csak az az egy volt, hogy minden *onovrevole* maga is szeretne miniszter lenni.

A király, ki ezúttal oldott meg első ízben miniszterválságot, úgy határozott, hogy Zanardelli és Giolitti alkossák meg az új kabinetet. Zanardelli a kabinet feje, Giolitti a kabinet lelke. Zanardelli egy puritán életű, catói allurekkel bíró államférfiú, a ki egész életében karddal, tollal és szóval a szabadság eszméiért küzdött. Giolitti sem új alak az olasz politikai életben; bár első minisztériuma a «Panamino» kabinetje határozottan balsikerű volt s sok gyanúnak tette ki vezérét. Jelenleg különösen az fontos Giolitti jellemzésére, hogy legkitartóbb volt az adóreform sürgetésében. Egy conservatív meggyőződésű bíró gazdag nagyiparosból, Prinetti-ből, külügyminiszter lett, ugyanilyen a politikai hitvallása az új közmunka-miniszternek, Giusso grófnak is. Az új kincstári miniszter, Broglio, a jobb centrumhoz, a zsidó családból eredő pénzügyminiszter, Wollenborg, a reformbarát balpárthoz tartozott. Az új közoktatási miniszter Nasi, Crispinek egy szavadelvű híve, Picardi földművelés-ügyminiszter és Cocco-Ortu igazságügyminiszter Zanardelli híveihez tartoznak, Galimberti postaminiszter Giolitti barátja. A hadügyi-

niszttert, San Martino grófot és Morin tengerészeti miniszttert Zanardelli a Saracco kabinetből vette át. Az új kabinetnek az olasz kamarában nem lesz könnyű szerepe. Sonnino, ki maga szeretett volna Saracco örököse lenni s a ki csak ezért támadta a megbukott kabinetet, határozott ellenzéki állást fog elfoglalni a kormánnyal szemben és az új kabinetnek messzemenő gazdasági és politikai reformokat felölélő és határozottan szabadelvű programja is sok ellenzésre fog alkalmat adni. Hisz Zanardelli és Giolittinek már eddig is szemükre hányták, hogy túlságosan kaczerkodnak a társadalmilag elégtelen elemekkel. Előnye az új kabinetnek az, hogy politikai hitvallásra nézve meglehetősen egyöntetű és hogy számos kiváló erőre támaszkodhatik. Ha a kabinet beváltja ígéreteit és hű marad önmagához, sokat tehet.

Szomorú képet nyújt jelenleg *Spanyolország*. Számos körülmény, mely az utóbbi időben összetalálkozott, élénken nyugtalanítja az ország szabadelvű elemeit. A trónörökös nő a legreakzionáriusabb fejedelmi házak egyikének egy tagjával kötött házasságot. Majdnem egyidejűleg felfedezték, hogy a fiatal király nevelése egy fanatikus pap kezébe van lefektetve, ki minden szabad irányzatban halálos vétket lát s ki mint a regensné gyóntatója is veszedelmes befolyást gyakorolhat. Azután azokat a lapokat, a melyek a spanyolországi klérus által okozott óriási bajokat kritika tárgyává merték tenni, egyházi átok alá vetették és «fekete listákat» tettek közzé, a melyekbe be volt vezetve mindazon liberális kereskedők, iparosok, hivatalnokok stb. neve, kiket a jó katholicusoknak pestisként kell kerülniök. Ehhez jött, hogy a klerikális kabinet meghosszabbította azt a határidőt, a melyen belül a fülöpszigetbeli szerzetesek, — ugyanazok kiknek Spanyolország e gazdag szigetcsoport elvesztét köszönheti, — államköltségen Spanyolországba visszatérhetnek. Észrevették, hogy a spanyol iskolákban százezer számra használnak oly katechismust, a mely a liberalismust bünténynek minősíti, hogy a szerzetrendek folyton szaporodnak, hogy tagjaik nyíltan felizgatják a népet, sőt már kibővítik a létező zárdákat, hogy a francia egyesületi törvény elfogadása eseten bizonyára Spanyolországba özönlő szerzetesek s apácák befogadására elég tágasak legyenek. Maga az ultramontán kormány is fél ettől az újabb szerzetes-bevándorlásról, nem annyira azért, mintha soknak tartaná a szerzeteseket, hanem azért, mert ellenmozgalom keletkezésétől tart. Ezek az áramlatok és törekvések idézték elő azt, hogy Spanyolországban már sokan felvetették azt a kérdést, hogy hová fog ez az út vezetni.

Három különös körülmény járult hozzá ahhoz, hogy ez évben komoly zavargások keletkezzenek s ezek arra vezettek, hogy Madridban kihírdették az ostromállapotot. Egy előkelő spanyol író, Perez Galdos, Elektra czímen a Teatro Espanolban drámát adatott elő, a melynek tárgya az, hogy egy jezsuita pap egy fiatal leányt a lelki pressió minden nemével arra csábít, hogy vőlegényét cserben hagyva zárdába lépjen. A darabban előforduló néhány erős tiltakozó szó a klerikalizmus túlkapásai ellen minden este zajos demonstrációkra adott okot. Kevéssel e darab előadása után az életben egészen

hasonló eset fordult elő. Egy előkelő, Uboa nevű családnak leányát gyóntatója titokban rábírta arra, hogy kolostorba lépjen, és mikor a leányt onnan jószántukból kiadni nem akarták, a család per útjára vitte a dolgot. A főtörvényszék elrendelte a leány visszaadását, de míg erre került a dolog, Madrid utczáin igen zajos tüntetések játszódtak le a jezsuiták ellen. Végül Maria de la Mercedes infansnőnek s asturiai hercegnőnek a Casertai gróffal, egy Bourbon herceggel kötött házassága idézett fel zajos tiltakozásokat s tüntetéseket, annyira, hogy az ifjúság nem akarta elfogadni a szünnapokat sem, a melyeket számukra e házasság alkalmával engedélyeztek. Az esküvőnek zárt helyen, csak az udvar jelenlétében kellett végbemennie, mialatt künn demonstráltak a vőlegény ellen s eszébe juttatták a népnek, hogy atyja egykor Spanyolország ellen küzdött. Szomorú esküvő volt. Az ostromállapot elrendelése után a nyugalom lassan helyreállt. Azcarraga miniszterelnök mégis beadta lemondását, utódja azonban még nincs.

Budapest, 1901. február 23.

gg.